ज्ञानीलाइ हुँदैन दुःख मनमा * मान्छन् बरू ती खुशी ।
ऐल्हे दिन्छु म दिव्यदृष्टि, रण यो * हेर्नु घरैमा बसी ॥
भन्छन् श्री धृतराष्ट्र व्यासमुनिले * आज्ञा भएको सुनी ।
मैले कष्ट सहें अनेक थरिका * साना र ठूला पनि ॥५॥
ऐल्हे बन्धु-विनाशरूप रण त्यो * हेर्नै इरादा गरी ।
इच्छा गर्दिनँ दिव्य-दृष्टि लिनको * मैले मुने ! यो घरी ॥
पाए सुन्छु बरू बसेर घरमै * त्यो युद्धको वर्णन ।
यस्तो बिन्ति सुनेर व्यास मुनिले * भन्छन् बुझाईकन ॥६॥
राजन् ! सञ्जयले बसीकन यहीं * प्रत्यक्ष देखे सरी ।
भन्नेछन् तिमिलाइ वर्णन गरी * त्यो युद्धको राम्ररी ॥
यस्तो श्री धृतराष्ट्रजी कन भनी * यौटा पठाई चर ।
डाकी सञ्जयलाइ व्यास मुनिले * आज्ञा भयो सादर ॥७॥
सुन्छन् रे धृतराष्ट्रले यहिं बसी * संग्रामको वर्णन ।
देखे भैं तिमिले बसीकन यहीं * मेरा कृपाले भन ॥
त्यो निम्ति अब दिव्यदृष्टि खुशिले * दिन्छु भनी व्यासले ।
इच्छा पूर्ण गराइबक्सनुभयो * तत्काल यै युक्तिले ॥८॥
पाई सञ्जय दिव्य-चक्षु मनमा * अत्यन्त खुशी भए ।
व्यर्थै मर्नु परेन त्यो समरमा * भन्ने विचारी लिए ॥
फेरी श्री धृतराष्ट्रलाइ हितको * शिक्षा दिई बेसरी ।
अन्तर्धान भएर व्यास सहसा * पाल्नूभयो त्यै घरी ॥९॥

युद्धमा पालन गर्ने नियम र शकुनहरूको वर्णन :—

राजा श्री धृतराष्ट्र व्याकुल भए * अत्यन्त चिन्ता परी ।
सोधे सञ्जयलाइ त्यै बखतमा * डाकेर श्रद्धा गरी ॥

देख्छू कौरवको र पाण्डु-सुतको * संग्रामको निश्चय।
आँटे मनं लड़ेर आपुस महाँ * राजाहरू सञ्जय ! ॥१०॥
गर्दाहुन् सबले परस्पर कुरा * धेरै थरीका त्यहाँ।
त्यो सारा तिमिले सुनाउ अहिले * मेरा अगाड़ी महाँ ॥
राजा श्री धृतराष्ट्रले दुखि भई * आज्ञा गरेको सुनी।
थाले सञ्जयले बताउन सबै * क्यै बेर मन्‌मा गुनी ॥११
योद्धा लड्न भनेर कम्मर कसी * सारा डटेथे जब।
थाले गर्न कुरा परस्पर मिली * साना र ठूला सब ॥
लड्नू क्षत्रिय धर्म हो भनि यहाँ * हामी लड़े तापनि।
ईर्ष्या राख्न हुँदैन केहि मनमा * हो शत्रु मेरो भनी ॥१२॥
हामी यो रणबाट जीवित बची * पायौं भने फर्कन।
बस्नूपर्छ मिलेर गाउँ घरमा * वैरत्व त्यागी कन ॥
लड्दामा पनि युद्धका नियमको * गर्दै रही पालन।
गर्नूपर्छ प्रहार शस्त्रहरुको * जोडी मिलाईकन ॥१३॥
यस्तै बात गरी दुवै तरफका * मानीस छुट्टयाउन।
छाता श्वेत लगाइ चिन्ह शिरमा * डुल्थे ति गम्कीक्कन ॥
सोधे श्री धृतराष्ट्रले सुनि कुरा * क्ये शान्त पारी मन।
जे देख्छौ तिमिले शुभा-शुभ त्यहाँ * सारा मलाई भन ॥१४॥
यो आज्ञा धृतराष्ट्रको सुनिसकी * भन्दा भए सञ्जय।
जस्ले गर्छ अधर्म हे नरपते ! * पाउन्न त्यस्ले जय ॥
पक्षी काग र बाज गिद्ध बकुला * घेरा दिई यो घरी।
चिच्याईकन उड्दछन् वरिपरी * साह्रै नराम्रो गरी ॥१५
उड्दैछन् हुटिट्याउँ दक्षिणतरफ् * चिच्याउदै बेसरी।
आँसू काढि कराउँछन् हयहरू * दुःखी भई यो घरी ॥

ज्योती क्षीण तथा कबन्धहरूले * चौतर्फ ढाके सरी ।
देखिन्छन् रवि रक्त-वर्ण दिनहूँ * हे भूपती यो ! घरी ॥१६॥
हो यो रात तथा कि हो दिन भनी * गाह्रो छ छुट्याउन ।
वेला नाश हुने उपस्थित भयो * भन्छन् यिनै लक्षण ॥
हाँस्नू रक्त उकेल्नु कम्पित हुनू * नाच्नू स्वयं पल्टनु ।
आँसू कादि समस्त देव-प्रतिमा * मानीस जस्तै रुनु ॥१७॥
हो यो लक्षण नाशको हय विना * हिंड्नू अनेकौं रथ ।
धूलो खूब उड्रेर मानिसहरू * भेट्टाउँदैनन् पथ ॥
गाईका सँग गर्छ गर्दभ गई * संभोग त्यै कारण ।
जन्मन्छन् हिजडाहरू, अशुभको * यो हो ठूलो लक्षण १८॥
नक्षत्रादिकको विचार गणना * गर्दा तथा ज्योतिष ।
हेर्दा नाश हुने बुझिन्छ रणले * मर्छन् सबै मानिस ॥
उल्कापात र धूमकेतु दिनमै * आगोसरी खस्तछन् ।
यस्ता लक्षणले सदैव नृपते ! * संहार नै गर्दछन् ॥१९॥
जस्का सैनिक हिंड्दछन् खुशि भई* शस्त्रास्त्रका साथमा ।
जस्को कीर्ति ठुलो छ लोकभरिमा* जो चल्छ सद्धर्ममा ॥
जस्ले पाल्दछ पुत्र भैं जतनले * आफ्ना प्रजा सैनिक ।
त्यस्को हुन्छ अवश्य जीत रणमा * यो, हे प्रजापालक॥२०॥

सञ्जय-धृतराष्ट्र सम्वाद—

वैशम्पायनले भने—पृथिविका * मालीक जन्मेजय !
सोधेथे धृतराष्ट्रले जति-जति * भन्दै गए सञ्जय ॥
सुन्दा संजयका शुभाशुभ हुने * विस्तारले वर्णन ।
लामू सास गरेर फेरि नृपले * सोधे खोऱ्याईकन ॥२१

योद्धा पाण्डव वीर कौरवहरू * सेना लिई साथमा ।
आँटे मर्न लड़ेर भूपतिहरू * जुन् राज्यका लोभमा ॥
जुन् भूमीकन प्राप्त गर्न अहिले * आसक्त छु मै पनि !
त्यस्को वर्णन सुदछु गर तिमी * पूरा दयालु बनी ॥२२
दृश्यादृश्य कती छ, लोक कसरी * यो सृष्टिकर्ता छ को ?
जो जो मुख्य कुरा छ यो पृथिविमा * संक्षेपमा सुन्छु त्यो ॥
यस्मा छन् कति सिन्धु, भूपतिहरू * कुन् देशमा बस्तछन् ।
सारा बात बताउ संजय ! तिमी * सुन्छू लगाएर मन् ॥२३॥
यस्तो प्रश्न सुनीसकी नृपतिको * आनन्द मानी कन ।
ज्ञानी संञ्जयले यथार्थ रुपमा * सारा गरे वर्णन ॥
पानी, वायु र अग्नि, भूमि नभ यी * हुन् पञ्चभूत सज्जन !
शब्द स्पर्श र रूप, गन्ध, रस यी * हुन् पाँच तिन्को गुण ॥२४॥
पाँचोटा गुण यी मिली पृथिविमा * जम्मा हुनाले गरी ।
जन्मन्छन् सब यी चराचरहरू * हे भूप ! धेरै थरी ॥
पैह्लो स्वेदज औ जरायुज तथा * तेस्रो छ जो अण्डज ।
जन्मन्छन् यसबाट स्थावर तथा * प्राणीहरू, जङ्गम ॥२५॥
यिन्लाइ 'चर' भन्दछन् 'अचर' हुन् * वृक्षादि जो छन् 'जड़' ।
पाँचै भूतहरुबाट जन्मन गई * मिल्छन् त्यसैमा सब ॥
सोही कारण लोकमा प्रकृतिका * छन् जीवधारी जति ।
सत्ता लीकन ब्रह्मका प्रकृति नै * राख्छिन्मिलाई स्थिति २६
उत्पत्ति स्थिति नाशको क्रम यही * मानिन्छ संसारमा ।
यस्को हुन्न विरुद्ध हे नरपते ! * कैह्ले कुनै लोकमा ॥
प्राणीलाइ स्वकर्मको फल दिने * सम्पूर्णमा व्यापक ।
साक्षात् ईश्वर ब्रह्म वा प्रकृति हुन् * ब्रह्माण्डका रक्षक ॥२७॥

यस्लाई सक्दिइन्न जान्न मनले * वा शक्तिले, ज्ञानले ।
भन्छन् तिनूकन ब्रह्म प्राणि जतिका * आत्मा भनी विज्ञले ॥
आत्मज्ञान हुने कुराहरू सबै * पैहले गरी वर्णन ।
लागे संजय भन्न फेरि नृपको * इच्छा विचारीकन ॥ ८॥
राजन् ! पाण्डवलाई छैन मनमा * क्यै लोभ साम्राज्यको ।
गर्छन् पालन ती प्रसन्न मनले * सद्धर्मको, विप्रको ॥
राजन् ! मर्न तयार छन् नृपहरू * जुन् भूमिका खातिर ।
जस्का निम्ति हजूरका सुतहरू * सम्पूर्ण छन् तत्पर ॥२९॥
सोही भारत भूमिको हजूरको * इच्छा हुनाले गरी ।
गर्छु वर्णन सुन्नुहोस् नरपते ! * जाने जती यो घरी ॥
मान्धाता, मुचुकुन्द, श्रीनृग, शिवी * राजा पृथू सोमक ।
इक्ष्वाकू र दिलीप भूपति भए * सारा प्रजापालक ॥३०॥
मन्पर्थ्यो यिनिलाइ भारत सदा * हो श्रेष्ठ भूमी भनी ॥
सोही भारतको सुनाउँछु कुरा * हे भूप ! मैले पनि ।
सातोटा अतलादि लोकहरु छन् * यी भूमिका तल्तिर ।
भूर्लोकादि ठुला क्रमैसित सबै * छन् सात माथीतिर ॥३१॥
शुक्ती, सह्य, महेन्द्र श्री मलय ओ * श्री ऋक्ष, विन्ध्याचल ।
सातै पर्वत पारियात्र छ यहाँ * विख्यात झन् निर्मल ॥
यी बाहेक वरि-परी अरु पनी * छन् श्रेष्ठ जो पर्वत ।
तिन्को झन् छ अपार श्रेष्ठ महिमा * छन ती सबै विस्तृत ॥३२॥
राजन् ! म्लेच्छ र आर्य, संकर यिनै * छन् तीन जाती यहाँ ।
यिन्कै शासन चल्छ भारतभरी * जानीलिनोस् मन्महाँ ॥
गङ्गा, सिन्धु, सरस्वती र यमुना * गोदावरी, पिङ्गला ।
कावेरी, बहुला, बसा र विदिशा * चित्रोत्पला, मञ्जुला ॥३३॥

वाणी, वेत्रवती, पयोष्णि, त्रिविदा * कृष्णा- वृषा, कौशिकी ।
राजन् ! भारतमा यसै किसिमका * धेरै अरू छन् नदी ॥
पुण्यात्मा र प्रसिद्ध पुण्य-सलिला * सारा हुनाले गरी ।
पानी पाइ प्रसन्न छन् जनहरु * यो देशका बेसरी ॥३४॥
गोधा, भद्र,कलिङ्ग,कुक्कुर तथा * कौशल्य और जाङ्गल ।
चेदी, मत्स्य, करूष, कोशल तथा* पाञ्चाल औ कुन्तल ॥
कुन्ती, अङ्ग, विदेह, बङ्ग,मधुमान्* काशी तथा भार्गव ।
यस्तै ग्राम र देश छन् अरु पनी * साना र ठूला सब ॥३५॥
पुण्यात्मा र प्रसिद्ध वीरहरू छन् * यी देशवासी सुखी ।
छैनन् भारतका कुनै नगरमा * कोही दरिद्री, दुखी ॥
रक्षा गर्दछ जो सबै तरहले * यी भूमिको राम्ररी ।
त्यस्को पूर्ण सबै मनोरथ भई * बस्नेछ इन्द्रै सरी ॥३६॥
राजन् ! अर्थ र धर्म, काम सबको* यी सिद्धिदात्री हुँदा ।
लड्छन् प्राप्त गरौं भनी नृपहरू * यी भूमिमा सर्वदा ॥
मासुको टुकुरा लिई कुकुरले * ताने, लुछे झैं गरी ।
यी भूमीकन प्राप्त गर्न रिसले * लडछन् र जान्छन् मरी३७
इच्छा ती सब गर्दछन् पृथिविको * सम्पत्ति भोगौं भनी ।
राम्रो तृप्ति हुदैन भोगहरुले * कैह्ले कसैको पनि ॥
ऐह्ले सोहि अतृप्तिले मनमहाँ * ईर्ष्या बढी बेसरी ।
योद्धा कौरव वीर पाण्डवहरू * सेना तयारी गरी ॥३८॥
नीतीपूर्वक युद्धका नियमको * गर्छौं भनी पालन ।
आँटे मर्न लडेर बन्धुसित नै * वैरत्व ठानीकन ॥
रक्षा गर्न सके यिनै पृथिविले * दिन्छन् सदा सम्पति ।
इच्छा पूर्ण हुँदैन घोर कलिमा * हुन्छन् दुखी भूपति ॥३९॥

यस्तो सञ्जयले सुयोग्य रितले * वर्णन् गरेको सुनी ।
सोधे श्री धृतराष्ट्रले मनमहाँ * क्यै बेर राम्रो गुनी ॥
ज्ञानी सञ्जय ! जान्दछौ तिमि कुरा* राम्रो नराम्रो सब ।
सुन्छु लक्षण आयुको म कलिमा * यस्तो छ भन्ने अब ॥४०
तीनै कालमहाँ शुभाशुभ दिने * छन् जो कलीका फल ।
सारा बात सुनाउ स्पष्ट मन नै * पार्नै गरी निर्मल ॥
जम्बू,शाक र क्रौञ्च औ कुश तथा* छन् द्वीप जो पुष्कर ।
यिन्को वर्णन सुन्दछु बरु तिमी * संक्षेपमा नै गर ॥४१॥
यो आज्ञा धृतराष्ट्रको सुनिसकी * क्यै बेर सोचीकन ।
लागे सञ्जय गर्न घोर कलिको * आयुष्यको वर्णन ॥
राजन् ! उत्तम एक सत्य युग हो * त्रेता तथा द्वापर ।
हो चौथो कलिकालमा श्रम गरे * मिल्छन् स्वयं ईश्वर ॥४२
बाँचे चार हजार वर्ष सहजै * प्राणीहरू सत्यमा ।
त्रेतामा जन तिन् हजार जति नै * बाँच्नन् रही धर्ममा ॥
बाँच्ने द्वापरको प्रमाण छ दुई * हज्जार सम्वत्सर ।
मर्यादा कहिं छैन घोर कलिमा * आयुष्यको खातिर ॥४३॥
मर्छन् बालक गर्भका र तरुना * वेला नपुग्दै कति ।
पापी, वृद्ध र रोगग्रस्त कलिमा * बाँच्छन् सदा, भूपति !
जम्बूद्वीप ठूलो छ योजन सबै * अट्ठार हज्जारको ।
घेरेको छ समुद्रले वरिपरी * त्यस्को सबै नूनको ॥४४॥
नाना रत्न हुने अनेक थरि छन् * त्यो द्वीपमा पर्वत ।
बस्ता देव, मनुष्य, यक्ष सबले * शोभा छ झन् अद्भुत ।
शाक द्वीप पनी छ सात गिरिका * रत्नादिले भूषित ।
तिन्मा एक प्रधान मेरु गिरि छन् * गन्धर्वले सेवित ॥४५॥

शोभा खूब ठुलो छ श्याम गिरिको* त्यो देखि क्यै उत्तर ।
काला छन् नृपते ! बसे जति त्यहाँ* सम्पूर्ण नारी नर ॥
सोधे श्री धृतराष्ट्रले किन त्यहाँ * काला भएका भनी ।
बस्ता कृष्ण त्यहाँ प्रभाव परि त्यैं * काला भएका तिनी ॥४६

संजय-धृतराष्ट्र संवादमा युग वर्णन :

यस्तै संजयले अनेक गिरिको * गर्दै गए वर्णन ।
त्यो देखी पर दुर्ग पर्वत ठुलो * अर्को छ हे राजन ॥
चल्दा केशरको सुगन्ध मिसिई * हावा त्यहाँको सदा ।
खूशी रैयत छन्, त्यहाँ नरपते ! * सारा सदा सर्वदा ॥४७॥
धेरै पर्वत छन् त्यहाँ वरिपरि * मैले बताऊँ कति ।
गर्छन् पूजन शम्भुको जनहरू * त्याहाँ बसेका जति ॥
गर्छन् पालन वर्णधर्महरुको * चारै थरीले त्यहाँ ।
सोही कारणले मिली अमरता * सारै खुशी छन् त्यहाँ॥४८॥
गङ्गा आदि नदीहरू पनि त्यहाँ * बग्ने हुँदा निर्मल ।
वर्षा खातिर इन्द्रले बखतमा * दिन्छन् त्यहींको जल ॥

राजन् ! एक ठूलो छ सिन्धु घृतको * क्षीरोद भन्दा पर ।
त्योभन्दा दधिको ठुलो छ उदधी * हे भूपती ! चौबर ॥४९॥
रक्सीको छ समुद्र श्रेष्ठ दधिको * -भन्दा ठुलो दोब्बर ।
अर्को सिन्धु ठुलो छ स्वच्छ जलको * त्यो देखि केही पर ॥
राजन् ! गौर र कृष्णद्वीप, गिरि छन् * विख्यात धेरै त्यहाँ ।
मैले वर्णन गर्न सक्छु अहिले *प्रत्येकको लौ कहाँ ?॥५०॥
हे राजन् ! कुश द्वीपमा छ कुशको * यौटा ठुलो जङ्गल ।
त्यसको पूजनले त्यहाँ जन कुनै * छैनन् दुखी दुर्बल ।
क्रौञ्च द्वीपमहाँ छ क्रौञ्च गिरि जो * विख्यात संसारमा ।
बस्ता मेल-मिलापले जन दुखी * देखिन्न त्योस्थानमा ॥५१॥
राजन् ! पुष्कर द्वीपमा छ गिरि जो * अर्को ठुलो पुष्कर ।
ब्रह्माको छ त्यहाँ निवास जनको * कल्याणका खातिर ॥
धेरै छन् उपद्वीप द्वीप नृपते ! * विख्यात पृथ्वीभरी ।
तिन्को विस्तृत रूपमा म कसरी * सक्नेछु वर्णन् गरी ॥५२॥
मैले जो उपद्वीप, द्वीपहरुको * ऐह्ले गरें वर्णन ।
गर्छन् एक स्वधर्मको सब त्यहाँ * प्राणीहरू पालन ॥
सोही कारणले परस्पर मिली * सानन्द ती बस्तछन् ।
ब्रह्माले लिइ दण्ड एक बलियो * रक्षा सदा गर्दछन् ॥५३॥
श्री ऐरावत, सुप्रतीक बलिया * अञ्जन् तथा वामन ।
चारोटा गजराज छन् पृथिवि नै * गर्नै सदा धारण ॥
फेर्दा श्वास सदा ति चार गजले * निस्कन्छ हावा जति ।
बाँच्छन् प्राणिहरू पिईकन त्यही * धेरै बताऊँ कति ?॥५४॥
भन्छन् श्री धृतराष्ट्र द्वीपहरुको * मैले सुनें वर्णन ।
राहु, चन्द्र र सूर्यको विषयमा * जे जान्दछौ त्यो भन ॥

लागे सञ्जय भन्न राहु ग्रहको * विस्तार सुन्नुहवस् ।
पूरा बाह्र हजार योजन जती * हो व्यास जानीलिनोस् ॥५५
जो विस्तार कहिन्छ त्यो परिधिको * छत्तीस हज्जार हो ।
मोटो सात हजार योजन तथा * चाक्लो त्यती नै छ त्यो ॥
राजन् ! व्यास छ चन्द्रको पनि ठुलो * एघार हज्जारको ।
तिन्को मण्डल जो छ योजनमहाँ * तेत्तीस हज्जारको ।५६
भन्छन् विज्ञहरू सदा विपुलता * तिन्को छ साठी सय ।
तिन्को तेज यती छ भन्न म पनी * सक्तिन लौ निश्चय ॥
राजन् ! व्यास छ नौ हजार जति नै * विस्तार श्री सूर्यको ।
घेरा मण्डलको तथा परिधि हो * बत्तीस हज्जारको ।५७॥
तिन्को साठि हजारको विपुलता * मानिन्छ संसारमा ।
हे राजन् ! दिनरूप श्रेष्ठ रवि छन् * प्रत्यक्ष यो लोकमा ॥
राहूको रवि-चन्द्र देखि बहुतै * विस्तार बर्ता हुँदा ।
ढाकिन्छन् रवि-चन्द्र राहु ग्रहको * छाया परेरै सदा ॥५८॥
कस्तो रूप छ लोकको र कसरी * निर्माण यस्को भयो ।
सारा बात भनें, जती हजुरले * सोध्नूभएको थियो ॥
श्री दुर्योधनतर्फको अब सबै * त्यागेर चिन्ता जति ।
शान्ती स्थापन गर्नुहोस् मनमहाँ * आफ्नू स्वयं भूपति ॥५९॥

संग्रामको तयारी —

सोधे श्री धृतराष्ट्रले मनमहाँ * चिन्ता बढी बेसरी ।
ज्ञानी संजय ! युद्धको भन तिमी * सम्चार राम्रो गरी ॥
हाम्रा सैनिकको छ यो बखतमा * कुन् वीर सेनापति ।
सेनानायक को छ शत्रुतिरको * कस्तो छ युद्धस्थिति ॥६०

लागे संजय भन्न हे नरपते ! * सुन्नुहवस् सादर ।
सेना तत्पर छन् दुवै तरफका * संग्रामका खातिर ॥
भेरी, शंख, मृदंग, ढोल, नगरा * बाजा बजाई कन ।
गर्छन् हर्ष-बढाइँ खूब अहिले * युद्धार्थि दुर्योधन ॥६१॥
योद्धा कौरवतर्फका यस घरी * छन् भीष्म सेनापति ।
रक्षा खातिर भीष्मको वरिपरी * छन् श्रेष्ठ योद्धा जति ॥
आफाफ्ना लिइ शस्त्र सैनिक तथा* ठूला-ठूला भूपति !
जित्ने युद्ध कसो गरीकन भनी * सल्लाह गर्छन् कति ॥६२
राजन् ! पाण्डवतर्फ धर्म-सुतको * आज्ञा लिई पार्थले ।
यौटा व्यूह गरे तयार बलियो * श्री कृष्णको युक्तिले ॥
गर्जन्छन् रणमा ठुलो स्वर गरी * श्री भीम सेनापति ।
तिन्का रक्षक रूपमा नृपति छन् * धेरै कती हो कति ! ॥६३॥
कोही जान्छ उता, यतातिर कुनै * गर्छन् ठुलो खल्बल ।
दौड़न्छन् हयमा कती, रथ चढी * देखाउँदैछन् बल ॥
शान्ती छैन कतै ससैनिक सबै * भूपाल छन् चञ्चल ।
ढाकेको अहिले छ वीरहरूले * सम्पूर्ण युद्धस्थल ॥६४
श्री नारायणरूप मुख्य हरि छन् * श्री पार्थरूपी नर ।
जस्को कीर्ति ठुलो छ लोक हितको* निम्ती छ जो तत्पर ॥
न्यायोचित् व्यवहार बुद्धि बलमा * जो धर्ममा छन् स्थिर ।
पक्का जीत हुनेछ त्यै पुरुषको * भन्छन् सबैले तर ॥६५॥
श्री दुर्योधन क्रोधको भुमरिमा * राम्रो गरी गाड़िदा ।
आँटे बान्धव मर्न, मुख्य तिनि नै * यौटा विरोधी हुँदा ॥
चिन्ता गर्नु वृथा छ हे नरपते ! * जानेर दैवी-गति ।
सम्झी श्री भगवानलाई मनले * आफ्नू सपार्नोस् मति॥६६

गीता-सार पहिलो अध्याय — अर्जुन विषादयोग—

लागे ती धृतराष्ट्र सोध्न अहिले * त्यो धर्मको क्षेत्रमा ।
गर्छन् पाण्डव के र वीर कुरु के * संग्रामको निम्तिमा ॥
दृश्यादृश्य सबै बसेर घरमा * नै भन्नसक्ने हुँदा ।
ज्ञानी संजय ! लौ बताउ तिमिले * राखी ममाथी दया ॥६७
लागे संजय भन्न व्यूह रचना * देखेर दुर्योधन ।
भन्छन् नम्र भई गएर नगिचै * श्री द्रोण योद्धाकन ॥
सेना हेर्नुहवस् गुरो ! हजुरले * श्री पाण्डुका पुत्रको ।
भन्छु नाम प्रधान छन् जति उता * योद्धा तथा वीरको ॥६८
योद्धा भीम र पार्थ झैं बल हुने * छन् द्रौपदीका सुत ।
काशीराज र धृष्टकेतु, पुरुजित् * योद्धा सुभद्रा-सुत ॥
कुन्तीभोज र शैव्य,सात्यकि,द्रुपद्* श्री उत्तमौजा अनि ।
चेकीतान, विराट यी समरमा * लड्छन् हितैषी बनी ॥६९
त्यागने प्राण सहर्ष वीर जति छन् * विख्यात हामीतिर ।
तिन्को नाम बताउंछु हजुरले * जानी लिना खातिर ॥
द्रौणी, कर्ण, हजूर, भीष्म, कृपजी * भूरिश्रवा भूपति ।
मेरा निम्ति तयार मर्न सब छन् * योद्धाहरू सद्मति॥७०॥
हाम्रा रक्षक छन् प्रसिद्ध रणमा * श्री भीष्म सेनापति ।
रक्षा गर्न भनेर तत्पर उता * छन् भीम सेनापति ॥
हाम्रा सैन्य अजेय छन् समरमा * श्री भीष्मले रक्षित ।
रक्षक् भीम भएर शत्रुहरुले * हार्छन् सजीलैसित ॥७१॥
त्यै वेला कुरुराजलाइ सहजै * हर्षित् गराऊँ भनी ।
योद्धा भीष्मजिले गरे स्वर ठुलो * पारेर शंख-ध्वनि ॥

नाना शंख, मृदङ्ग, ढोल, नगरा * सम्पूर्ण बज्दा भए ।
त्यसको शब्द सुनेर सैनिकहरू * युद्धार्थ झन् तम्सिए॥७२॥
गर्नू भो निज पाञ्चजन्य हरिले * विख्यात शंख-ध्वनी ।
फुक्थे शंख ति देवदत्त कहिले * श्री पार्थजीले पनि ॥
गर्जी बेसरि पौंड्र शंख रणमा * फुक्ता भए भीमले ।
राजन् ! शंख अनन्त नामक फुके * श्री धर्मका पुत्रले ॥७३॥
यौटा शंख सुघोष हो नकुलको * अर्को मणीपुष्पक ।
योद्धा श्री सहदेवले पनि फुके * हे शत्रु संहारक !
काशीराज तथा विराट नृपले * श्री द्रौपदी पुत्रले ।
धृष्टद्युम्न, शिखण्डि, सात्यकि अरू * सम्पूर्ण भूपालले ॥७४॥
आफाफ्ना लिइ शंख घोर रवले * फुक्तै गएथे जब ।
ठूलो शब्द भएर फैलिन गयो * आकाश, भूमी सब ॥

दुवै पक्षका सेनाको मध्यमा अर्जुनको रथ

छोराहेरू थिए त्यहाँ हजुरका * तम्सी रहेका जति ।
छाती पारिदियो विदीर्ण सबको * त्यो शब्दले भूपति ! ॥७५॥

आँटे शस्त्र प्रहार गर्न रणमा * योद्धाहरूले जब ।
लागे अर्जुन भन्न त्यै बखतमा * प्यारा सखा माधव !
"मेरो यो रथलाइ पक्ष दुइको * पौंचाउनोस् माझमा ।
मैले गर्नु लड़ाइँ पर्छ अहिले * कुन् वीरकासाथमा ॥७६॥
दुर्बुद्धी कुरु-राजको समरमा * कल्याणका खातिर ।
जम्मा छन् कति वीर हेर्दछु सबै- * लाई म दामोदर !" ॥
यो बिन्ती हरिले धनञ्जयजिको * सुन्नू भएथ्यो जब ।
रोक्नुभो रथ माझमा समरको * भन्नूभयोलौ अब!॥७७॥
हे कुन्तीसुत ! हेर लौ नृपहरू * सामू खड़ा छन् जति ।
यिन्का साथ लड़ाइँ पर्छ बलियो * तिम्रो छिटै सद्मति ! ॥
यो आज्ञा हरिको सुनेर सहसा * आँखा घुमाई कन ।
सारा कौरव सैन्यलाइ नृपते ! * हेर्दा भए अर्जुन ॥७८॥
भाई, पुत्र र पौत्र, मित्र, ससुरा * मामा र काका, गुरु ।
साला, दाजु तथा अरू पनि सबै * देखेर बन्धूहरू ॥
सारा बान्धवलाइ मार्न रणमा * पर्नेछ मैले भनी ।
श्री दामोदरलाइ पार्थ दुखले *भन्छन् मयाल्ड बनी॥७९॥
हे गोविन्द ! यहाँ उपस्थित जती * छन् युद्धका खातिर ।
आफ्ना बान्धव औ हितू जनहरू * देखेर चारैतिर ॥
मेरा अङ्गहरू भए शिथिल औ * सुक्तैछ घाँटी, मुख ।
काम्को छ शरीर बेसरि दियो * रोलाञ्च ले झन् दुख॥८०।
छाला पोल्दछ देहको र करको * गाण्डीव खस्तै गयो ।
शक्ती क्षीण भएर चेत तनको * सारा गए झैं भयो ॥
उल्टो लक्षण देख्तछु, समरको * इच्छा हराई सक्यो ।
मारी बान्धवलाइ लाभ पनि क्यै *पाइन्न पक्का छ यो ॥८१॥

मेरो शक्ति रहेन ठिङ्ग उभिने * के हेतु यस्तो भयो ।
इच्छा छैन लड़ाइँमा विजयको * सौख्यादि साम्राज्यको ॥
जस्का निम्ति थियो प्रयोजन ठुलो* साम्राज्यको भोगको ।
सोही बान्धव छन् उपस्थित सबै * इच्छा गरी युद्धको ॥८२
मारुन् कौरवले मलाइ अथवा * त्रैलोक्य पाए पनि ।
मेल्ले गर्नु हुँदैन बन्धु-वध यो * हो पाप ठूलो भनी ॥
मार्दा श्री धृतराष्ट्रका सुतहरु * पाइन्न केही सुख ।
लाग्ला पाप अवश्य बन्धु-वधको * पर्नेछ भोग्नू दुख ॥८३॥
लोभ ग्रस्त भएर भ्रष्ट अहिले * छन् अन्ध भैं कौरव ।
मित्र द्रोह तथा विनाश कुलको * के देख्तथे ती सब ! ॥
हामीलाइ छ ज्ञान त्यो विषयको * प्रत्यक्ष द मोदर !
बस्नूपर्छ गरी विचार मनमा * त्यो पाप देखी पर ॥८४॥
धेरै पाप बढेर दूषित हुनन् * सम्पूर्ण नारी-नर ।
जन्मन्छन् अनि वर्णसंकरहरू * हे कृष्ण ! चारै तिर ॥
होला नाश समस्त वर्ण कुलको * सद्धर्म, त्यो पापले ।
त्यस्ता मानिस पर्दछन् नरकमा * भन्छन् यही विज्ञले ॥८५॥
त्यस्ले लुप्त हुनन् तिलोदक क्रिया * पिण्डादि सारा जब ।
गिर्नेछन् अनि पितृ स्वर्गपुरिका * ती नर्कमा रौरव ॥
जानी-जानि असत्य राज्य-सुखको* यो लोभमा गाडिई ।
आँट यौं बन्धव मार्न हामिहरुले * हे कृष्ण ! पापी भई ॥८६
आफ्ना शस्त्रहरू म छुन्न रणमा * मारुन् तिनैले बरू ।
त्यसले नै हित हुन्छ हामिहरुको * देखिन्न बाटो अरू ॥
यस्तो बिन्ति गरेर गाण्डिव धनू * तत्काल त्यागीकन ।
चिन्ताग्रस्त भई बसे रथमहाँ * श्रीहीन झैं अर्जुन ॥८७॥

आँसुले भरिएर श्री विजयका * आँखा थिए टल्पल ।
चिन्ता-शोक बढेर खूब मनमा * निक्कै भए व्याकुल ॥
लाग्यो खूब दया हरीकन दुखी * देखेर तिन्को स्थिति ।
आज्ञा गर्नुभयो बुझाउन भनी * तत्काल हे भूपति ! ॥८८॥
जस्ले कीर्ति हुँदैन, काम गरि जो * पाइन्न राम्रो गति ।
गर्दैनन् कहिले कुनै सुजनले * जुन् काम हे सद्मति !
त्यस्तो कायरता उपस्थित भयो * ऐल्हे तिमीमा किन ?
आँटेको छ लडाइँ पर्न अहिले * यो घोर हे अर्जुन !॥८९
गर्छौं बात वृथा नपुंसक सरी * हारी सबै हिम्मत ।
होऊ तत्पर शत्रु मार्न रणमा * तत्काल हे भारत ! ॥
जोरी हात दुवै विनम्र स्वरले * बिन्ती गरे पार्थले ।
द्रोणाचार्य र भीष्मलाइ कसरी * हान्ने प्रभो ! बाणले ॥९०
मैले नै गुरुलाइ यो समरमा * हे कृष्ण ! मार्नू परे ।
होला उत्तम लोकमा उदर यो * भिक्षान्नद्वारा भरे ॥
मैले पूज्य, गुरु दुवैकन स्वयं * मारे पनी युद्धमा ।
मिल्ने हो पछि रक्तमिश्रित उही * भोगादि संसारमा ॥९१॥
हाम्रो हुन्छ कि जीत शत्रुहरुको * जान्दोन हे केशव ?
चाहन्नौं जतिलाइ मार्न तिनि नै * साम्नू खडा छन् सब ॥
होला पालन धर्मको पथ सदा * कुन् कामले ? जान्दिन ।
मेरो श्रेय हुने कुरा हजुरले * भन्नोस् विचारीकन ॥९२
शिक्षा माग्दछु शिष्य हुँ हजुरको * छु आत्तिएको पनि ।
मेरो शोक हटाइवक्सनुहवस् * चाँडो दयालु बनी ॥
पाऊँ वैभवयुक्त यो पृथिविको * साम्राज्य निष्कण्टक ।
पाऊँ आसन इन्द्रको कि त बनूँ * ब्रह्माण्डको मालिक॥९३॥

मेरा इन्द्रियलाइ क्षीण यसरी * पार्दैछ जुन् शोकले ।
त्यस्को नाश हुने उपाय सजिलो * देख्दीनँ क्यै बुद्धिले ॥
चिन्ता-ग्रस्त भएर यो किसिमले * बिन्ती गरी पार्थले ।
हे दामोदर ! युद्ध गर्दिनँ भनी * बस्ता भए शोकले ॥९४॥

गीतासार—दोस्रो अध्याय

यस्तो अर्जुनको कुरा सुनिसकी * ठट्टा गरे झैं गरी ।
हाँस्तै श्री हरिले कुरा हित हुने * आज्ञा भयो त्यो घरी ॥
जस्को शोक वृथा छ शोक अहिले * गर्छौ त्यसैको किन ?
तिम्रो बात सुनी भयो मकन लौ * आश्चर्य हे अर्जुन !॥९५॥
मार्ने मानिसको तथा पृथिविमा * बाँच्ने जतीको पनी ।
चिन्ता पण्डितलाइ हुन्न तिनको * सद्धर्म हो यो भनी ॥
पेह्ले हामि थियौं सबै पछि पनी * हुन्छौं यही चालले ।
ऐह्ले मात्र भयौं भनेर मनमा * ठान्छन् सदा मूर्खले ॥९६
देहीको छ कुमार, यौवन, जरा * तीनै स्थिति देहमा ।
जस्ले गर्छ बिचार धीर त्यहि हो * पर्दैन त्यो मोहमा ॥
हुन् यो इन्द्रियधर्म जो क्षणिक छन् * शीतोष्ण दुःखै सब ।
तिन्लाई खप वीर भैं, बुझ झुटो * केही नमानी दुख ॥९७॥
जस्ले सक्तछ खप्न इन्द्रियहरू * -का कष्ट यी अर्जुन !
त्यो हो धीर, हु दैन व्याकुल कवै * मोक्षाधिकारी जन ॥
आत्मा शाश्वत नित्य हो, न कहिले * मर्नें तथा जन्मने ।
मर्दा देह अनित्य त्यो पनि मरे * झैं बुद्धिमा भासिने ॥९८॥
आत्मा च्छिन्दछ, नित्य अव्यय तथा * जस्ले अजन्मा भनी ।
त्यस्का निम्ति समान हुन्छ भवमा * मनु र मार्नु पनि ॥

त्यागी जीर्ण लुगा नवीन जसरी * गर्छन् सबै धारण ।
जन्मन्छन् त्यजि देह जीर्ण जनले* त्यस्तै गरी अर्जुन ॥९९॥
आगोमा न त डढ्छ शस्त्रहरुले * काटेर काटिन्न जो ।
हावाले न त सुक्छ, आर्द्र जलमा * राखे पनी हुन्न जो ॥
सुक्नु, काटिनु, पोलिनु अरु पनी * छन् जो विकारी गुण ।
आत्मा नित्य अचिन्त्य औ स्थिर हुँदा * सक्तैन यो मारिन ॥१००॥
आत्मा मर्दछ जन्म लिन्छ यदि यो* भन्छौ भने अर्जुन !
देहीको बुझि धर्म त्यो तिमि वृथा * यो शोक गर्छौ किन ?
मर्नेको यदि जन्म हुन्छ त भने * जन्मे पछी मर्दछ ।
यस्को छैन उपाय, बुझ्नु तिमिले * राम्रो गरी पर्दछ ॥१॥
मर्नू जन्मनुको अघी कि त पछी * देखिन्न कोही जन ।
देखा पर्दछ माझको समयमा * सम्पूर्णको जीवन ॥
गर्नू शोक वृथा छ पार्थ ! तिमिले* देखेर यस्तो स्थिति ।
चिन्ता त्याग गर्‍यौ भने समरले * नै मिल्छ राम्रो गति॥२॥
योद्धा क्षत्रियलाई युद्ध सरिको * क्यै छैन श्रेयस्कर ।
आफ्नू धर्म बुझेर युद्ध गर यो * त्यागी कुशङ्का डर ॥
आफैं द्वार खुला छ स्वर्ग-पुरिको * संग्राम द्वारा जब ।
गर्छन् क्षत्रिय वीर प्राप्त सहजै * त्यो स्वर्गको वैभव ॥३॥
पाएको यदि धर्म-युद्ध अहिले * त्याग्छौ भने अर्जुन !
लाग्ला पाप सुकीर्ति, धर्म जति हो* जाला स्वयं नाशिन ॥
गर्नेछन् पछिसम्म लोकहरुले * निन्दा नराम्रो गरी ।
निन्दा सुन्नुपरे, हुनेछ मनमा * जानू निको हो मरी ॥४॥
ठान्दैछन् तिमिलाइ श्रेष्ठ जनले * जस्तो ठुलो यो घरी ।
भन्नेछन् सबले मिली, पछि सर्‍यो* संग्रामको देखी डरी ॥

निन्दा शत्रुहरू पनी थरि-थरी * गर्नन् नराम्रो गरी ।
होला कष्ट ठुलो ति शत्रुहरुको * दुर्वाच्य सुन्नू परी ॥५॥
मिल्ला स्वर्ग मरे, जिते पृथिविको* भोग्छौ ठुलो। वैभव ।
सोही कारण युद्ध गर्दछु भनी * होऊ खडा लौ अब ।
हार्नु जित्नु समान दुःख-सुख हुन् * मनूं र बाँच्नू पनि ।
सोही कारणले रहू दृढ तिमी * संग्राम गर्छु भनी ॥६॥
मैले जती हित कुरा अहिले सुनाएँ ।
निष्काम कर्म गर पार्थ ! भनी बुझाएँ ॥
गाह्रो छ बुझ्न तर भन्छु म कर्म-योग ।
यस्मा हुने पछि हुनन् सब तुच्छ भोग ॥ ७ ॥
तोड्नेछौ सब कर्म-बन्धन तिमी * जुन् ज्ञानले अर्जुन !
भन्छु त्यो पनि कर्म-योग मनको * त्यागी कुशंका सुन ॥
जस्ले गर्दछ कर्मयोग तिरको * राम्रो गरी साधन ।
मर्नू जन्मनु रूप कष्ट नगरी * पुग्ला सबै कामना ॥८॥
राख्नू पर्दछ बुद्धिलाइ जनले * रोकेर यो योगमा ।
जस्को अस्थिर बुद्धि हुन्छ जनत्यो* टिक्दैन यो पन्थमा ॥
प्रीती राख्दछ वेद वाक्यहरुमा * श्रद्धा बढाई कन ।
इच्छा गर्दछ कर्मको फल सदा * भोगौं भनी जो जन ॥९॥
गर्छन् यत्न, क्रिया अनेक थरि जो* ऐश्वर्य क खातिर ।
तिन्को बुद्धि हुँदैन सुस्थिर सखे * दौड्न्छ चारै तिर ॥
तिनोटा गुणका जती श्रुतिहरू * गर्छन् सदा वर्णन ।
निस्त्रैगुण्य रहू तिमी सकल ती * भोगादि त्यागीकन ॥१०
आशा त्याग अप्राप्तको नगर क्यै * इच्छा तिमी प्राप्तिको ।
आत्मालाइ चिन्हा र दुःख-सुख यी * स्वप्नै रहू लोकको ॥

गर्नू कर्म नगर्नू आश फलको * आसक्तिमा गाड़िई ।
ठान्नू सिद्धि-असिद्धिलाइ सम हो * भन्ने चनाखो भई ॥११॥
तिम्रो बुद्धि समत्वमा स्थिर भई * सक्नेछ राम्रो जब ।
सक्नेछौ अनि तोड्न बन्धनहरू * संसारका यी सब ।
यो आज्ञा हरिको सुनेर मनमा * शंका हुनाले गरी ।
सोधे अर्जुनले विनम्र स्वरले * आज्ञा हवस् हे हरि ! ॥१२
कस्तो हुन्छ समाधिमा स्थित हुने * मानीसको लक्षण ?
हिंड्नू, बोल्तु र बिस्नुपर्छ कसरी * त्यो व्यक्तिले मोहन !
यस्तो प्रश्न सुनीसकेर हरिले * आज्ञा भयो भारत !
गर्नू पर्छ प्रयत्न बुझ्न तिमिले * यो योग राम्रोसित ॥१३॥
इच्छा त्यागदछ आत्म-तुष्टि भईजो * योगस्थ हे अर्जुन !
जस्ले रोक्तछ वृत्तिलाइ मनको * हो 'प्रज्ञ' त्यै सज्जन ॥
जस्तै अङ्ग समेटि बस्छ कछुवा * त्यस्तै गरी इन्द्रिय ।
जस्ले रोक्तछ बुद्धिमान त्यहि हो * भन्ने बुझे निश्चय ॥१४
सक्तैनन् जन रोक्न वृत्ति मनको * आसक्तिलाई जब ।
पर्छन् यो भव सिन्धुको भुमरिमा * दुबुद्धि त्यस्ता सब ॥
जस्ले गर्दछ ब्रह्म-चिन्तन डटी * यै योगद्वारा सदा ।
सिद्धि प्राप्त भई परम्पद पुगी * होला सुखी सर्वदा ॥१५॥

गीता सार—तेस्रो अध्याय (ज्ञान कर्म योग) :—

सोधे अर्जुनले सशंकित भई * श्री कृष्णका साथमा ।
आत्मज्ञान ठुलो छ कर्महरूको * भन्दा सदा लोकमा ॥
यो आज्ञा प्रभुको प्रसन्न मनले * स्वीकार गर्छु तर ।
यस्तो दुष्कर घोर कर्म कसरी * आज्ञा भयो लौ गर ?॥१६

यस्ता मिश्रित वाक्यले हजुरको * व्यामोह जस्तो भएँ ।
शिक्षा स्पष्ट गरेर बुझ्न नसकी * हे कृष्ण ! भ्रम्मा परें ॥
मेरो जुन् पथमा चली हित हुने * पक्का छ हे केशव !
आज्ञा गर्नुहवस् त्यही हजुरले * राम्रो बुझाई अब ॥१७॥
यस्तो अर्जुनको कुरा सुनिसकी * आज्ञा भयो कृष्णले ।
निष्ठाका दुइ भेद छन्न पृथिविमा * मान्छन् सबै लोकले ॥
मान्छन् उत्तम सांख्य योगिहरूले * निष्ठा ठुलो ज्ञानले ।
मान्छन् उत्तम कर्मयोग भवमा * ज्ञानी तथा योगिले ॥१८॥
कस्को शक्ति छ टिक्न कर्म नगरी * क्यै बेर मात्रै पनी ।
गर्नुपर्दछ कर्म नै प्रकृतिको * सद्धर्म यै हो भनी ॥
माथीबाट समस्त इन्द्रियहरू * रोकेर राख्ने तर ।
भित्री चिन्तन खूब त्यै विषयको * गर्छन् सदा जो नर ॥१९॥
तिन्लाई सुख शान्ति सिद्धि कहिले * मिल्दैन हे अर्जुन !
ठान्छन् तिन्कन विज्ञ मानिसहरू * दम्भी तथा दुर्जन ॥
मिथ्या इन्द्रिय-भोग भित्रि मनले * रोकेर राखी कन ।
गर्छन् इन्द्रिय-कर्म बाह्य मनले * सानन्द जो सज्जन ॥२०
आशा केहि नराखि कर्म-फलको * आसक्ति जो त्यागदछन् ।
सिद्धि प्राप्त गरेर अर्जुन ! तिनै * ज्ञानी ठुला बन्दछन् ॥
गर्छन् शास्त्र-विहीत कर्म जनले * कल्याणका खातिर ।
तस्मात् कर्म ठुलो बुझीकन सखे ! * शंका नमानी गर ॥२१॥
त्यागदा कर्म समस्त भोजन पनी * मिल्दैन वेला महाँ ।
निर्वाह हुन सक्छ पेट नभरे * यो देहको लौ कहाँ ?
गर्नू पर्दछ यज्ञ खातिर सदा * कर्मादि संसारमा ।
त्यस्को भिन्न चलेर बन्धनविषे * पर्छन् तिनै लोकमा ॥२२॥

आशा त्याग गरेर कर्म-फलको * आसक्ति त्यागीकन !
हो कर्त्तव्य भनी स्वयं गर तिमी * सत्कर्म हे अर्जुन !
सारा प्राणि र यज्ञ आदि भवमा * उत्पत्ति पैल्हे गरी ।
आज्ञा गर्नुभयो प्रजापतिजिले * रक्षार्थ सोही घरी ॥२३॥
गर्नु योग्य छ पञ्च-यज्ञ दिनहूँ * वर्णाश्रमी व्यक्तिले ।
इच्छा पूर्ण हुनेछ वृद्धि सबको * होला यही यज्ञले ॥
हुन्छन् उन्नत देवताहरु सबै * यै यज्ञद्वारा जब ।
तिम्रो उन्नति हुन्छ देवहरुकै * द्वारा बखत्मा सब ॥२४॥
सिद्धी मिल्छ सदा परस्पर गरे * निःस्वार्थ भै उन्नत ।
होला निश्चय लौ दुवै तरफको * कल्याण राम्रोसित ।
द्यौताबाट समस्त भोग भवका * पाए पछी व्यक्ति जो ।
एक्लै खान्छ नअर्पि देवकन जो * हे पार्थ ! त्यै चोर हो ॥२५
खाला जो अबशेष यज्ञहरुको * सन्तोष मानीकन ।
होला पाप सबै विनाश सहजै * त्यो व्यक्तिको अर्जुन !
एक्लै खान भनी पकाउँछ सखे ! * जुन् व्यक्तिले भोजन ।
पापी हो त्यही गर्छ अन्न-जलले * यो देहको पोषण ॥२६॥
अन्नैले सब सृष्टि हुन्छ भवमा * त्यो अन्न पानी परी ।
पैदा हुन्छ र यज्ञले जल सदा * वर्षन्छ वर्षा भरी ॥
हुन्छन् शास्त्रविहित् सुकर्म भवमा * यज्ञादि द्वारा जब ।
ती सत्कर्महरू तिमि बुझ सखे ! * छन् वेदद्वारा सब ॥२७॥
भन्छन् विज्ञहरू त्रिलोकभरिमा * हो वेद ब्रह्माक्षर ।
जानी व्यापक ब्रह्म सुस्थिर सदा * सत्कर्म गर्दै गर ॥
यो सृष्टि क्रमलाइ राम्ररि बुझी * गर्दैन जो पालन ।
त्यसले बाँच्नु वृथा छ पापहरुको * भागी बनी दुर्जन ॥२८॥

गर्दा कर्महरू सबै तरहको * आसक्ति जो त्यागदछन् ।
काटी बन्धन मोहका सकल ती * आनन्दमा पर्दछन् ॥
हाम्रा पूर्वजले गरे जति अघी * सत्कर्म संसारमा ।
मान्छन् सिद्ध प्रमाण जस्कन सबै * मानीसले लोकमा ॥२९॥
पैह्लेको जति जे छ आचरण त्ये * जस्तो भए तापनि ।
गर्छन् पालन लोकले अघि गरे * पुर्खाहरूले भनी ॥
मेरा निम्ति अप्राप्य छैन चिज क्ये * सम्पूर्ण ब्रह्माण्डमा ।
छैनन् बन्धन कर्मका पनि कुनै * मेरो तिनै लोकमा ॥३०॥
भिन्नै छ तपनी उचित् बखत औ * मौका बिचारी कन ।
गर्नै पर्दछ कर्म गर्दछु सदा * मैले पनी अर्जुन !
मैले कर्महरू सबै त्यजिदिए * हे पार्थ ! आलस्यले ।
मेरो मार्ग समाइ त्यागदछ सबै * कर्मादि संसारले ॥३१॥
मैले कर्म त्यजे समस्त दुनियाँ * थाल्छन् स्वयं बिग्रन ।
देलान् दोष मलाइ भ्रष्ट दुनियाँ * पार्नै भनी अर्जुन !
आसक्ती लिइ कर्मका वश हुने * निर्बोध व्यक्ती कन ।
त्यागने कर्म कदापि अर्ति नदिउन् * भेदादिमा गाड्नि ॥३२॥
सिद्धि योग र शुद्ध आचरणको * गर्नु स्वयं पालन ।
त्यस्तै कर्मतरफ् लगाउनु भनी * शिक्षा दिई अर्जुन ।
हे राजन् ! परधर्म हो भय दिने * राम्रो भए तापनि ।
आफ्नै धर्म छ श्रेष्ठ उत्तम सखे * कल्याणकर्ता भनी ॥३३॥
शिक्षा ज्ञान र धर्मको दिनुभयो * श्री कृष्णजीले जब ।
शंका एक उठी धनंजयजिले * बिन्ती गरे माधव !
इच्छा छैन तथापि केहि अरुले * लाई दिए झैं गरी ।
गर्छन् पाप मनुष्य प्रेरित भई * कुन् शक्तिद्वारा हरि ॥३४

शंका अर्जुनको सुनेर हरिले * फेरी बुझाऊँ भनी ।
आज्ञा गर्नुभयो छ बुझ्न बहुतै * गाह्रो कुरा तैपनि ।
काम-क्रोध यि शत्रु हुन् त्रिगुणमा * पापी ठुला छन् यिनी ।
इच्छापूर्ण हुँदैन भोगहरूले * यिन्को कहील्यै पनि ॥३५
धूवाँले गरि अग्नि-दर्पण महाँ* धूलो परे झैं गरी ।
जस्तै ढाक्तछ गर्भ जालहरूले * रक्षा गरी राम्ररी ॥
इच्छा वृद्धि भएर त्यै किसिमले * ज्ञानीहरूको पनि ।
राजन् ! ढाक्तछ ज्ञानका पथ सबै * त्यो कामनाले अनि ॥३६
राख्नूपर्दछ आफुले वश गरी * त्यै हेतुले कामना ।
इच्छापूर्ण हुनेछ यो किसिमले * पूरा भई साधना ॥
तस्मात् इन्द्रियलाइ राख वशमा * हे पार्थ ! रोकीकन ।
रोक्ता इन्द्रिय काम हुन्छ वशमा * तिम्रो स्वयं अर्जुन ॥३७

गीता सार—चौथा अध्याय (निष्काम कर्मयोग र ज्ञान महिमा)—

निष्काम-कर्मयोग

राजन् ! अर्जुनलाइ फेरि हरिले * शिक्षार्थ आज्ञा भयो ।
मैले ज्युन् रविलाइ उत्तम भनें * पैह्लो यही योग हो ॥

शिक्षा श्री मनुलाइ त्यस्पछि दिए * त्यै योगको सूर्यले।
पाएथे मनुबाट योग यहि नै * इक्ष्वाकु भूपालले ॥३८॥
सोही योग परम्परागत हुँदै * राजर्षिमा बाँडियो।
धेरै काल त हे सखे ! पृथिविमा * यो लुप्त जस्तै भयो॥
मेरा हौ तिमी भक्त औ प्रिय सखा * त्यै हेतु हे अर्जुन !
मैले योग भनैं पुरातन सबै * राम्रो गरी वर्णन ॥३९॥
साह्रै उत्तम गोप्य योग मनले * गर्दै रहे चिन्तन।
इच्छा पूर्ण हुनेछ, भोग-सुखमा * डुब्दैन कैह्लै मन॥
यो आज्ञा हरिको सुनेर मनमा * शंका उठी पार्थको।
लागे सोध्न—हजूरदेखि पहिले * हो जन्म श्री सूर्यको॥४०
आज्ञा भो रविलाइ कुन् बखतमा* यो योग हे केशव !
शंका गर्नुहवस् निवारण प्रभो * मेरो भएको सब॥
यस्तो ती नर-रूप श्री विजयले * बिन्ती गरेको सुही।
श्री योगेश्वरले निवारण गरे * शंका दयालु बनी ॥४१॥
धेरै जन्महरू सखे ! बितिसके * तिम्रा र मेरा पनि।
जान्दैनौ तिमि त्यो म जान्दछु सबै* यस्तो भएथ्यो भनी॥
मेरो जन्म र मृत्यु हुन्न सबको * आत्मा म हूँ ईश्वर।
सक्छु राख्न अधीनमा प्रकृति नै * रोकेर आफूतिर ॥४२
माया जो बलवान छन् सकलमा * तिन्लाइ साथै लिई।
आफै हुन्छु प्रकट् त्रिलोकभरिको * रक्षार्थ स्वामी भई॥
वृद्धी भैकन पापको जति-जति * सद्धर्म घट्ला यहाँ।
गर्छु धारण हे सखे ! उति-उती * औतार पृथ्वीमहाँ ॥४३॥
धर्मस्थानपन्न गर्न साधु जनको * उद्धारका खातिर।
पापी मार्न भनेर चार युगमा * उत्पन्न हुन्छु तर॥

मेरो जन्म र कर्म निर्मल हुँदा * जुन् व्यक्तिले चिन्दछन् ।
काटी बन्धन लोकका तिनिहरू * मैमा सखे ! मिल्दछन् ॥४४
त्यागी राग र क्रोध औ भय सदा * मेरो पिछा जो परे ।
त्यस्ता शुद्ध भएर ज्ञान तपले * संसार पारी तरे ॥
गर्छन् पूजन देवको जनहरू * जुन सिद्धिका खातिर ।
तिनलाई फल मिल्छ कर्महरूको * त्यै हेतु कर्मै गर ॥४५॥
सम्झी नित्य मलाइ नै भजन जो * जुन् भावले गर्दछन् ।
तिन्लाइ फल दिन्छु त्यै किसिमको* सानन्द ती भोग्दछन् ॥
चारै वर्ण विभागपूर्वक स्वयम् * मैले रचे तापनि ।
कर्त्ता ठान्दछ मूर्खले, सुजनले * चिन्छन् अकर्ता भनी॥४६॥
गर्छ कर्म मलाइ छैन फलको * इच्छा त्यसै कारण ।
जस्ले चिन्छ मलाइ त्यै पुरुष हो * ज्ञानी तथा सज्जन ॥
गर्थे कर्म मुमुक्षुले अघि सखे ! * मैले गरे झैं गरो ।
इच्छा त्याग गरेर कर्म-फलको * जान्थे ति पारी तरी ॥४७
हाम्रा पूर्वजले सुकर्म पहिले * जस्तो गरे सादर ।
त्यस्तै भाव गरी विचार मनमा * सत्कर्म आफ्नू गर ॥
हो यो कर्म, अकर्म हो यति भनी * गाह्रो छ छुट्ट्याउन ।
हुन्छन् मोहित विज्ञ पण्डित पनी * यो बातमा अर्जुन ! ॥४८
सोही कर्म बुझाउँछु बुझ तिमी * निष्काम राम्रो गरी ।
हुन्छौ बन्धन-मुक्त, पाप सहजै * जाने छ सारा टरी ॥
जस्ले इन्द्रिय-भोग त्याग्दछ सखे ! * आशा तथा कामना ।
पाऊँ भोगहरू भनीकन कुनै * गर्दैन जो साधना ॥४९॥
पाएको जति वस्तुमा सुख तथा * सन्तोष जो मान्दछन् ।
त्यस्ता मानिसलाइ पण्डित पनी * ज्ञानी भनी जान्दछन् ।

कर्ता, द्रव्य र अग्नि आहुति, हवी * औ यज्ञको जो फल ।
जस्ले ब्रह्म भनेर चिन्दछ सखे ! * हो ब्रह्म त्यो केवल ॥५०॥
यो हो यज्ञ-स्वरूप श्रेष्ठ भनि जो * विश्वासले गर्दछन् ।
काटी बन्धन, ब्रह्मको पद महाँ * ती ब्रह्ममै पुग्दछन् ॥
गर्छन् पूजन रूप, यज्ञ भवमा * द्यौताहरूको जति ।
तर्छन् ब्रह्म चिन्हेर यज्ञ-फलको *सिद्धी मिली पार्थ; ती॥५१
सोही संयमरूप यज्ञ-व्रत हुन् * गर्नें सदा लोकमा ।
कोही छन् तप-दान यज्ञहरु नै * गर्नें खुशी साथमा ॥
गर्छन् योगस्वरूप यज्ञ कतिले * ज्ञान स्वरूपी कती ।
गर्छन् यज्ञ स्वकर्म-रूप कतिले * आनन्द मानी अति ॥५२
प्राणायाम, अपानको गति दुवै * रोकेर राखी कन ।
दिन्छन् आहुति प्राणको पनि कती* ज्ञानी, तपस्वी जन ॥
गर्छन् प्राण अपानमा लगि कती * रोकेर आफ्नू मन ॥
होम्छन् प्राण अपानमा लगि कती* रोकेर आफ्नू मन ॥५३॥
थोरै धेर नपारि संयम कती * आहारको गर्दछन् ।
रोकी प्राण गती सहर्ष कतिले * प्राणै महाँ होम्दछन् ॥
सिद्धी प्राप्त हुने अनेक थरिका * यज्ञादि जो गर्दछन् ।
खारी पाप समस्त ब्रह्म-पदको * आनन्द ती भोग्दछन् ॥५४
खाने अमृत यज्ञ-शेष खुशिले * योगीहरू छन् जति ।
तिन्का टुट्छन कर्म बन्धनहरू * सम्पूर्ण हे सद्मति !
जस्लाइ सुख हुन्न लौकिक कुनै * यज्ञादि गर्दैछ जो ।
सोही कारणले परत्र सुखमा * विश्वास मान्ने छ को ?५५
धेरै वर्णन यज्ञको छ श्रुतिमा * विस्तारले अर्जुन !
हुन्छौ मोक्ष गरे प्रसन्न मनले * सत्कर्मको चिन्तन ॥

ज्ञानै यज्ञ ठहर्छ उत्तम सखे ! * द्रव्यादि भन्दा सदा ।
हुन्छन् कर्महरू विलीन सहजै * त्यो ज्ञान प्राप्तो हुँदा॥५६

कर्मयोग

सेवा चाकरिले रिझाउन सके * तत्वज्ञ ज्ञानी कन ।
दिन्छन् ती उपदेश ज्ञान-पथको * शिक्षार्थ हे अर्जुन !
त्यो जानेपछि ज्ञान, हुन्न यसरी * व्यामोह कैहे पनि ।
देख्नेछौ निज देहमा अनि ममा * छन् जीव सारा भनी ॥५७
आफ्नू यो अविवेक रूप मनको * सन्देह शंका सब ।
काट्नूपर्दछ ज्ञानरूप बलियो * शस्त्रादिले नै अब ॥
हार्नू जीत हुनू समान मनले * ठानेर हे भारत !
होऊ तत्पर युद्ध गर्दछु भनी * आफ्ना यि शत्रूसित ॥५८

गीता सार— पाँचौं अध्याय (सांख्य योग) : —

यो शिक्षा सुनि फेरि चित्त नबुझी * जोरेर बाहू दुई ।
सोधे अर्जुनले–चकित् हुन गएँ * हे कृष्ण ! शंका भई ॥
गर्नू कर्म र छाड्दिनू र कहिले * योगादि गर्नू भनी ।
आज्ञा गर्नुभयो र उत्तम छ कुन् * भन्नोस् दयालू बनी ॥५९
बिन्ती अर्जुनको सुनेर हरिले * आज्ञा भयो सादर ।
संन्यास् योग र कर्मयोग दुइले * कल्याण गर्छन् तर ॥
साह्रै उत्तम कर्म योग छ सखे ! * निष्काम भन्दा पनि ।
बस्छन् कर्म गरेर साधक सदा * निर्लिप्त जस्तै बनी ॥६०
राग-द्वेष र द्वन्द्व मुक्त जन जो * गर्दैन क्यै कामना ।
संन्यासी त्यहि हो हुँदैन भवको * त्यस्लाइ क्यै यातना ॥
संन्यास् योग र कर्मयोग दुइ छन् * भन्छन् सबै मूर्खले ।
भेट्नू ईश्वर लक्ष्य एक यहि नै * हो भन्दछन् विज्ञले ॥६१
पुग्छन् जुन् पदमा मरीकन सखे ! * कर्मिष्ठ योगी जति ।
देख्ने ज्ञान र कर्ममा सम सदा * पुग्छन् त्यहीं सद्मति !
रोकी इन्द्रियलाइ आफ्नू वशमा * जो राख्न सक्ला मन ।
आत्मा ईश्वर हो छ व्याप्त सबमा * जो भन्दछन् सज्जन ॥६२
त्यस्ता मानिस योगमा रत रही * कर्मै गरे तापनि ।
काटी बन्धन जन्मको मरणको * पुग्छन् परम्पद् तिनी ॥
नित्यानित्य प्रपञ्च हुन् क्षणिक जो * देखिन्छ संसारमा ।
यौटा सत्य छ ब्रह्म चिद्घन सखे ! * सम्पूर्ण ब्रह्माण्डमा ॥६३॥
सोही ईश्वरको परी भर महाँ * माया अड़ेकी हुँदा ।
ठान्नूपर्दछ स्वप्न झैं कि मृगको * तृष्णा सरी सर्वदा ॥

मायामा नभुलेर ईश्वर भनी * जो चिन्दछन् निर्गुण ।
मान्नूपर्दछ सांख्य-योगि तिनि नै * हुन् श्रेष्ठ हे अर्जुन ! ॥६४
देख्नू-सुन्नु, र सुँघ्नु खानु र छुनु * सुत्नू तथा पक्रनू ।
फेर्नू सास र हिंड्नु औ त्यजि दिनू * हेर्नू तथा चिम्लनू ॥
आफाफ्ना सब कर्म इन्द्रियहरू * गर्दै रहन्छन् भनी ।
ठान्छन् सज्जनले 'म' गर्दिनँ भनी * क्यै काम कैल्हे पनि ॥६५
आफ्नू गर्दछ कर्म जो नियमले * आसक्ति त्यागी कन ।
आफ्ना ती सब कर्मका फलहरू * जो गर्छ ब्रह्मार्पण ॥
पालन् गर्न भनी नियम् जगतको * कर्मै गरे तापनि ।
हुन्नन् लिप्त कदापि अम्बुजमहाँ * पानी परे झैं तिनी ॥६६
गर्छन् त्याग सहर्ष कर्मफलको * जो कर्मयोगी जन ।
शान्ती प्राप्त गरेर ईश्वरकहाँ * पुग्छन् तिनै सज्जन ॥
आशा गर्दछ जो सकाम फलको * आसक्ति राखीकन ।
त्यस्ले भोग्दछ जन्मको मरणको * आपत्ति हे अर्जुन ! ॥६७
ज्ञानी, ब्राह्मण, श्वान औ गज तथा * चाण्डाल वा गाइमा ।
आत्मा एक भनेर देख्दछ जन जो * हे पार्थ ! संसारमा ॥
ज्ञानी औ समदर्शि लोकहरूले * तिन्लाइ नै भन्दछन् ।
आत्मालाइ चिन्हेर ब्रह्मपदमा * सानन्द ती पुग्दछन्॥६८॥
बत्तीमा परि डढ्दछन् पुतलि जो * अज्ञानको कारण ।
भोग्छन् कष्ट अनेक लोक सुखमा * आनन्द खोज्ने जन ॥
इच्छा बढ्दछ भोगको जति बढी * पाए पनि अर्जुन ।
त्यस्लाई सुख प्राप्त हुन्न कहिल्यै * आसक्तिकै कारण ॥६९॥
इच्छा माफिक भोगका चिजहरू * सम्पूर्ण पाए पनि ।
जसलाइ सुख, हर्ष हुन्न मनमा * हुन् तुच्छ सारा भनी ॥

जस्ले ठान्छ समान दुःख, सुख वा * भोगादि संसारको ।
सक्ला ईश्वर चिन्ह, पाप तनको * खारिन्छ त्यो व्यक्तिको ॥७०
उँचो-नीच कुभाव भाव मनको * त्यागेर दुर्भावना ।
इच्छा जस्‌कन छैन भोगतिरको * गर्दैन जो साधना ॥
जस्‌लाइ रिस हुन्न कत्ति मनमा * आत्मा चिन्हेको छ जो ।
भन्छन्‌ त्यस्‌कन विज्ञ मानिसहरू * ज्ञानी त्यही व्यक्ति हो ॥७१
जस्‌ले दान र यज्ञ, धर्म, तपको * सत्कर्मको ईश्वर !
प्राणीको मनभित्र जानि म' कुनै * निःस्वार्थमा भै स्थिर ॥
तत्व ज्ञान लिई, मलाइ जन जो * चिन्नेछ हे अर्जुन !
त्यस्‌लाई सुख मिल्छ, ब्रह्म-पदमा * पुग्नेछ त्यो सज्जन ॥७२

गीतासार (छैठौं अध्याय) ध्यानयोग र मनोनिग्रह :—

लाग्नूभो हरि भन्न कर्मफलको * आसक्ति त्यागीकन
जस्ले गर्छ सदैव योग्य रितले * सत्कर्म हे अर्जुन !
संन्यासी त्यहि हो, चिह्नी मकनत्यो * ज्ञानी र योगी भयो ।
आफ्नू कर्म त्यजेर को भन तिमी * योगी र ज्ञानी बन्यो ?॥७३
संन्यास्‌ जस्‌कन भन्दछन्‌ जनहरू * हो योग नै त्यो पनि ।
गर्नू त्याग अवश्य पर्दछ सखे ! * हुन्न भोग झुट्टा भनी ॥
लोभी इन्द्रियका झुटा सुखहरू * खोज्दैन जस्‌को मन ।
योगारूढ भएर मिल्दछ ममा * त्यो व्यक्ति हे अर्जुन !॥७४
आफैं उत्तम मार्गमा चलि सदा * उद्धार आफ्नो गरोस्‌ ।
आफू जानु अधोगतितिर स्वयं * रोक्ने इरादा धरोस्‌ ॥
आफैं आफ्नु सखा, हितू छ तनमा * प्रत्येक मानीसको ।
आफैं शत्रु ठहर्छ आफ्नु, नगरे * यत्नादि उद्धारको ॥७५॥

जस्ले शान्त भएर राख्छ वशमा * रोकेर आफ्नू मन।
गर्ला त्यै मनले सदा हित स्वयं * त्यो व्यक्तिको अर्जुन !
जस्ले त्यो मनलाइ रोक्न नसकी * स्वच्छन्द छाड़ी दिनन्।
तिन्को शत्रु भएर सोहि मनले * ती पापमा गाडिनन् ॥७६
जसलाई छ समान दुःख सुख वा * शीतोष्ण, मानापमान्।
जस्ले ठान्दछ हर्ष-शोक सम, ती * ज्ञानी तथा श्रेष्ठ हुन् ॥
जस्ले शान्त रहेर यो किसिमले * जित्नेछ आफ्नू मन।
त्यस्ले तोड्छ मलाइ पाइ सहजै * संसारको बन्धन ॥७७॥
शास्त्र ज्ञान भएर शान्त मनमा * सन्तोष जो मान्दछन्।
जस्को जीव विकार-हीन छ सखे ! * जो योगमा मग्न छन् ॥
माटो, पत्थर औ सुवर्ण सम जो * ठान्छन् जिती इन्द्रिय।
गर्छन् प्राप्त मलाइ ती पुरुष वा * स्त्री,क्लीबले निश्चय॥७८
राजन ! बान्धव,शत्रु-मित्र र सुहृद् * मध्यस्थ, द्वेषी अनि।
ज्ञानी, सन्त, तटस्थ, दुष्ट अथवा * काहो भए तापनि ॥
हो कर्तव्य भनेर त्याग्छ अभिमान् * जुन् व्यक्तिले देहको।
आत्मा ठान्दछ जो समान सबको * त्यागी त्यही श्रेष्ठ हो ॥७९
रोकी इन्द्रिय औ जितो मन सखे * ईर्ष्या र आशा त्यजी।
जस्ले योगमहाँ रही दृढ सदा * बस्ला मलाई भजी ॥
छाड़ी संग्रह, विघ्न योग पथको * जो टार्छ आए जति।
आत्मामा लगि जीव जोर्छ जन जो * सप्रन्छ त्यस्को मति ॥८०
शुद्ध स्थानमहाँ न नीच न उँचो * राखी सफा आसन।
त्यस्माथी मृगचर्म त्यो उपरमा * राख्नू लुगा अर्जुन !
रोकी इन्द्रियका क्रियाकन सखे ! * एकाग्र पारी मन।
सोही आसनमा बसुन जतनले * अभ्यास गर्नै जन ॥८१॥

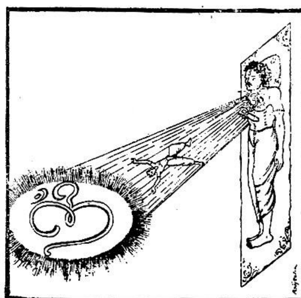
आत्मा शुद्ध गराउनाकन ममा * नै चित्त-वृत्ति धरी ।
योगाभ्यास गरुन् कुनै तरहको * बाधा नपर्नै गरी ॥
राख्नू गर्दन, देह औ शिर सखे ! * सोझो तथा सुस्थिर ।
रोक्न शान्त भएर वेग मनको * कल्याणका खातिर ॥८२
टुप्पामा लगि नाकको, नयनको * ज्योती गरी केन्द्रित
गर्नू पर्छ मलाइ पाउन सदा * अभ्यास राम्रो सित ॥
योगाभ्यास गरेर यो किसिमले * हे पार्थ ! क्यै कालमा ।
सिद्धि प्राप्त भएर साधक स्वयं * मिल्नेछ आई ममा॥८३॥
बर्ता नींद हुने कि रात दिनमा * सुत्ने बढी वा कम ।
खाने बेसरि वा नखाइ रहने * यस्तो छ जस्को क्रम ।
त्यस्ता साधकलाइ योग पथमा * जन्मै बिताए पनि ।
सिद्धि प्राप्त हुँदैन निष्फल सबै * होला गरेको पनि ॥८४॥
धेरै-थोर नपारि जो नियमले * गर्ला सधैं साधना ।
सोही साधकको सबै तरहले * पुग्ला सखे ! कामना ॥
शान्ति प्राप्त हुने असाध्य सजिलो * यो योग जो गर्दछ ।
त्यस्ले नींद र भोक-प्यास सम नै * राख्नू सदा पर्दछ ॥८५॥
जस्को ईश्वरतर्फ चित्त यसरी * राम्रो गरी लाग्दछ ।
त्यो योगी भवसिन्धु गो-खुरसरी * आनन्दले तर्दछ ॥
जतो निश्चल हुन्छ दीपक सखे ! * हावा नलागी दिंदा ।
त्यस्तै निश्चल चित्त साधकहरू * राखुन सदा सर्वदा ॥८६
जीवात्मा सब छन् ममा, म पनि छु * प्राणी सबैमा भनी ।
देख्नू व्यापक पर्छ साधक भई * अभ्यास गर्दा पनि ॥
मैलाई सबमा तथा सब ममा * देख्नेछ त्यस्ले जब ।
त्यागी भेद अभिन्न आफु र ममा* ठान्नेछ त्यस्ले तब ॥८७॥

जोरी हात दुवै भने विजयले * हे कृष्ण, योगेश्वर !
ठान्नूपर्छ समान रोकि मन यो * कल्याणका खातिर ॥
आज्ञा गर्नुभयो स्वयं हजूरले * राम्रो बुझाई तर ।
साह्रै चञ्चल चित्तवृत्ति छ प्रभो ! * दौड्न्छ चारैतिर ॥८८॥
रोक्नू यो मन वायु रोक्नुसरि नै * गाह्रो हुनाले गरी ।
पाऊँ बुझ्न कुरा यसै विषयको * विस्तारले हे हरि !
आज्ञा भो हरिले बुझाउन भनी * वाणी गरी कोमल ।
गाह्रो पर्दछ रोक्नलाइ मन यो * साह्रै हुँदा चञ्चल ॥८९
सोधे अर्जुनले प्रभो ! छ मनमा * श्रद्धा र इच्छा तर ।
जस्ले यो मनलाइ रोक्न बलले * सक्तैन हे ईश्वर !
त्यस्ले ईश्वरलाइ भेट्न नसकी * भै योग देखी च्युत ।
कस्तो के गति प्राप्त गर्दछ सबै * आज्ञा हवस् अच्युत ॥९०
जस्ले यो मनलाइ राख्छ वशमा * सक्तैन हे अर्जुन !
त्यस्को सिद्ध हुँदैन योग अथवा * वैराग्यको साधन ॥
जस्ले यत्न गरेर राख्छ वशमा * रोकेर आफ्नू मन ।
सिद्धि प्राप्त हुनेछ केहि दिनमै * उद्योगले त्यस्कन ॥९१॥
बिन्ती अर्जुनको सुनेर हरिले * आज्ञा भयो सादर ।
गर्ला जो जन कर्म उत्तम सदा * कल्याणका खातिर ॥
त्यस्को नाश हुँदैन कर्म-फल ती * कैह्ले पनी सद्गति !
भेट्ला त्यो परलोकमा अनि यहाँ * अत्यन्त राम्रो गति ९२
योग भ्रष्ट भए पनि पछि मरी * क्वै पुण्यको लोकमा ।
बस्ला, जन्म लिनेछ धार्मिक, धनी * वा भूपको कोखमा ॥
सम्झी उत्तम कर्म पूर्व जुनिको * लागेर योगै तिर ।
आत्मालाइ चिन्हा परंपद महाँ * पुग्ला मरी त्यो नर ॥९३

ज्ञानी, सिद्ध, तपस्वि, विप्र अथवा * होस् कर्मकाण्डी जन।
योगी उत्तम हो सखे ! रम तिमी * त्यै योगमा दी मन ॥
आफ्नू चित्त लगाइ सादर ममा * अभ्यास गर्नें छ जो।
त्यस्ले भेट्छ मलाइ निश्चय सखे * योगी त्यही श्रेष्ठ हो ॥९४

गीता सार (सातौं अध्याय) ज्ञान विज्ञान योग

आज्ञा भो हरिले सखे ! मतिर नै * आफ्नू लगाई मन।
योगाभ्यास महाँ हुँदा रत सबै * सन्देह त्यागी कन ॥
जान्नेछौ तिमिले मलाइ जसरी * सम्पूर्णमा व्यापक।
त्यस्को मार्ग बताउँछु, बुझि त्यही * तर्छन् सबै साधक ॥९५॥
भन्छु उत्तम मार्ग योग-पथको * विज्ञानको ज्ञानको।
त्यो जानेपछि क्यै रहन्न जनले * जान्ने कुरा योगको ॥
जस्का छन् शुभ कर्म पूर्व जुनिका * संस्कार राम्रा अति।
श्रद्धा प्रेम अपार भक्ति छ ममा * जुन व्यक्तिको सद्गति !९६

आत्मसंयमयोग

त्यस्ता एक सहस्र व्यक्तिहरूमा * यौटा कुनै साधक।
सक्ला जान्न मलाइ तत्त्व-बलले * हे शत्रु संहारक !

पृथ्वी औ नभ,बुद्धि,अग्नि,जल,मन्* वायू अहंकार छन् ।
मेरा यी जड़ शक्ति आठ अपरा * हे पार्थ ! निर्जीव हुन् ॥९७
अर्को चेतन शक्ति एक छ परा * संयोग यिन्को भई ।
हुन्छन् कारण, मुख्य भूतहरुको * उत्पत्तिमा यी दुई ॥
जानीलेउ म मूल कारण स्वयं * उत्पत्तिको हूँ भनी ।
मैमा लीन हुनेछ यो जगतको * सम्पूर्ण सृष्टी पनि ॥९८॥
धागोमा मणि झैं अभिन्न छ सखे !* ब्रह्माण्ड सारा ममा ।
अर्को छैन मदेखि भिन्न कहिने * क्यै वस्तु ब्रह्माण्डमा ॥
पानीमा रस हूँ, प्रकाश पनि हूँ * श्री चन्द्र औ सूर्यको ।
हे अर्जुन ! पुरुषत्व हूँ प्रणयको * ॐ कार हूँ वेदको ॥९९
मै हूँ जीवन रूप यो पृथिविका * प्राणी तथा जीवको ।
पृथ्वीको म सुगन्ध उत्त तथा * हूँ तेज श्री अग्निको ॥
बुद्धीरूप म बुद्धिमान, तपसी * -को शान्ति हूँ अर्जुन !
मैं हूँ बीज सखे ! सनातन सबै * जीवादिको जीवन ॥२००
सामर्थी नरहेरुको म बल औ * सामर्थ्य हूँ भारत !
ज्ञानी धार्मिकको त काम पनि मै * हूँ शास्त्रले संमत ॥
तीनोटा रज-सत्व औ तम भनी * हे पार्थ ! छन् जो गुण ।
तिन्को भाव ममा अभिन्न छ बरू * छैनन् ममा ती गुण ॥१
उत्पत्ति स्थिति नाश ती त्रिगुणको * हुन्छन् म देखी भनी ।
फुक्का छु म सदा तिनै गुणमहाँ * बाँधिन्नँ, कैह्ले पनि ॥
मेरी दुस्तर औ विचित्र त्रिगुणी * माया हुनाले गरी ।
चिन्दैनन् जनले मलाइ सहसा * त्यस्को वशैमा परी॥२॥
त्यो माया भवमा अलौकिक हुँदा * अत्यन्त नै अद्‌भुत ।
जस्ले त्यस्कन जित्नसक्तछ त्यही * हो श्रेष्ठ हे भारत !

मायाका गुणमा भुलेर भवको * आनन्दका खातिर ।
भज्दैनन् जनले मलाइ, दुखमा * पर्छन् ति चारैतिर ॥३॥
अर्थार्थी, ध्रुव, आर्त द्रौपदि तथा * जिज्ञासु ज्ञानी जन ।
गर्छन् लीन भएर भक्तहरु यी * मेरै सदा चिन्तन ॥
यी चारै थरि भक्तमा म छु बढी * ज्ञानीहरूको प्रिय ।
ज्ञानीलाइ सदा म गर्छु प्रिय ती * हुन्छन् सखे निर्भय ॥४॥
ज्ञानी, भक्त सबै उदार मतिका * हुन् एकनासे तर ।
मेरो प्रेम रहन्छ अर्जुन ! बढी * तत्वज्ञ ज्ञानीतिर ॥
योगाभ्यासमहाँ अडेर रहला * जो जन्म जन्मान्तर ।
यौटै व्यापक वासुदेव सबमा * जो देख्न सक्ला नर॥५॥
झुटो लोक र देहलाइ पनि जो * ठान्नेछ मिथ्या भनी ।
ज्ञानीमा अति श्रेष्ठ हो जन त्यही * ठूलो महात्मा पनि ॥
पापी दूषित कर्ममा रत सदा * छन् दुष्ट लोभी जति ।
चिन्दैनन् कहिले मलाई र ममा * लाग्दैन तिन्को मति ॥६
गर्छन् पूजन देवको जनहरू * राखेर जुन कामना ।
श्रद्धामाफिक सिद्धि दिन्छु म सदा * तिन्को बुझी भावना ॥
मायाको म छु आड़मा र सहजै * देखिन्न, त्यै कारण ।
ठान्छन् मृत्यु र जन्ममा म पनि छु * आबद्ध हे अर्जुन ॥७
ज्ञानीले अधियज्ञको र अधिभूत् * अध्यात्मलाई पनि ।
मेरो आत्मस्वरूप चिन्दछ स्वयं * प्रत्यक्ष त्यै हो भनी ॥
त्यस्तालाइ हुँदैन कष्ट कहिल्यै * मेरा कृपाले गरी ।
सम्झी अन्त्य बखतमहाँ मकन त्यो * जानेछ पारी तरी ॥८॥

गीतासार (आठौं अध्याय) अध्यात्म-भक्तियो :—

शिक्षा श्री हरिले जसै दिनुभयो * विज्ञानको ज्ञानको ।
विन्ती अर्जुनले गरे विनयले * पाऊ धरी कृष्णको ॥
कुन् हो ब्रह्म र कर्मको पथ प्रभो ! * हो योग अध्यात्म कुन् ।
आज्ञा भो अधियज्ञ श्रेष्ठ अधिभूत* त्यो योग को गर्दछन् ॥९
कुन् हो त्यो अधिदैव यो शरिरमा * भन्नोस् बुझाई कन ।
सम्झन्छन् प्रभुलाइ को र कसरी * मर्ने बखतमा जन ॥
यस्तो प्रश्न सुनीसकी विजयको * सन्देह हर्ने गरी ।
आज्ञा गर्नुभयो जनार्दनजिले * राखी दया त्यो घरी ॥१०
जस्को नाश हुँदैन व्यापक छ जो * हे पार्थ ! त्यै ब्रह्म हो ।
जीवात्माकन जान योग-पथमा * अध्यात्म मानिन्छ त्यो ॥
उत्पत्ति जति गर्छ जीवहरुको * त्यो भाव नै कर्म हो ।
हेतू हो अधिभूत पालन तथा * उत्पत्तिको नाशको ॥११
भन्छन् भक्तहरू 'हिरण्यमय पुरुष्'* जस्लाइ ब्रह्माण्डमा ।
सोही हो 'अधिदैव' जीवहरुको * विख्यात देहादिमा ॥
अन्तर्यामि म 'वासुदेव' रुपले * सम्पूर्णमा छु स्थित ।
त्यस्लाई 'अधियज्ञ' जान तिमिले * हे पार्थ ! राम्रोसित ॥१२
जस्ले त्याग्छ मलाइ सम्झि तन यो * हे मित्र ! आखीरमा ।
पक्का मोक्ष भएर मिल्दछ गई * त्यो जीव नै ब्रह्ममा
जुन-जुन् रूप गरेर ध्यान मनमा * यो देह जो त्याग्दछन् ।
मर्दा सोहि विचार आइ जन ती * त्यै योनिमा पुग्दछन् १३॥
तस्मात् संझी मलाइ युद्ध तिमि यो * सद्धर्म ठानी गर ।
अर्पी कर्म मलाइ ब्रह्म-पदमा * पुग्छौ नमाने डर ॥

रो की चञ्चल चित्त, योग-पथको * अभ्यास गर्दै गरे ।
पाई दिव्य स्वरूपलाइ सहजै * ज्ञानी महात्मा तरे ॥१४॥
उत्पत्ति-स्थिति-नाश-सूक्ष्म, रवि झैं * जाज्वल्य औ चेतन ।
सर्वात्मा र अचिन्त्य, अव्यय तथा * शुद्धात्म सच्चिद्घन ॥
यस्ता ईश्वर श्री पुरातन पुरुष् * जो छन् सदा निर्मल ।
तिन्को ध्यान धरेर योग बलले * आत्मा गरी निश्चल ॥१५
मर्ने काल भएपछी भृकुटिमा * जो प्राण राख्ला स्थित ।
त्यस्ले संझि मलाइ ब्रह्म-पदमा * पुग्नेछ राम्रो सित ॥
भन्छन् नाश हुँदैन जस्कन कवै * ती वेदवेत्ता जन ।
जस्मा मिल्न ति ब्रह्मचर्य व्रतको * गर्छन् सदा पालन ॥१६॥
गर्छन् यत्न अवश्य मिल्दछु भनी * जस्मा सुयोगी जन ।
गर्छु सोहि सखे ! म दिव्य पदको * संक्षेपमा वर्णन ॥
ढोका इन्द्रियका थुनी हृदयमा * आफ्नू टिकाई मन ।
तालुमा लगि राख्नुपर्दछ सदा * त्यो प्राणवायूकन ॥१७॥
राखी सुस्थिर देह योग-पथको * अभ्यास जो गर्दछन् ॥
ॐ ब्रह्माक्षर मात्र बोलि मुखले * जो योगमा रम्दछन् ॥
संसारी सुख ठानि तुच्छ तन जो * यो रीतिले त्यागदछन् ।
पाई मोक्ष सखे ! परंपद महाँ * योगी तिनै पुग्दछन् ॥१८
कालातीत म हूँ, मिले यदि ममा * फर्कन्न ज्ञानी जनम ।
पर्ला फर्कन ब्रह्मलोक तकमा * पौंचे पनि अर्जुन !
लोकालोक समस्त कर्म फलका * हुन् भोग गर्ने स्थल ।
योगाभ्यास गरी पुगे पनि यहाँ * हुन्नन् कुनै निश्चल ॥१९
ब्रह्माको दिन चार् सहस्र युगको * रात्री पनी त्यत्ति हो ।
होला नाश बितेपछी दिन त्यही * हे पार्थ ! ब्रह्माजिको ॥

जस्ले जान्दछ तत्वले अवधि यो * ती सृष्टिकर्ताजिको ।
जान्ने तत्व समस्त योग-बलले * योगी त्यही श्रेष्ठ हो ॥२०
श्री सूर्योदयले दिशाहरू स्वयं * ज्वाज्वल्य हुन्छन् जब ।
ब्रह्माको तनबाट जीव जति हुन् * उत्पन्न हुन्छन् सब ॥
सन्ध्याकाल भएपछी तनमहाँ * ब्रह्माजिको गैकन ।
हुन्छन् जीव समस्त लीन क्रमले * त्यै देहमा अर्जुन ! ॥२१
बारंबार सबै चराचरहरू * त्यो दिन् तथा रातमा ।
जंन्मन्छन् अनि मर्दछन् क्रम यही* चल्दो छ ब्रह्माण्डमा ॥
योगाभ्यास गरे कुन् पथमहाँ * जान्छन् सुयोगी मरी ।
फर्कन्छन् पुगि ब्रह्मलोक तक को * के कर्म कस्तो गरी ?२२
गर्छु यी दुइ मार्गको अब सखे ! * संक्षेपमा वर्णन ।
सिद्धो मिल्दछ ध्यानपूर्वक तिमी * मैले भनेको सुन ॥
मैन्हा षट् अनि उत्तरायण तथा * त्यो शुक्ल पक्षै भरी ।
फेरी जन्मनलाइ यो पृथिविमा * आउन्न योगी मरी ॥२३
कृष्णै पक्ष र दक्षिणायन भरी * जो देह त्यागला जन ।
भोगी भोग स्वकर्मको पृथिविमा * त्यो आउला जन्मन ॥
दोटै उत्तम मार्ग हुन् तर सखे ! * सत्कर्म जो गर्दछन् ।
गर्दा लोभ तिनै सुकर्म फलको * चौरासिमा पर्दछन् ॥२४
भोगेच्छा फलको हुँदैन मनमा * दानादिको जस्कन ।
हुन्छन् मोक्ष सखे ! परंपदमहाँ * पौंची तिनै सज्जन ॥
सोही कारणले तिमी पनि सखे ! * आसक्ति त्यागीकन ।
योगाभ्यास गरी सुयोग्य रितले * मैमा लगाऊ मन ॥२५॥

गीतासार (नवौं अध्याय) राजविद्या राजगुह्य योग :–

बाटो श्री हरिले बताउनुभयो * विज्ञानको, ज्ञानको ।
हे अर्जुन ! तिमीलाइ गोप्य बहुतै * भन्छु कुरा योगको ।
जान्नेछौ तिमिले सबै तरहले * यो योगलाई जब ।
होला नाश स्वयं सबै अशुभको * उत्तीर्ण हौला तब ॥२६॥
यो विज्ञान समेत ज्ञान तिमिले * जानेपछी भारत ।
तर्छौ दुःख समुद्रबाट सहजै * अत्यन्त राम्रोसित ॥
राजा हो सब ज्ञानको फल दिने * प्रत्यक्ष यो उत्तम ।
यस्को साधनले हराउँछ स्वयं * अज्ञानरूपी तम ॥२७॥
श्रद्धा हुन्न पवित्र ज्ञानतिरको * राम्रो गरी जस्कन ।
त्यो पाउन्न मलाइ मृत्युपथकै * गर्नेछ आलिंगन ॥
ढाकेको छु अदृश्य मै जगत यो * सारा छ मैमा स्थित ।
सारा जीव ममा भए पनि म छु * निर्लिप्त प्राणीसित ॥२८
उत्पत्ति, स्थिति, नाश गर्दछु स्वयं * प्राणीहरूको सदा ।
चिन्दैनन् जनले मलाइ सहजै * माया बलीयो हुँदा ॥
जस्तै वायु उडी सबैतिर पछी * आकाशमा टिक्दछ ।
त्यस्तै प्राणिहरू ममा स्थित हुनू * हे पार्थ ! त्यै ठीक छ॥२९
उत्पत्ति सबको म कल्पभरको * आरम्भमा गर्दछु ।
तिन्को नाश सखे ! स्वयं प्रकृतिले * कल्पान्तमा गर्दछ ॥
चिन्छन् सज्जनले र जीव सबमा * छू व्याप्त आत्मा बनी ।
तिन्को बन्धनमा म कर्म फलमा * बाँधिन्नँ कैह्ले पनी ॥३०
मेरो शक्ति तथा महत्प्रकृतिले * आधार मानी भर ।
गर्छिन् सृष्टि सदा चराचर जगत् * देखिन्छ जो सुन्दर ॥

साक्षात् ईश्वर हूँ तथापि म सखे * यो देहधारी हुँदा ।
निन्दा गर्दछ मूर्ख, शक्ति नबुझी * अज्ञानले ढाकिंदा ॥३१
मेरो दिव्य प्रभाव, योग-बल औ * ती योगमाया कन ।
ठान्छन् मूर्ख विचारहीन जनले * मानीस साधारण ॥
फोम्रो आश सुकर्म गर्छ जन त्यो * विक्षिप्त जस्तै बनी ॥
गर्छन् धारण राक्षसी प्रकृति औ * ती आसुरी, मोहिनी॥३२
ज्ञानी, सज्जन योगमा स्थित हुने * योगीहरू छन् जति ।
मेरो अक्षररूप उत्तम चिन्ही * आफ्नू सपार्छन् मति ।
बारंबार गरी प्रणाम कतिले * मैमा लगाई मन ।
गर्छन् यत्न मलाइ पाउन कती * नामादिको कीर्तन ३३
राखी प्रेम ममा अनन्य गतिले * सर्वस्व अर्पीकन ।
मेरो पूजन गर्दछन् जति तिनै * हुन् कर्मयोगी जन ॥
छन् अर्का थरि भक्ति निर्गुण तथा * योगस्थ ज्ञानी जन ।
गर्छन् पूजन ध्यान योग मनको * आसक्ति त्यागीकन॥३४
मेरो लागि उपासनातिर कती * मिल्छ भनी ब्रह्ममा ।
गर्छन् यत्न मदा अनेक थरिका * ज्ञानीहरू लोकमा ॥
मेरो श्रेष्ठ विराटरूप मनमा * राखेर तेस्रा थरी ।
लाग्छन् नित्य उपासनातिर सखे ! * उद्योग धेरै गरी ॥३५
चिन्दैनन् तर ती मलाइ क्रतु हूँ * मै वस्तु हूँ श्राद्धको ।
मैं हूँ यज्ञ, स्वधा र औषधि तथा * हूँ अग्नि यज्ञादिको ॥
सामग्रीहरूमा म अन्न-घृत हूँ * मै नै परंधाम हूँ ।
गर्ने धारण यो चराचर जगत् * औ सृष्टिकर्ता म हूँ ॥३६॥
माता, पितृ तथा पितामह म हूँ * हे पार्थ मै मन्त्र हूँ ।
जान्ने योग्य, पवित्र धामहरूमा * ॐकार वा ब्रह्म हूँ ॥

मै हूँ साम, अथर्व, ऋ क , यजुसखे * मै हूँ प्रजापालक ।
स्वामी हूँ सबको र कर्म फलको * दाता म हूँ रक्षक । ३७
वासस्थान म हूँ शुभाशुभ बसी * हेर्नें र गर्नें हित ।
इच्छा प्रत्युपकारको म मनमा * राख्तीनँ अकांसित ॥
उत्पत्ति स्थिति नाशको म हुँ सखे * आधार औ कारण ।
गर्नें मङ्गल जीवको प्रलयमा * हुँ विष्णु, नारायण ॥३८॥
तातो हूँ रविभित्रको, जल खिंची * वर्षाउने नै म हूँ ।
बस्ने सत्य तथा असत् स्वरूपले * प्राणीहरूमा म हूँ ॥
मै हूँ मृत्यु र काल जीवहरूको * मै हूँ सखे ! जीवन ।
मै हूँ अमृत औ हलाहल दुवै * जानी लिए अर्जुन ! ॥३९
पूजा, यज्ञ र सोम-पान विधिले * वेदोक्त जो गर्दछन् ।
तिनले पाइ मलाइ स्वर्ग-पुरिमा * आनन्दले भोग्दछन् ॥
आफ्नो भोग सुकर्मको फल त्यहाँ * जो सुख्खले भोग्दछन् ।
पुण्यक्षीण भएपछी पृथिविमा * हे पार्थ ! ती खस्तछन् ॥४०
मर्नू-जन्मनु रूप कष्ट भवको * भोग्नेहरू छन् जति ।
इच्छा राखि सकाम कर्म-फलको * हुन्छन् दुखी दुर्मति ॥
बारंबार सखे ! त्यसै किसिमले * जन्मे मरे तापनि ।
भेट्तैनन् कहिल्यै मलाइ र सदा * संकष्ट भोग्छन् तिनी ॥४१
श्रद्धासाथ सदैव गर्छ जन जो * जुन् देवको पूजन ।
मेरो पूजन त्यो ठहर्छ तपनी * उल्टो विधान् भैकन ॥
उल्टो नै फल प्राप्त गर्छ जन त्यो * सप्रन्न त्यस्को मति ।
जान्नूपर्छ मलाइ यज्ञहरूको * भोक्ता, सबैको गति ॥४२
श्रद्धाले फल, पुष्प, पत्र, जल जो * गर्लो ममा अर्पण ।
त्यस्को स्नेह ममा छ भैन भनि यो * जाँची विचारीकन ॥

गर्नेछ खुशिले स्वयं ग्रहण त्यो * प्रत्यक्ष पौंची कन ।
त्यस्लाई फल मिल्छ स्वर्गपुरिको * भोगादि हे अर्जुन ! ॥४३
नारी, वैश्य र शूद्र, अन्त्यज, अधं * कोही भए तापनि ।
मेरो आश्रयले परंपद महाँ * सानन्द पुग्नन् तिनी ॥
ज्ञानी ब्राह्मण, भक्त क्षत्रिय भई * मैमा लगाए मन ।
यो संसार-समुद्र तर्न सहजै * पर्नेछ गाह्रो किन ? ॥४४
सोही कारणले अनित्य सुख हुन् * हो देह यो नाशवान् ।
भन्ने खूब तिमी विचार गरिल्यौ * मैमा लगाएर मन ॥
ढोगी देउ मलाइ, पूजन सदा * मेरै सकेको गर ।
मेरो यो पद प्राप्त हुन्छ, यसरी * माने तिमीले भर ॥४५॥

गीताशार (दसौं अध्याय) विभूति योग

आज्ञा भो हरिले सखे ! वचन यो * कल्याणकारी सुन ।
तिम्रो प्रेम बुझी प्रभाव निज यो * भन्छु बुझाईकन ॥
उत्पत्ति, स्थिति, नाश कुन् समयमा * गर्छु म कुन् रूपले ।
जान्दैनन् पहिल्यै महर्षिगण वा * ज्ञानी तथा सिद्धले ॥४६॥
द्योताको र महर्षि आदि सबको * मै हूँ सखे ! कारण ।
मेरो जन्म हुँदैन मृत्यु कपिल्यै * भन्ने विचारीकन ॥
लीलाले अवतार हुन्छ सबको * कल्याणका खातिर ।
जस्ले चिन्छ मलाइ यो किसिमले * हो श्रेष्ठ सोही नर ॥४७॥
मर्नू, जन्मनु, सत्य, शान्ति, वशमा * राख्ने सबै इन्द्रिय ।
राम्रो ज्ञान र दुःख-सुक्ख, भय वा * सत्कीर्ति औ निर्भय ॥
संतोषी, तप, दान, धर्म, समता * छन् भाव जो प्राणिमा ।
उत्पत्ती सबको मबाट छ, म हूँ * ती भाव सम्पूर्णमा ॥४८॥

ज्ञानी जो सनकादि चार मुनिको * उत्पत्ति पैह्ले भयो।
त्यस्का बाद महर्षि सात जनको * मैबाट उत्पत्ति भा ॥

विभूति योग

जस्का सन्तति छन् सबै, मनु तिनै * हुन् चौध स्वायंभुव।
मेरे भाव र रूपमा निहित छन् * यी श्रेष्ठ ज्ञानी सब॥४९॥
मेरो श्रेष्ठ विभूतिलाई जन जो * योगादिले जान्दछन्।
मेरो निश्चय भक्तिले पछि ममा * आएर ती मिल्दछन् ॥
आफ्नो प्राण-क्रिया प्रसन्न मनले * मैमा लगाईकन।
मेरो दिव्य प्रभाव वर्णन गरी * काटिन्छ जस्को दिन॥५०
आत्मा प्राण स्वयं समर्पण ममा * जो भक्तले गर्दछन्।
यो संसार-समुद्र गो-खुरसरी * सानन्द ती तर्दछन् ॥
मेरो मात्र लिएर आश्रय सदा * जो योगमा रम्दछन्।
मेरो धाम तथा परंपद महाँ * ज्ञानी तिनै पुग्दछन् ५१
जस्ले ठान्छ मलाइ चिन्ह नसकी * मानीस साधारण।
मेरो गर्छ सदा अनादर सखे ! * जस्ले विना कारण ॥

भोग्ने कष्टहरू परी नरकमा * त्यै मूर्ख हो दुर्जन ।
शिक्षा यो हरिको सुनी विनयले * भन्दा भए अर्जुन ॥५२
हे योगेश्वर, नित्य व्यापक प्रभो ! * हे ब्रह्म, हे चिद्घन !
द्यौताका पनि आदिदेव भगवन् * हे कृष्ण ! नारायण !
उत्पत्ति-स्थिति, नाश एक छिनमै * गर्नै प्रभू हुन् भनी ।
भन्छन् नारद, व्यास, देवल, असित् * ज्ञानी तपस्वी मुनी । ५३
आज्ञा गर्नुभयो मलाइ अहिले * सोही कुरा नाथले ।
त्यसको स्वागत गर्दछु म मनले * यो देहले प्राणले ॥
जान्दैनन् प्रभुको अपार महिमा * द्यौता तथा दानव ।
मैले सक्दछु जान्नलाइ कसरी * लीला हजुको सब ॥५४
आफैं रक्षकरूप जीवहरुका * हे जन्मदाता प्रभो !
आफ्नो श्रेष्ठ विभूतिले जगत यो * ढाकीलिने हे विभो !

विभूति योग

जान्ने योग्य विभूति ती हजुरले * आज्ञा भए हे हरि !
सक्थें जान्न गरी विचार मनले * सम्झी सबै राम्ररी ॥५५॥

तृप्ती हुन्न सुनी सुधासरि मिठो * शिक्षाहरू नाथको ।
पाउँ सुन्न विभूति योग म सबै * अर्ती सहित् ज्ञानको ॥
वाणी नम्र गरेर श्री विजयले * विन्ती गरेको सुनी ।
श्री योगेश्वरले बताउनुभयो * सारा दयालू बनी ॥५६
मेरा दिव्य बिभूति वर्णन गरी * सिद्धिन्न कैल्है तर ।
केही अंश बताउँछु सुन सखे ! * कल्याणका खातिर ॥
मै हूँ आदि र मध्य अन्त्य भवका * सम्पूर्ण जीवादिको ।
आत्मारूप भएर बस्छु तनमा * हे पार्थ ! सम्पूर्णको॥५७॥
बाह्रोटा सुत हुन् सखे ! अदितिका * निन्मा म हूँ अर्यमा ।
मै हूँ सूर्य स्वरूपको किरणमा * औ तेजमा, ज्योतिमा ॥
मै हूँ पार्थ ! मरीचि वायुहरु जो * छन् ती उनन्चासमा ।
तारामण्डलको म तेज हुँ सखे * नक्षत्रमा चन्द्रमा ॥५८॥
द्यौतामा म महेन्द्र, इन्द्रियमहाँ * जान्नू मलाई मन ।
प्राणीको सब मुख्य चेतनमहाँ * मैं हूँ सखे ! जीवन ॥
मैं हूँ यक्षमहाँ कुबेर वसुमा * मै अग्नि हूँ भारत !
गर्छन् जो जप यज्ञमा त्यहि म हूँ * गर्ने सबैको हित ॥५९॥
मै हूँ प्रोहितमा बृहस्पति तथा * नद्यादिमा सिन्धु हूँ ।
हे अर्जुन् ! सुन सामवेद कहिने * चारै थरीमा म हूँ ॥
मै हूँ श्रेष्ठ महर्षिमा भृगु तथा * ॐकार हूँ बीजमा ।
मैं हूँ पीप्पल वृक्ष, नारद पनी * हूँ मुख्य देवर्षिमा ॥६०
गर्दा मन्थन सिन्धु जो गज मिल्यो * त्यै हूँ म ऐरावत ।
घोड़ा श्रेष्ठ म हूँ त्यसै बखतको * उच्चैःश्रवा भारत ।
राजा मानिसमा, म चित्ररथ हूँ * विख्यात गन्धर्वमा ।
गाईमा म हुँ कामधेनु, बलियो * हूँ वज्र शस्त्रास्त्रमा ॥६१

मैं हूँ काम स्वरूप जीवहरूको * सन्तान उत्पत्तिमा ।
नाग सर्पमहाँ म शेष हुँ सखे ! * हूँ वासुकी नागमा ॥
पानीका अधिदेवमा वरुण हूँ * हूँ पितृमा अर्यमा ।
मैं हूँ दण्ड दिनेमहाँ यम तथा * प्रह्लाद हूँ दैत्यमा ॥६२
वेला काल स्वरूप जीवहरूको * संहारकर्ता म हूँ ।
सिंहै हूँ मृगहेरुमा र नदिमा * विख्यात गङ्गा म हूँ ।
मैं हूँ राघव शस्त्रधारिहरुमा * अध्यात्म हूँ योगमा ।
हे अर्जुन ! जल-जन्तुमा मगर हूँ * विद्या म हूँ ज्ञानमा ॥
मैं हूँ आदि र मध्य, अन्त्य सबको * हूँ नाशको कारण ।
जाने अक्षरमा 'अ' कार तिमिले * उत्पत्तिको अर्जुन ॥
मैं हूँ श्रेष्ठ विराटरूप सबको * हूँ कालको काल् भनी ।
जान्नू हेतु मलाइ जीवहरुको * हूँ सृष्टिकर्ता पनी ॥६४
श्री, कीर्ति, स्मृति, वाक्, क्षमा, धृति तथा * मेधा यि जो सात छन् ।
मैं हूँ यी गुण-भाव स्त्रीहरूमहाँ * मेरा सखे ! अङ्ग हुन् ॥
मैह्नामा म हूँ मार्गशीर्ष, छल हूँ * जूवा महाँ भारत !
मैं हूँ मालिक व्यक्तिका हृदयको * सद्भाव गर्ने हित ॥६५
मेरै रूप भएर पाण्डु सुतमा * प्रत्यक्ष छौ अर्जुन !
मैं हूँ कृष्ण समस्त वृष्णिहरुमा * श्री नन्दको नन्दन ॥
शुक्राचार्य म हूँ सबै कवि महाँ * ज्ञानी महाँ ज्ञान हूँ ।
वेदव्यास म हूँ सबै मुनिमहाँ * औ जीतको नीति हूँ ॥६६
मेरो दिव्य विभूतिको न छ कहीं * मध्यादि वा अन्त्य नै ॥
जो जो तेज र शक्ति छन् जगतमा * हुन् रूप मेरो तिनै ॥
भन्छु मुख्य कुरा प्रयोजन छ के * जाने सबै युक्तिले ।
ढाकेको छ सबै चराचर जगत् * मेरो सबै अंशले ॥६७॥

गीतासार (एघारौं अध्याय विश्वरूप दर्शन)

यस्ता श्री हरिका विभूतिहरुको * सारा सुनी वर्णन ॥
जोरी हात दुवै प्रसन्न मनले * बोल्दा भए अर्जुन ॥
राखी प्रेम ममा बताउनुभयो * विज्ञान औ ज्ञान जो ।
भक्ति ज्ञान सुनेर गोप्य मनको * व्यामोह सारा गयो ॥६८
आज्ञा भो अविनाश रूप,महिमा * जो नाथले राम्ररी ।
उत्पत्ति–स्थिति–नाश जीवहरुको * सारा सुनें हे हरि !
आफ्नू श्रेष्ठ स्वरूपको हजुरले * जो गर्नुभो वर्णन ।
त्यो हो सत्य सबै, त्यही स्वरूपको * गर्ने थिएँ दर्शन ॥६९॥
शक्ति ज्ञान र तेज, वीर्य बलले * संयुक्त त्यो रूपको ।
पाए पर्शन गर्दथें नयनले * प्रत्यक्ष अव्यक्तको ॥
मैले हेर्न हुने भए हजुरको * त्यो रूप योगेश्वर !
चाँडो दर्शन बक्सियोस् गरि दया * छु हेर्नमा तत्पर ॥७०॥
यस्तो विन्ती सुनिसकी विजयको * आज्ञा भयो कृष्णले ।
मेरो दिव्य स्वरूप हेर तिमिले * हे पार्थ ! आनन्दले ॥
बाह्रै सूर्यहरू र अष्ट वसु औ * श्री रुद्र एकादश ।
बाह्रोटा सुत हेर श्री अदितिका * जस्को छ ठूलो यश ॥७१॥
भाई अश्विनी औ कुमार ति दुवै * वायु उनञ्चास जो ।
देखेनौ कहिले कहीं जति कुरा * लौ हेर सम्पूर्ण त्यो ॥
मेरो एक शरीरमा स्थित सबै ! * आब्रह्म हेरीकन ।
जे इच्छा मनमा छ हेर्न सब त्यो * देख्छौ स्वयं अर्जुन॥७२
सक्तैनौ तर हेर्न यी नयनले * त्यो रूप त्यै कारण ।
हेर्नै, दिन्छु म दिव्य-दृष्टि तिमिले * मेरा विभूती कन ॥

मित्री नेत्र दिई सबै तरहले * तिनको बुझाई मन।
आफ्नो दिव्य विराटरूप हरिले * गर्नू भयो धारण ॥७३॥
हज्जारौं नेत्र, बाहु, मुख, पद, गहना देहमा छन् प्रशस्त।
नाना शस्त्रास्त्रधारी अतुलबल तथा शौर्य आश्चर्ययुक्त॥
ठूलो शक्ती र सीमा रहित विभवले पूर्ण त्यस्तो स्वरूप।
हेर्थें श्री पार्थ शोभाकन तन-मनले हर्ष मानेर खूप॥ ७४॥
एकै पल्ट हजार सूर्य नभका * राजन्! उदाए पनि।
सामुन्ने परि विश्वरूप प्रभुको * फीका हुनेछन् तिनी॥
त्यस्ता ईश्वर देव-देव हरिको * त्यो रूपमा पार्थले।
भिन्नाभिन्न समस्त विश्व स्थितभो*देखेर आश्चर्यले ॥७५॥
तिनको देह भरी स्वयं हुन गयो * रोमाञ्च त्यो दृश्यले।
जोरी हात दुवै प्रणाम शिरले * गर्दा भए प्रेमले॥
लागे गर्न नुही प्रसन्न मनले * क्यै बेरमा ती स्तुति।
हे योगेश्वर! हे दयामय, प्रभो! * यो सृष्टिमा छन् जति७६
सारा प्राणिहरू म देख्छु तनमा * प्रत्यक्ष नै नाथको।
ब्रह्मा, शंभु, फणीन्द्र छन् ऋषिमुनी* ज्ञानी र सद्भक्त जो॥
हज्जारौं थरि सर्प छन् हजुरका * सर्वाङ्गमा यो घरी।
मैले आदि र मध्य, अन्त्य किन हो * देख्दीनँ लौ हे हरि! ॥७७
खुट्टा, नेत्र, मुहार, पेट र भुजा * देख्छु हजारौं थरी।
देखेको कहिले थिएन, पहिले * यो रूपलाई हरि!
गर्नें धारण शङ्ख, चक्र र गदा * श्रीवत्सले शोभित!
हेर्नेंलाइ कठोर अग्नि सरिका * जाज्वल्य औ अद्भुत ॥७८
मन्छन् जसकन वेदले जगतका * आधार ब्रह्माक्षर।
लिन्छन् आश्रय लोकले हजुरको* यो रूपको सादर॥

रक्षा गर्छ अनादि धर्म-पथ यो * जुन् रूपले नाथको ।
जानें अक्षय तेजले हजुरको * हे नाथ ! त्यै रूप हो ॥७९॥
आँखा चन्द्र र सूर्य झैं चहकिला * छन् हात यत्ती भनी ।
जस्को जान्न सकिन्न शक्ति अथवा * सामर्थ्य आँटे पनि ॥
सस्का अग्निशिखासमान मुख छन् * बाहु हजारौं हुने ।
आफ्नू तेज फिंजाइ यो जगत जो * छन् दग्ध पारीदिने ॥८०॥
ढाकेको छ नराखि शेष कहिं क्यै * आकाश भूमी सब ।
यस्तो अद्भुत रूप उग्र प्रभुको * देख्छु म हे केशव !
प्राणी व्याकुल छन् गरी हजुरको * यो रूपको दर्शन ।
रक्षा गर्नुहवस् परें शरणमा * आत्तिन्छ मेरो मन ॥८१
गर्छन् मन्त्र पढेर देवगण वा * ज्ञानी मुनीले स्तुति ।
जोरी हात पुकार सिद्धहरूले * गर्छन् कती हो कति ॥
बाह्रै सूर्य र रुद्र देव वसु औ * गन्धर्व विद्याधर ।
सारा राक्षस, यक्ष छन् शरणमा * कल्याणका खातिर ॥८२
विश्वेदेव र अश्विनीसुत तथा * वायूहरू जन् जति ।
हेर्छन् रूप हजूरको घरि-घरी * आश्चर्य मानी अति ॥
बाहु, पाउ, उरू अनेक मुखमा * दाह्रा हुनाले गरी ।
प्राणी व्याकुल छन् सबै, म पनि छु * यो रूपद्वारा डरी ॥८३
भीष्म, द्रोण र कर्ण औ कृप तथा * छन् बीर जो कौरव ।
हामीतर्फ पनी अनेक जति छन् * विख्यात योद्धा सब ॥
दाह्रायुक्त हजूरका मुखहरू * जो छन् अनेकौं थरी ।
पस्तैछन् मुखमा धमाधम स्वयं * देखीरहेछु हरि ! ॥८४॥
अड्केका कति दाँतमा शिरहरू * धूलो भएका कति ।
जाँदैछन् विकराल घोर मुखमा * सम्पूर्ण योद्धा जति ॥

जस्तै सागरतर्फ नै नदिहरू * बग्छन् ठुलो वेगले ।
पस्छन वीरहरू सबै मुखमहाँ * हे नाथ ! त्यै चाल्ले ॥८५
बत्तीमा पुतली सवेग जसरी * जान्छन् र मर्छन् सब ।
पस्तैछन् मुखमा त्यसै गरि सबै * योद्धाहरू केशव !
मैले चिन्ह सकीनँ रूप प्रभुको * यो उग्र हे ईश्वर !
आज्ञाहोस् हुनुहुन्छ को ? मकन त्यो * हे श्रेष्ठ योगेश्वर ! ८६
बारंबार प्रणाम गर्दछु दया * राखेर यो रूपको ।
इच्छा गर्छु प्रवृत्ति जान्न, नभनी * सक्नेछ को ? नाथको ॥
यस्तो आदि स्वरूप चिन्ह नसकी * छु आत्तिएको विभो !
मेरो विन्ति सुनी प्रसन्न हुनुहोस् * चाँड़ो दयालु प्रभो !॥८७
इच्छा अर्जुनको बुझी विनयले * बिन्ती गरेको सुनी ।
आज्ञा भो हरिले सखा विजयको * इच्छा पुऱ्याऊँ भनी ॥
चिन्दैनौ तिमिले मलाइ तपनी * मै देवको देव हूँ ।
गर्ने विश्व विनाश रूप यहि हो * मै कालको काल हूँ ॥८८
योद्धा कौरवतर्फका जति यहाँ * देख्छौ खड़ा छन् तिनी ।
बाँच्तैनन् तिमिले लड़ाइँ नगरी * छाड़ी दिए तापनि ॥
गर्छु युद्ध भनी तिमी उठ सखे ! * त्यागी कुशंका, डर ।
सारा शत्रु जिती सुकीर्ति भवमा * फैलाउ चारैतिर ॥८९॥
मै द्वारा सब शत्रु यी मरिसके * भन्ने विचारी कन ।
बन्नूपर्छ निमित्त मात्र तिमीले * यो युद्धमा अर्जुन !
भीष्म, द्रोण र कर्ण, शल्य रणमा * छन् वीर योद्धा जति ।
सारालाई जितेर राज्य सुख यो * भोग्नू ठुलो, सद्मति९०
मै द्वारा अघिदेखि वध्य सब छन् * योद्धा त्यसै कारण ।
तिम्रो जीत हुनेछ, युद्ध गर लौ * शंका नमानीकन ॥

यस्तो केशवको कुरा सुनिसकी * जोरी दुवै अञ्जली ।
काम्दै थर्थर, भीति मानि पसिना *काढेर झन् खल्खली ॥९१
वाणी रुद्ध भएर बोल्न नसकी * रुञ्चे गराई स्वर ।
लागे भन्न गरी प्रणाम पदमा * श्री पार्थले सादर ॥
हे वेश ! जगन्निवास ! प्रभुको * सत्कीर्ति औ सद्‌गुण ।
गर्छन् गान सहर्ष देवगण, श्री * सिद्धादि औ चारण॥९२
मान्छन् हर्ष ठुलो मुनी ऋषिहरू * ज्ञानी तथा सज्जन ।
पापी-राक्षस भाग्दछन् दश दिशा * सारा डराई कन ॥
हे योगेश्वर, आदिरूप, विधिको * उत्पत्तिका कारण ।
बारंबार प्रणाम गर्छु पदमा * हे विष्णु नारायण ! ॥९३
सत्-चितदेखि अलग्ग अक्षर तथा * हे ब्रह्म, हे चिद्‌घन !
जान्दैनन् प्रभुको अनन्त महिमा * ज्ञानी तथा सज्जन ।
साक्षात् आदि पुरुष्, सनातन तथा * ब्रह्माण्डका आश्रय ।
हो यै रूप हजूरको परमपद् * भन्ने गरें निश्चय ॥९४
ब्रह्मा श्रीयम, अग्नि, श्रीवरुण औ * वायू तथा चन्द्रमा ।
हुन् यी रूप हजुरकै अरु जति * छन् जीव संसारमा ॥
बारंबार प्रणाम गर्छु पदमा * न्यूहेर योगेश्वर !
ढोग्छु फेरि हजारपल्ट प्रभुका * यी पाउमा ईश्वर ॥९५
हे सर्वज्ञ ! अनन्त वीर्य र अगम् * शक्ति हुँदा नाथको ।
भन्नू 'सर्व' हजूरलाई जनले * संसारमा योग्य हो ॥
गर्दैछु म प्रणाम यी चरणमा * पैह्ले अगाड़ीतिर ।
चारै तर्फ घुमी पछिल्तिर पनी * ढोग्छु म हे ईश्वर ! ॥९६
पैह्ले अपार महिमा प्रभुको नजानी ।
वा भूलले जति गरें निज मित्र ठानी ॥

मैले प्रमादवश प्रेम जनाइ धेर ।
हे कृष्ण, यादव, सखा ! भनि बेर बेर ॥९७॥
शय्या विहार संग आसन खान-पान ।
एकान्तमा कि त सभाबिच हे निरञ्जन !
जस्तो गरें जति जहाँ अपमान-मान ।
माग्छु क्षमा सकल हे करुणानिधान ! ॥९८॥
संसारका गुरु सुपूज्य पिता हजूर ।
त्रैलोक्यमा हजुर झैं अरु को कहाँ छ र ?
जानी मलाइ निज दास प्रभो, दया गरी ।
माफी दिनोस् ती अपराध सबै मुरारि ! ॥९९॥
पत्नीले पतिले र मित्र जनले * ठट्टामहाँ मित्रको ।
बाबूले सुतको बिजाइँ जसरी * खप्छन् गुरू शिष्यको ॥
त्यस्तै नै अपराध जे जति गरें * जानी नजानी सब ।
जानी दास मलाइ माफि दिनुहोस् * हाँसेर हे केशव ! ॥३००॥
पाएको पहिले थिएन कहिले * यो रूपको दर्शन ।
खूशी छु तर भित्रको भय बढी * आत्तिन्छ मेरो मन ॥
सोही कारण सौम्यरूप पहिलो * चाँडो गरी धारण ।
हे देवेश ! जगन्निवास ! दिनुहोस् * त्यो रूपको दर्शन ।१॥
बारंबार प्रणाम गर्छु पदमा * आकाश ढाकीलिने ।
त्यागनोस् रूप विराट झट्ट अब यो * बाहू हजारौं हुने ॥
हात्मा चक्र गदा, किरीट शिरमा * पैह्री लिंदा टल्कने ।
हेर्छु रूप चतुर्भुजी हजुरको * आनन्द बर्साउने ॥२॥
विन्ती अर्जुनको सुनेर हरिले * त्यो रूप त्यागीकन ।
आफ्नू सौम्य मनुष्य रूप क्षणमा * गर्नू भयो धारण ॥

आज्ञा गर्नुभयो मुहार हँसिलो * पारेर हे फाल्गुन !
मैंले जो तिमिलाइ यो स्वरूपको * ऐल्हे दिएँ दर्शन ॥३॥
देखेनन् तिमिदेखि बाहिक अरू * याहाँ कसैले पनी ।
मैले दर्शन यो तिमीकन दिएँ * प्यारा सखा हौ भनी ॥
वेदाभ्यास र दान-धर्म, तप वा * सत्कर्म गर्दा पनि ।
जो देख्यौ तिमिले कुनै पुरुषले * देख्दैन कैल्हे पनि ॥४॥
मेरो उग्र स्वरूपको जब सखे ! * पाई सक्यौ दर्शन ।
मोहाच्छन्न र व्यग्रता, व्यथित मन् * पार्छौ वृथामा किन ?
राखी प्रेम ममा प्रसन्न मनले * त्यागी कुशंका डर ।
बारंबार चतुर्भुजी स्वरूपको * दर्शन् खुशीले गर ॥५॥
द्यौता, दानव, यक्ष राक्षस तथा * गन्धर्व, विद्याधर ।
गर्छन् आश सदा यही स्वरूपको * कल्याणका खातिर ॥
मेरो दर्शन देव-दुर्लभ सखे ! * पायौ तिमीले अब ।
मेरो भक्ति गरी ममा मिल तिमी * आसक्ति त्यागी सब ॥६॥

गीतासार (बाह्रौं अध्याय) भक्तियोग—

धेरै धैर्य र योग ज्ञान पथको * शिक्षा सुनी कृष्णको ।
सोधे अर्जुनले प्रसन्न मनले * पाऊ परी नाथको ॥
गर्छन् कोही हजूरका चरणको * सेवा तथा पूजन ।
कोही श्रेष्ठ भनेर ब्रह्म - पदको * गर्छन् सदा चिन्तन ॥७
स्वामीका यि दुवै उपासक तथा * छन् भक्ति गर्नै जति ।
प्यारा छन् प्रभुका दुवै थरिमहाँ * कुन् चाहिं हे सद्गति !
यस्तो विन्ती सुनेर श्री विजयको * आज्ञा भयो कृष्णले ।
जो एकाग्र भई निरन्तर सखे ! * श्रद्धा तथा भक्तिले॥८॥

मेरो पूजन गर्दछन् सगुण वा * यै रूपको दिन्-दिन ।
हुन् मेरा प्रिय भक्त योग-पथका * ज्ञाता तिनै सज्जन ।
रोकी चञ्चल चित्तलाइ वशमा * राखेर राम्रो गरी ।
जस्ले गर्दछ ध्यान योग बलले * एकाग्र भै राम्ररी ॥९॥
आत्मा देख्छ समस्त जीवहरूको * हे पार्थ ! जस्ले सम ।
त्यस्ले भेट्छ मलाई, ठान्छु म पनि * योगी त्यही उत्तम ॥
गर्दा चिन्तन ब्रह्मको दृढ भई * देहाभिमानी कन ।
पर्छन् स्वप्न अनेक सिद्धि पथमा * बाधाहरू अर्जुन ! ॥१ ॥
सारा कर्म गरी समर्पण ममा * मानेर मेरो भर ।
गर्छन् योग अनन्य भक्तहरु जो * कल्याणका खातिर ॥
मैमा चित्त लगाउने दृढ भई * छन् भक्त ज्ञानी जति ।
तिन्लाई भव-सिन्धुबाट सहजै * तार्छु म हे सन्मति ! ॥११
सोही कारणले तिमी पनि ममा * आफ्नू लगाऊ मन ।
गर्छौ प्राप्त मलाइ यो किसिमले * पक्का तिमी अर्जुन !
सक्तैनौ स्थिर राख्नलाइ मन नै * आफ्नू तिमीले भने ।
योगाभ्यास गरे मलाइ सहजै * छौ पार्थ ! भेट्टाउने ॥१२॥
सक्तैनौ यदि गर्न योग पथको * राम्रो भने पालन ।
सिद्धि मिल्दछ कर्मका फल सबै * मैमा गरे अर्पण ॥
सक्तैनौ यदि गर्न त्यो पनि भने * मर्मै नजानी कन ।
अभ्यास् गर्नु वृथा छ ज्ञानपथको * गर्नू बरु पालन ॥१३॥
मेरो ध्यान ठुलो छ हे विजयजी * त्यो ज्ञान देखी पनि ।
त्याग्नू श्रेष्ठ छ कर्मका फल, सके * त्यो ध्यान देखी पनि ॥
त्याग्दामा फल कर्मको मनमहाँ * शान्ति ठुलो पाउँछौ ।
शान्ति प्राप्त भएपछि सहजमै * आई ममा मिल्दछौ १४

राग द्वेष रहित समान सुख वा * दुःखादि जो मान्दछन् ।
प्राणिमाथि दया र शुद्ध मनले * एकत्व जो देख्दछन् ॥
योगाभ्यास गरी ममा मन दिई * त्याग्नेछ भोगादि जो ।
मेरो भक्त तथा तियेन्द्रिय हुँदा *प्यारो मलाई छ त्यो॥१५
सक्छन् गर्न क्षमा प्रसन्न मनले * जो शत्रुलाई पनी ।
जस्ले ठान्छ मलाइ ईश्वर तथा * हर्ता र कर्ता भनी ॥
गर्ला क्रोध त्यजेर शुद्ध मनले * अभ्यास जो योगको ।
त्यसलाई सुख-दुःख हुन्न कहिल्यै * प्यारो मलाई छ त्यो॥१६
निन्दा वा स्तुतिलाइ ठान्छ जन जो * हुन् एकनासे भनी ।
जस्ले ठान्छ समान तुच्छ तृण वा * हीरा र मोती पनि ॥
नीतीयुक्त कुरा सदैव मनमा * राख्नेछ बिर्सन्न जो ।
इच्छा पूर्ण भएर मिल्दछ ममा *प्यारो मलाई छ त्यो॥१७

गीतासार (तेह्रौं अध्याय) क्षेत्र-क्षेत्रज्ञ विभाग योग :—

आज्ञा भो हरिले यही शरिर नै * हो क्षेत्र हे अर्जुन ।
भन्छन् विज्ञहरू चिन्हेर तपले * क्षेत्रज्ञ आत्माकन ॥
जान्नू व्याप्त मलाइ नै तिमि सदा * क्षेत्रज्ञ वा क्षेत्रमा
जस्ले चिन्दछ यी दुवैकन सखे ! * त्यो हो गुणी ज्ञानमा॥१८
यो क्षेत्रज्ञ र क्षेत्रको स्वरूप वा * छन् भाव भेदादि जो ।
छोरैमा सुनिलेउ वर्णन तिमी * हे पार्थ ! भन्छु म त्यो ॥
पारें मित्र ! विभक्त देहहरुका * मन्त्रादिले यसकन ।
ज्ञानी श्रेष्ठ र ब्रह्मसूत्र पदले * गर्छन् सदा गायन ॥१९॥
इच्छा द्वेष र बुद्धि मूल प्रकृति * औ पाँच ज्ञानेन्द्रिय ।
पाँचैभूत सुख-दुःख, पिण्ड तन यो * औ पाँच कर्मेन्द्रिय ॥

एघारौं मन चेतना धृति तथा * छन् भेद त्यसका जति ।
सारा रूप विकारले सहित जुन् * हो क्षेत्र त्यै सम्झति॥२०
व्यर्थैको अभिमान, दम्भ नहुने * बोल्ने सुधा झैं मिठो ।
अर्काको उपकारमा रत रही * कैल्है नबोल्ने झुटो ॥
सेवा श्री गुरुको र मान्य जनको * गर्नै लगाई मन
श्रद्धा भक्ति र आत्मशुद्धि, मनको * संवेग रोकीकन ॥२१॥
राख्ने इन्द्रियलाइ आफ्नु वशमा * आसक्ति त्यागी दिने ।
संसारी सुख-दुःख वा न त कुनै * आपत्तिमा आत्तिने ॥
मनू-जन्म, बुढ्याइँ व्याधिहरूमा * छन् दुःखका दोष जो ।
त्यागी इन्द्रियका झुटा सुखहरू * छाड्ला अहंकार जो॥२२
पत्नी, पुत्र गृहादिमाथि ममता * राख्नू वृथा हो भनी ।
लेला, इष्टा-अनिष्ट एक बुझि जो * वैराग्य, ज्ञानी बनी ॥
जसले पाइ अलभ्य वस्तु मनमा * मान्दैन कैल्है सुख ।
जसले घोर विपत्तिमा पनि सखे * मान्दैन कैल्है दुख॥२३
मेरी अव्यभिचारिणी सुख दिने * सद्भक्तिको पालन ।
गर्नै, यो भव - सिन्धुबाट सहजै * तर्नै छ हे अर्जुन !
जान्ने योग्य छ जो र जसकन सखे ! * जानेर राम्रो गरी ।
मुक्ती प्राप्त हुनेछ, त्यै विषयको * भन्छु कुरा यो वरी॥२४
जो हो ब्रह्म अनादि चिद्घन त्यही * हे पार्थ ! हो ईश्वर ।
आफू सत् र असत् दुवै नकहिने * हो मुख्य कर्ता तर ॥
बाहू, पाउ, असंख्य नेत्र, मुख वा * छन् कान चारैतिर ।
नित्य व्यापक हे धनञ्जय ! छ त्यो * ब्रह्माण्डमा सुस्थिर॥२५
छैनन् इन्द्रिय, गर्व इन्द्रियहरू * को काम आनन्जले ।
आफू निर्गुण भै सबै गुणहरू * ती भोग्दछन् प्रेमले ॥

छन् आसक्तिरहित् तथापि सबको * गर्छन् तिनै पालन ।
छन् ती व्यापक भित्र बाहिर सदा * ब्रह्माण्डमा अर्जुन ॥२६
गाह्रो पर्दछ जान्नलाइ जनले * अत्यन्त सानो हुँदा ।
टाढा वा बहुतै नजीक स्थित छन् * सम्पूर्णमा सर्वदा ॥
हुन्छन् पालन सृष्टि नाश क्रमले * जसबाट यो विश्वको ।
देख्दा भिन्न हुने, अभिन्न रहने * शक्ती छ ती ईशको॥२७
ज्योतीका पनी ज्योति उत्तम तथा * हुन् तेजका तेज ती ।
यस्ता बोधस्वरूप ईश्वर चिन्हे * मिल्नेछ राम्रो गति ॥
चिन्ने योग्य भनेर चिन्दछ भने * तिन्लाइ जो ज्ञानले ।
ब्रह्मज्ञान त्यही कहिन्छ र लिनू * त्यस्लाइ वैराग्यले ॥२८
कुन् हो क्षेत्र विकार ज्ञान पथको * कुन् जान्नुपर्नें कब ।
त्यस्को भेद गरेर वर्णन गरें * मैले बुझाई सब ॥
राख्ने यो शुभ अर्तिलाइ मनमा * छन् भक्त मेरा जति ।
आत्मज्ञान भई मिलेपछि ममा * बिग्रन्न तिन्को गति॥२९
जानी लेउ सखे ! पुरुष् प्रकृति हुन् * दोटै अनादि भनी ।
राग-द्वेष तथा विकारहरुका * हुन् जन्मदाता यिनी ॥
जो छन् कारण कार्य औ त्रिगुणयी * संसारमा अर्जुन !
तिन्को हेतुस्वरूप यी प्रकृति नै * हुन् जन्मको कारण ॥३०
यिन्मा रङ्मगिएर जीवहरुले * भोक्ता म हूँ भन्दछन् ।
सोहो कारणले अनेक थरिका * संकष्टमा पर्दछन् ॥
गर्छन् भोग पुरुष नै प्रकृतिको * उत्पन्न सारा गुण ।
पुग्छन् त्यै गुण-संगले थरिथरी * -का योनिमा जन्मन॥३१

जस्ले जान्दछ योगले प्रकृतिको * यो कष्टदाता स्थिति ।
त्यस्को छुट्तछ जन्म औ मरणको * हे पार्थ ! त्यो दुर्गति ॥
आत्मारूप विषे डुबी हृदयमा * क्वै ध्यानले चिन्दछन् ।
कोही ज्ञानविषे डुबी हृदयमा * ऐनासरी देख्दछन् ॥३२
कोही सज्जन ज्ञानयोग पथको * गर्छन् सखे ! पालन ।
भेट्छन् कोहि त कर्मयोगतिरको * बाटो समाई कन ॥
अर्काबाट सुनी प्रमाण बुझि त्यै * छन् जो सपार्नै मति ।
अज्ञानी पनि तर्दछन् मरणको * तोड़ेर बाधा जति ॥३३
जस्तै हुन्छ प्रकाश विश्वभरिमा * श्री सूर्यको तेजले ।
आत्मा उज्ज्वल पाई क्षेत्रकन त्यो * सम्पूर्ण त्यै चालले ॥
यो क्षेत्रज्ञ र क्षेत्रलाइ यसरी * जो जान्दछन् राम्ररी ।
जान्छन् प्राप्त भएर ज्ञानि जन तो * संसार पारी तरी ॥३४।

गीतासार (चौधौं अध्याय) त्रिगुण विभाग योग :—

आज्ञा भो हरिले म भन्दछु सखे ! * फेरी बुझाई कन ।
ज्ञुन् हो उत्तम ज्ञान, जस्कन बुझी * तछन् मुनी, सज्जन ॥
जस्ले राख्दछ चित्तमा दृढ गरी * यो ज्ञानलाई सदा ।
त्यस्ले जन्म र सृष्टिमा प्रलयमा * भोग्दैन केही व्यथा ३५
मेरी ब्रह्म-स्वरूप जो प्रकृति छन् * तो स्थान हुन् जन्मको ।
तिन्नमा स्थापन गर्छु बीज म सखे * रक्षार्थ उत्पत्तिको ॥
जन्मन्छन् जति जीव यो किसिमले * मैबाट हे अर्जुन !
तिन्को हूँ म पिता तथा प्रकृति हुन् * माता, यसै कारण ॥३६
आत्मालाइ कज्याउने प्रकृतिका * सत्वादि जो छन् गुण ।
तिन्ले बन्धन पार्दछन् शरिरको * जीवात्म नित्यै कन ॥

तिन्मा उत्तम सत्व निर्मल हुँदा *मानिन्छ त्यो उज्ज्वल ।
त्यस्ले बन्धन पार्छ जीव, सुखको * देखाइ मिथ्या बल ॥ ३७

गुणत्रयविभाग योग

उत्पत्तिस्थल जान पार्थ ! रजको * आसक्ति औ कामना ।
यस्ले बद्‌दछ जीव, कर्म-फलको * दर्शाउँदै साधना ॥
मोहित पार्दछ जीवलाइ तमले * अज्ञान द्वारा सदा ।
निद्रा, आलस औ प्रमाद मनले * बाँधिन्छ, यो सर्वदा ॥ ३८
दाता हो सुखको त सत्य, रज हो * कर्मादिमा लाउने ।
ढाकी ज्ञान प्रमादतर्फ तम नै * हो पार्थ ! ढल्काउने ॥
बढ्‌दामा तम औ रजोगुण दुवै * प्राधान्य भो सत्वको ।
त्यस्तै सत्व तथा तमो गुण हुँदा *उल्टो स्थिति देखियो॥ ३९
जुन् वेला तनमा र इन्द्रियमहाँ * चैतन्यता बढ्‌दछ ।
वृद्धि भो भनि जान्नु सत्वगुणको * बाँकी दुवै घट्‌दछ ॥

अर्जुन् ! मानिसमा रजोगुण बढी * देखिन्छ निक्कै जब ।
तृष्णा-लोभ बढी कुतर्क जति छन् * जानिन्छ त्यस्लो सब॥४०
बढ्दै जान्छ सखे ! तमोगुण जसै * कर्तव्य बिर्सीकन ।
चेष्टा गर्दछ व्यर्थको थरि-थरी * दुष्कर्मको त्यो जन ॥
जस्ले त्याग्छ शरीर सत्वगुणको * वृद्धी भएका घरी ।
त्यस्ले भोग्छ अलभ्य स्वर्गपुरिको * सौख्यादि नाना थरी॥४१
जस्को छुट्दछ देह पार्थ ! रजको * बृद्धी हुँदा लोकमा ।
त्यसको जन्म हुनेछ कर्म-फलको * आसक्तिको योनिमा ॥
मर्ला मानिस जो तमोगुण सखे ! * बढ्दै गएका घरी ।
भर्गेला कष्ट लिएर जन्म जन त्यो * कीटादिको बेसरी ॥४२॥
ज्ञानी बन्छ मनुष्य सत्वगुण नै * बढ्दै गए अर्जुन !
लोभी बन्छ कुतर्क गर्छ रजले * ढाक्तै गएमा जन ॥
बढ्दा मानिसमा तमोगुण जसै * अज्ञानताले गरी ॥
लाग्ला गर्न अनेक चूक जन त्यो * मोहान्ध भै बेसरी ॥४३
जान्छन् सत्वगुणी त ऊर्ध्वगतिको * बाटो लिई सुन्दर ॥
मध्यस्थै रहनन् रजोगुण हुने * जन्मी यहीं नै नर ॥
नीचो वृत्ति लिने तमोगुणिहरू * तल्लो स्थितिमा गई ।
लिन्छन् जन्म पतङ्ग कीटहरुको * हे पार्थ ! दुःखी भई ॥४४
यी तीनै गुणलाइ जुन् पुरुषले * गर्नेछ उल्लंघन ।
त्यस्ले जन्म बुढ्याइँ मृत्यु सबको * संकष्ट काटी कन ॥
मेरो चिद्घन रूपलाई मनले * संझेर राम्रो गरी ।
सक्ला भेट्न मलाइ तत्व बलले * यै देहले वा मरी ॥४५
सोधे अर्जुनले विकार गुणका * छन् जो अनेकौं थरी ।
मुक्ती ती सबबाट मिल्छ कसरी * आज्ञा हवस् हे हरि !

यो बिन्ती हरिले धनञ्जयजिको * सुन्नू भएथ्यो जब ।
आज्ञा गर्नुभयो विकार यसरी * नाशिन्छ भन्ने सब४६
जस्ले मान्छ समान दुःख सुख वा * हे पार्थ ! निन्दा स्तुति ।
ठान्ला शत्रु र मित्रलाइ सम जो * दुःख तथा सम्पति ॥
सम्झन्छन् जन जो प्रिया-प्रिय दुवै * हुन् एकनासे भनी ।
त्यो व्यक्ति गुणका विकारहरूमा * बाँधिन्न कैल्है पनी ॥४७
जस्ले छाडदछ काम्य-कर्म गुणका * मानेर मेरो भर ।
सेवा गर्दछ भक्तिको पथ धरी * कल्याणका खातिर ॥
त्यस्ले मेट्छ विकार तीन गुणका * दोषादिलाई पनी ।
बाटो शाश्वतको र मोक्ष-पदको * भेट्नेछ ज्ञानी बनी॥४८

गीता सार (पन्ध्रौं अध्याय) क्षर-अक्षर योग :—

जुन् वृक्षको मूल सबै छ माथ्तिर ।
छन् पात हाँगाहरू भूमिमन्तिर ॥
संसार-वृक्ष हरि-रूप छ यो विचित्र ।
छन् वेद रूप यसमा परिपूर्ण पत्र ॥४९॥

हाँगा छन्दहरू हुने सकल यो * अश्वत्थको वृक्षको ।
जस्ले जान्दछ भेद तत्व-बलले * वेदज्ञ त्यै व्यक्ति हो ॥
यस्को आदि न मध्य,अन्त्य छ कहीं * यस्तो भए तापनी ।
सक्छन् त्यो रूपलाइ चिह्न जनले * संसाररूपी भनी ॥५०
जस्तो रूप गरिन्छ वर्णन यहाँ * हे पार्थ ! अश्वत्थको ।
त्यस्तो ठीक स्थिती कुनै किसिमले * देखिन्न यो वृक्षको ॥
आसक्ती फल कर्मको त्यजि सखे ! * वैराग्यको अस्त्रले ।
काट्छन् मूल जसै सहर्ष रुखको * ज्ञानीहरू तत्वले ॥५१

फैलेको अधिदेखि सिर्जन भई * जो देखि यस् वृक्षको ।
सोही ईश्वरको नजान्न सकिने * लीला तथा रूपको ॥
फेरी जन्म हुँदैन यो पृथिवीमा * पाएपछी जस्कन ।
खोज्नूपर्छ गरी प्रयत्न जनले * तिन्लाई नै अर्जुन ५२
जस्को नष्ट छ मान-मोह मनको * आसक्ति जित्ने छ जो ।
आत्मामा स्थिर भै म नित्य हुँ भनी * मान्नेछ विश्वास जो ॥
जस्ले ठान्छ समान दुःख सुखका * आईपरेका स्थिति ।
पुग्ला निश्चय त्यो परंपदमहाँ * आफ्नू सपारी मति ५३
पाई जुन् पदलाइ फेरि जन यो * आउन्न संसारमा ।
राख्नू दिव्य प्रकाश रूप पद त्यो * आन्नदले चित्तमा ॥
आगो सूर्य र चन्द्रको पनि प्रकाश् * पुग्दैन जुन् पद्महाँ ।
हो मेरो त्यहि धाम, उत्तम पुगी * फर्कन्न प्राणी यहाँ ॥५४
जो आत्मा छ सनातनी शरिरमा * मेरै सखे ! अंश हो ।
आकर्षण् गरि पाँच इन्द्रियहरू * रोक्ने पनी सोहि हो ।
गन्धैको स्थलबाट गन्ध जसरी * लैजान्छ त्यो वायुले ।
आफ्नू त्याग्छ शरीर त्यै किसिमले* संसारमा जीवले ॥५५
त्यागी देह लिएर जान्छ मन औ * जीवात्मले इन्द्रिय ।
जस्तो मिल्छ शरीर बस्तछ सखे ! * त्यै देहमा निर्भय ॥
आँखा, कान र स्पर्श घ्राण, रसना * मन्को लिई आश्रय ॥
गर्छन् भोग सदा मिली विषयको * पाँचैवटा इन्द्रिय ॥५६
जाने देह त्यजेर वा शरिरमा * बस्ने भई सुस्थिर ।
तीनोटा गुण युक्त वा विषय नै * भोग्नेछ जो सादर ॥
सक्तैनन् जन देख्न जीवकन त्यो * अज्ञानले ढाकिंदा ।
देख्छन् यत्न गरेर तत्व बलले * ज्ञानीहरू सर्वदा ॥५७॥

थानें उज्वल लोकलाइ रविको * जुन् तेज हो सो अनि ।
जस्तो तेज छ, अग्निको र शशिको * हुँ पार्थ ! मै त्यो पनि ॥
गर्छु शक्ति लिएर भूमि तलका * प्राणीहरू धारण ।
पाल्छु पुष्ट म चन्द्रको बनि सुधा * अन्नादि साराकन ॥५८
अर्जुन ! प्राण, अपान वायुहरूले * ढाकेर चारैतिर ॥
गर्छु वास बनेर जीवहरूमा * आफैं म वैश्वानर ॥
गर्छन् भोजन जीवले जगतमा * जो अन्न चारै थरी ।
पाल्छु पाचन मै ति भोग्यहरूको * हे पार्थ ! रक्षा गरी ॥५९
यौटा नाश हुने सखे ! पुरुष हो * जस्लाइ भन्छन् क्षर ।
आत्मारूप छ जो विनाश नहुने * त्योचाहिं हो अक्षर ॥
तेस्रो जो दुइदेखि भिन्न छ सखे ! * सर्वज्ञ और उत्तम ।
रक्षा गर्दछ जीवको जगतमा * त्यो हो पुरूषोत्तम ॥६०

गीतासार (सोह्रौं अध्याय) दैवी र आसुरी सम्पत्ति बिभाग योग :—

श्री दामोदरले बताउनुभयो * जो छन् सखे ! निर्भय ।
राखी सात्विक वृत्ति धर्म गरि जो * रोक्छन् दसै इन्द्रिय ॥
अर्काको उपकारमा रत रही * ठान्ने साबैको जय ॥
इच्छा पुग्दछ ज्ञानले भनि सदा * जो गर्दछन् निश्चय६१
वाणीले मनले तथा शरिरले * कस्तै परे तापनी ।
अर्कालाइ दिंदैन कष्ट जन जो * कर्तव्य हो यो भनी ॥
शत्रूको पनि ठान्छ जो मनमनै * कल्याण हे अर्जुन !
जस्ले चल्दछ शास्त्रको वचनमा * विश्वास मानीकन ॥६२
जस्को शुद्ध छ भित्र बाहिर दुवै * खोज्दैन सम्मान जो ॥
राख्ने धैर्य, क्षमा दया र वशमा * पर्दैन जो क्रोधको ॥

जस्को चञ्चल छैन चित्त अभिमान * गर्दैन जो सज्जान।
दैवी सम्पतिले हुने पुरुषको * यै हुन् सखे ! लक्षण ॥६३
पाखण्डी, अभिमानयुक्त रिसको * पोको, घमण्डी बनी।
अज्ञानी र कठोरता, कलुषता * जो राख्छ दम्भी बनी ॥
जस्मा लक्षण छन् यसै किसिमका * हे पार्थ ! धेरै थरी।
जन्मन्छन् लिइ सम्पती पृथिविमा * यस्ताहरू आसुरी ॥६४
दैवी सम्पति हो सदा सुख तथा * शान्ती र मुक्ती दिने।
बन्धन्मा परि आसुरी मनमहाँ * संकष्ट धेर् पाइने ॥
प्राणीले लिइने स्वभाव दुइ छन् * दैवी तथा आसुरी।
भन्छु आसुरिको म लक्षण अघी * दैवी भनें राम्ररी ॥६५
योग्यायोग्य विचारपूर्वक सखे ! * कर्तव्य जान्दैन जो।
झूटो बोल्छ, अशुद्ध बस्तछ सफा * आचार मान्दैन त्यो ॥
गर्छन् बात कहीं प्रसंगवश ती * सर्वज्ञ आफैं बनी।
उत्पत्ती स्थिति नाश यो जगतको * क्वै छैन कर्ता भनी ॥६६
कर्ता ईश्वर छन् र आश्रय छ यो * मान्नु ठूलो भूल हो।
खानू-लाउनु भोगमा रत हुनू * ती मूढ मान्छन् ठूलो ॥
झूटो भन्दछ आसुरी मत हुने * शिक्षा सबै शास्त्रको।
जान्ने भै अनुचित् कुराकन सही * भन्ने सदा मूर्ख त्यो ॥६७
इच्छा पूर्ण हुँदैन जुन् विषयले * खोजी त्यसैमा सुख।
उल्टो काम गरेर मोह मतिले * भोग्छन् अनेकौं दुख ॥
धर्मात्मा म हुँ पूज्य लोकभरिमा * जान्ने र बाठो पनी।
दम्भी भैकन भ्रष्ट आचरण ती * गर्छन् मपाइँ बनी ॥६८
लिन्छन् आश्रय प्रेमले विषयमै * आशा बढाई कन।
गाडिन्छन् अभिमानले जुनिभरी * चिन्तामहाँ दुर्जन ॥

राख्छन् सौख्य निमित्त खूब बटुली * अन्यायद्वारा धन ।
पर्छन् बन्धनमा ति कामुक, गरी * सम्पत्तिकै चिन्तन ६९
पाएँ आज यती, पुगेन कसरी * त्यस्को लिने सम्पति ।
त्यो पाए त सबै मनोरथहरू * पुग्थे भएका जति ॥
मैं हुँ ईश्वर भोग्दछु सुखहरू * पृथ्वीभरीका सब ।
मानैछु बलवान शत्रु सहजै * क्वै छैन बाँकी अब ॥७०
मैं छु श्रेष्ठ उदार लोकभरिमा * विख्यात ठूलो धनी ।
धेरै बान्धव छन्, म झैं, अरु कुनै * पाइन्न खोजे पनि ॥
मैंले दान दिनेछु यज्ञहरूमा * सम्मान बद्‌ला अनि ।
यस्तै तर्क गरेर मोहवश भै * रुन्छन् पछी दुर्गुणी ॥७१
द्वेषी क्रूर र आसुरी मत हुने * जो दुष्ट छन् दुर्मति ।
मेरो द्वेष, गरी परी नरकमा * संकष्ट भोग्छन् अति ॥
मानी शास्त्र प्रमाण योग्य रितले * सत्कर्म जो गर्दछन् ।
त्यागी क्रोध र लोभ, मोह जन ती * आनन्दले तर्दछन् ॥७२
त्यागी शास्त्र विधान दान, मख जो * गर्छन् घमण्डी बनी ।
तिन्लाइ सुख-शान्ति मुक्ति भवमा * मिल्दैन कैल्हे पनी ॥
योग्यायोग्य र शास्त्रको सुविधिमा * विश्वास मानीकन ।
गर्नू पर्दछ श्रेष्ठ कर्म तिमिले * सानन्द हे अर्जुन ! ॥७३

गीतासार (सत्रौं अध्याय) श्रद्धात्रय विभाग योग :—

श्री दामोदरले बताउनुभयो * सारा बुझाई जब ।
जोरी हात भने धनञ्जयजिले * न्यूहेर—हे माधव !
छाडी शास्त्र विधान गर्छ जन जो * यज्ञादि औ पूजन ।
सात्विक्-राजस-तामसी स्थितिमहाँ * मिल्नेछ कुन् त्यस्कन ॥७४

यस्तो विन्ति सुनीसकेर हरिले * गम्भीर वाणी गरी ।
आज्ञा गर्नुभयो सबै त्रिगुणका * निष्ठाहरू राम्ररी ॥
वाणीले गरि हुन्छ तीन थरिको * श्रद्धा सबै व्यक्तिमा ।
सावित्क् राजस तामसीकन सुनी * राख्नू सखे ! चित्तमा ॥
जस्ले पूजन गर्छ देवगणको * त्यो व्यक्ति हो सात्विकी ।
जस्ले मान्दछ यक्ष-राक्षसहरू * त्यो हो सखे राजसी ॥
जस्ले पुज्दछ भूत-प्रेत भवमा * मानिन्छ त्यो तामसी ।
त्यस्तालाइ हुँदैन प्राप्त कहिले * संतोष, शान्ति खुशी ॥
पाखण्डी अभिमानयुक्त, धनको * राखी अहं भावना ।
त्यागी शास्त्र विधान सिद्धि हित जो * गर्छन् शदा साधना ॥
तिन्को निष्फल हुन्छ दान, तप त्यो * धेरै गरे तापनि ।
दिन्छन् देहस्वरूप् मलाइ नबुझी * संकष्ट व्यर्थै तिनी ॥७७
श्रद्धा तीन प्रकारको जब भयो * आफ्नू स्वभावै सरी ।
इच्छामाफिक छन् त्यसै किसिमका * आहार तीनै थरी ॥
गर्छन् यज्ञ र दान और तप पनी * जुन् चालले जो जन ।
तिन्को भेद बताउँछु सुन सखे ! * एकाग्र पारी मन ॥७८॥
आयू औ बल-बुद्धि, श्री-सुख तथा* आरोग्य शान्ती दिने ।
चिल्लो औ रसयुक्त पौष्टिक भई * स्वादिष्ट बर्ता हुने ॥
यस्ता खाद्य पदार्थ छन् जति गुणी * संसारमा पाइने ।
खान्छन् आफ्नू स्वभावयोग्य दिनहूँ* सात्त्विक् सुवृत्तिलिने७९
रूखो औ नुनिलो पिरो र अमिलो* टर्रो र तीतो अति ।
पोल्ने देह र शोक-रोग बढ्ने * खाने कुरा छन् जति ।
गर्दा प्रेरित भित्रको प्रकृतिले * आनन्द मानीकन ।
जो हुन् मध्यम ती रजोगुण लिने * गर्छन् यही भोजन ॥८०॥

जूठो औ रस स्वादहीन अमिलो * बासी कुअन्नै पनि ।
वेला बित्न गएर खाद्य चिजमा * दुर्गन्ध आए पनि ॥
जो लाग्दैन स्वयं अशुद्ध ठहरी * यज्ञादि सत्कर्ममा ।
गर्छन् भोजन तामसी प्रकृतिका * मानीस यो लोकमा ॥८१
मैले गर्नु सुयोग्य यो छ अथवा * कर्तव्य मेरो भनी ।
गर्छन् जो तप-यज्ञ शास्त्रहरुले * आज्ञा दिए झैं, अनि ॥
इच्छा ती शुभ कर्मको फल लिने * राख्तैन जो मानिस ।
सोही सात्विक वृत्तिका मनुज हुन् * फैलन्छ तिन्को यश॥८१
व्यर्थै धाक लगाउने कि फलको * इच्छा हुने बेसरी ।
गर्छन् जो शुभ यज्ञ राजस त्यही * हुन् पार्थ ! दोस्रा थरी ॥
श्रद्धा भक्ति र शास्त्र भिन्न मख जो* मानीसले गर्दछन् ।
सोही तामस वृत्तिका जन भनी * संसारले भन्दछन् ॥८३॥
जस्ले गर्दछ देव, विप्र, गुरु औ * सत्पात्रको पूजन ।
जस्मा हुन्छ पवित्रता, सरलता * साह्रै दयालु मन ॥
हिंसा हीन र ब्रह्मचर्य व्रत जो * गर्छन् सदा पालन ।
गर्ने मानिस देहको तप ठुलो * मानिन्छ त्यै सज्जय॥८४
व्यर्थै खिन्न दुखी अरूकन निहूँ * खोजेर पार्दैन जो ।
साँचो वा प्रिय वाक्य औ हित हुने * मीठो कुरा बोल्छ जो ॥
जस्को हुन्छ पवित्र आचरण औ * अन्याय गर्दैन जो ।
भन्छन् सज्जन वाक्यको तप सदा *गर्ने त्यही व्यक्ति हो ॥८५
रोकी चञ्चल वृत्तिलाइ मनको * जो हुन्न उच्छृङ्खल ।
जस्ले शान्त भएर गर्छ हरिको * सेवा सधैं निश्छल ॥
जो बोल्दैन झुटो कुरा र अनुचित * कस्तै परे तापनी ।
हुन्छन् मुक्त सखे ! गरेर मनको * ठूलो तपस्या तिनी ॥८६

हे अर्जुन् ! तप देह वाक्य मनको * मैले भनें तीन जो ।
यस्तो तीन प्रकारको तप सदा * योगस्थ भै गर्छ जो ॥
भोग्ने ती तपका मिठा फलहरू * खोज्दैन हे पार्थ ! जो ।
भन्छन् सो तपलाइ सात्विक तथा * ज्ञानी पनी श्रेष्ठ हो ॥८७
आफ्नू दुष्ट स्वभावले कि मनले * वा स्वार्थ राखीकन ।
होला कीर्ति भनेर लोभवश भै * जो गर्दछन् पूजन ॥
चाँडै नाश हुने, क्षणिक् फल दिने * गर्छन् तपस्या जति ।
भन्छन् राजस वृत्तिका मनुज हुन्* तिन्लाइ हे सद्मति ! ॥८८
अर्काको धन पुत्र नाश अथवा * मार्ने इरादा लिई ।
आफ्ना इन्द्रिय और शरीरकन यो * संकष्ट व्यर्थै दिई ॥
जिद्दीले तप-दान-पूजन वृथा * जो गर्दछन् दुर्जन ।
भन्छन् तामस वृत्तिका जान भनी * संसारले तिन्कन ॥८९
गर्नू पर्छ सुकर्म, दान दिनु हो * कर्तव्य मेरो भनी ।
जाँची पात्र र देश काल र दुखी * साह्रै दरिद्री गुणी ॥
इच्छा प्रत्युपकारको मनमहाँ * राख्तै नराखीकन ।
गर्छन् जो जन दान सात्विक त्यही* मानिन्छ हे अर्जुन ॥९०
गर्दा दान सखे ! परेर करमा * वा कष्टका साथमा ।
इच्छा त्यो उपकारको मनमहाँ * राखेर आफन्तमा ।
त्यस्को हेतु कुनै प्रयोजन पछी * होला कि पूरा भनी ।
गर्छन् जे जति दान राजस त्यही * हो भन्दछन् सद्गुणी॥९१
पैह्ले आदरसाथ डाकि घरमा * हेलाँ पछाड़ी गरी ।
त्यागी देश र काल पात्र कुलको * चिन्ता, अगाड़ी सरी ॥
दिन्छन् दान कुपात्रमा र फलको *छन् आश राख्ने जति ।
तिन्को दान वृथा छ, भन्छ जनले* हुन् तामसी दुर्मति ॥९२

'ॐ तत्सत्' यहि तीन ब्रह्मरूप हो * श्री सच्चिदानन्दको ।
यो तीनै द्विज, वेद, यज्ञ सबको * उत्पत्तिको स्थान हो ॥
हे अर्जुन् ! तप-दान-यज्ञ र क्रिया * मानिन्छ शास्त्रोक्त जो ।
थाले गर्न, भनेर ॐ प्रणव यो * ब्रह्मज्ञले कार्य त्यो ॥९३
गर्नू यज्ञ सुकर्म दान तप औ * रोकेर राख्नू मन !
ॐ तत्सत् कन जान्नु ईश्वर, यही * सत्कर्म हुन्न अर्जुन !
श्रद्धाहीन भएर यज्ञ-तप वा * दानादि जो गर्दछन् ।
तिनको कर्म असत् ठहर्दछ मरी * ती नर्कमा पर्दछन् ॥९४
श्रद्धा यज्ञ र दानको त्रिगुणको * शिक्षा सुनी कृष्णको ।
सोधे अर्जुनले विनम्र स्वरले * शंका जती चित्तको ॥
हे दामोदर, हे दयामय ! दुई * छन् योग जो दुष्कर ।
सन्यास् योग र कर्म योग कहनोस्* सुन्छु म दामोदर ! ॥९५
आज्ञा भो हरिले प्रसन्न मनले * इच्छा बुझी मित्रको ।
कोही भन्दछ काम्य कर्महरुको * नै त्याग संन्यास हो ॥
मान्छन् त्याग समस्त कर्म-फलको * संन्यास एका थरी ।
कोही भन्दछ त्याग्नु कर्महरु नै * दोषी हुनाले गरी ॥९५
मान्छन् यज्ञ र दान औ तप ठुलो * सत्कर्म जो सज्जन ।
भन्छन् त्याग्नु हुँदैन कर्म जनले * ती व्यक्ति हे अर्जुन !
आफ्नू निश्चय भन्दछु सुन तिमी * संन्यासको त्यागको ।
मान्छन् सज्जन भेद तीन थरिका * यज्ञादिको दानको ॥९७
ज्ञानीलाइ पनी सपार्दछ सधैं * सत्कर्मको सत्फल ।
गर्नु पर्दछ यज्ञ दान, तप नै * त्यै हेतु भै निश्चय ॥
मेरो श्रेष्ठ तथा उदार मत जुन् * हो भन्छु त्यो अर्जुन !
गर्नू योग्य छ दान, यज्ञ, तप नै * आसक्ति त्यागीकन॥९८

त्यागदा कर्म, नियम् हुँदैन जनको * कल्याण कैह्ले पनि ।
भन्छन् मोह भई त्यज्यो यदि भने* हो तामसी दुर्गुणी! ॥
स्वप्नूपर्छ शरीरले थरि-थरी * आपत्ति व्यर्थै भनी ।
जस्ले छाड्छ सुकर्म गर्न जन त्यो * सप्रन्न कैह्ले पनि ९९
गर्छन् जो शुभ कर्म त्यागि यसरी * हो राजसी त्याग त्यो ।
पाउन्नन् फल ती शुभाशुभ कुनै * त्यो त्याग वा कर्मको ॥
आशा त्याग्न सखे ! सुकर्म फलको * जो सक्तछन् सज्जन ।
जो गर्छन् निजकर्म श्रेष्ठ दिनहूँ * कर्तव्य जानीकन ॥४००
तिनूको कर्म ठहर्छ लोकहरूको * कल्याणका खातिर ।
मान्छन् त्यो शुभ कर्म सात्विक सबै* संसारले सादर ॥
निन्दा द्वेष हुँदैन, कर्म सुखमा * आसक्त त्यागी दिन ।
भन्छन् सत्वगुणी सुपुत्र सबले * त्यागी ठुलो त्यस्कन ॥१
इच्छा सक्तछ रोक्न जुन् पुरुषले * आसक्ति छाड़ीकन ।
त्यागी हो त्यहि व्यक्ति कर्म-फलमा * गाड़िन्न जस्को मन ॥
जस्तो कर्म जहाँ जती र जसरी * हुन्छन् सखे ! लोकमा ।
तिनूको कारण शुद्ध पाँच थरिको * मानिन्छ संसारमा ॥२॥
ती पाँचै थरिको म साङ्ख्यमतले * जस्तो भनेको छ त्यो ।
गर्छु गर्णन हे सखे ! सुन तिमी * कल्याणको मार्ग हो ॥
सिद्धीको स्थल देहमा छ सबको * जीवात्म जो अर्जुन !
कर्ता हो अभिमान, भिन्न थरिको * त्यस्मा छ जुन् कारण ॥३
त्यस्ता इन्द्रिय मुख्य छन् दस अरू * चेष्टा छ नाना थरी ।
दैवी सञ्चित कर्मका फलहरू * भोग्छन् यी हेतू परी ॥
गर्छन् कर्म शरीर-वाक्य-मनले * जस्तो जहाँ जो जन ।
तिनको योग्य तथा अयोग्य सबको * हुन् पाँच यी कारण ॥४

यस्तो हो तर ठान्छ आफूकन त्यो * कर्ता भनी केवल ।
बुद्धी नष्ट भई छिटै नरकमा * जाकिन्छ पापी खल ॥
कर्ता हूँ म भनेर व्यर्थ अभिमान् * हे पार्थ ! गर्दैन जो ।
ज्ञानी भोग झुटो पदार्थहरुमा * मान्दैन आनन्द जो ॥५
त्यो द्वारा सब व्यक्ति मारिन गए * वा कष्ट पाए पनी ।
दोषी त्यो ठहरिन्न, बन्धनमहाँ * बाँधिन्न पापी बनी ॥
ज्ञाता-ज्ञान र ज्ञेय तीन थरिका * छन् कर्मका प्रेरक ।
गर्नू कर्म भनेर यी बल सदा * दिन्छन् बनी रक्षक ॥६॥
कर्ता रूप छ जो र कर्म गरिने * तेस्रो छ जुन् साधन ।
गर्ने कर्म छ भेद तीन थरिको * तिन्को पनी अर्जुन !
गर्नू भो पहिले मुनी कपिलले * सुन् साङ्ख्यको वर्णन ।
त्यस्का भेदहरू सबै सुन तिमी * एकाग्र पारी मन ॥७॥
यस्को ज्ञान भई सकेपछि स्वयं * ब्रह्माण्डका जीवमा ।
बुन्छन् यी सब एक व्यापक सदा * जुन् व्यक्तिका दृष्टिमा ॥
देख्ला जो सम-भावले स्थित हुने * यो विश्वका रक्षक ।
त्यस्को ज्ञान हुँदैन नाश कहिले * मानिन्छ त्यो सात्विक ॥८
जस्ले देख्छ थरी-थरी जगतका * सम्पूर्ण जीवात्ममा ।
बुद्धीकै अनुसार भिन्न थरिका * छन् भाव प्रत्येकमा ॥
यस्तो ज्ञान हुने र भेद मनमा * राख्नेछ जुन् मानिस ।
जस्मा वृत्ति रहन्छ यो किसिमको * त्यो ज्ञान हो राजस ॥९
जस्ले ठान्दछ मुख्य यो शरिर नै * कर्ता र आत्मा भनी ।
आफ्नू देह समानको अरु कुनै * देख्दैन कैह्ले पनि ॥
यस्तो युक्ति र अर्थहीन भवमा * जो मूढ छन् मानिस ।
तिन्को तत्व विहीन ज्ञान तिमिले * जानी लिए तामस ॥१०

जस्ले शास्त्र विधानमा दृढ रही * कर्तव्य जानीकन ।
आसक्ति, अभिमान त्यागि फलको * राख्तैन जो सज्जन ॥
रागद्वेष नराखि कर्म शुभ जो * त्यस्बाट हुन्छन् जति ।
त्यै हो सात्त्विक कर्म मिल्दछ सदा * त्यस्बाट राम्रो गति॥११
कर्ता हूं शुभकर्म गर्दछु म नै * जो भन्छ ज्ञानी बनी ॥
आशा गर्दछ कर्मको फल सखे ! * भोग्नेछु पक्का भनी ॥
जस्ले ठान्छ ठूलो परिश्रम गरें * जुन् कर्म गर्दा पनी ।
भन्छन् राजस कर्म राखि अभिमान् * गर्ने यही हो भनी ॥१२
हिंसा औ परिणामको र बलको * ख्यालै नराखीकन
आफ्नो लाभ तथा वृथा खति हुने * देख्दैन जो सज्जन ॥
गर्दै जान्छ स्वयं लिंड़ेढिपि गरी * सत्कर्म दुष्कर्म जो ।
तेस्को कर्म कहिन्छ 'तामस', त्यही * पापी तथा मूढ हो ॥१३
शेखी त्याग गरेर धैर्य मनमा * राखेर उत्साहले ।
त्यागी आश समस्त कर्म-फलको * कर्तव्यको भावले ॥
पूरा काम हुने अपूर्ण रहने * चिन्ता नगर्ने छ जो ।
कर्ता 'सात्त्विक' औ विकार नहुने * ज्ञानी त्यही व्यक्ति हो॥१४
लोभी औ अभिमानयुक्त, फलमा * आसक्ति बर्ता हुने ।
अर्काको अपराध केहि नभई * संकष्ट व्यर्थै दिने ॥
राग-द्वेष र हर्ष-शोकहरुमा * छन् गाडिने जो जन ।
कर्ता 'राजस' भन्दछन् सुजनले * त्यस्लाइ नै अर्जुन॥१५
शिक्षाहीन, अयुक्त, धूर्त गुणको * द्रोही तथा दुर्जन ।
गर्ने शोक तथा विचार अरुको * सम्पत्ति खोसी लिन ॥
छन् अल्छी परदारमा मन दिने * जो दीर्घसूत्री ; तन ।
कर्ता 'तामस' दुष्टता बढि हुने * मानिन्छ यो दुर्जन ॥१६

जुन् बुद्धी छ प्रवृत्त मार्गतिर वा * लाग्ने निवृत्ती तिर ।
हो यो गर्न हुने र गर्न नहुने * जो जान्न सक्छन् नर ॥
बन्धन् , मोक्ष र भीति औ अभयको* ज्ञाता छ जो सज्जन ।
त्यस्को 'सात्विक' बुद्धि हो सुख दिने* प्रत्यक्ष हे अर्जुन ! ॥१७
कार्याकार्य-अधर्म-धर्म जन जो * जान्दैन राम्रो गरी ।
त्यस्को बुद्धि कहिन्छ 'राजस' त्यही* हो पार्थ दोस्रो थरी ॥
जातीलाइ नजाति वा असतमा * देख्ने सदा दुर्गुण ।
उल्टो बुद्धि कहिन्छ तामस त्यही * हो दुष्टको लक्षण ॥१॥
आत्मामा रमिई अचञ्चल छ जो * संसारका भोगमा ।
टिक्छन् इन्द्रियले र प्राण, मनले * जो ध्यानको योगमा ॥
ज्ञानी सज्जन व्यक्तिमा स्थित हुने * हो धारणा मुख्य जो ।
पैह्लो 'सात्विक' धारणा बुझ तिमी * हे पार्थ ! त्यै श्रेष्ठ हो ॥१९
इच्छा गर्दछ जो सुकर्म फलको * संसारका भोगको ।
ढल्की अर्थ र काम, धर्मतिरको * त्याग्दैन आसक्ति जो ॥
हे कुन्ती सुत ! हुन्छ जुन् सुजनमा* यो चालको धारणा ।
भन्छन् सज्जनले यसैकन सदा * हो 'राजसी' धारणा ॥२०
उल्टो बुद्धि हुने मनुष्यहरूले * जो राख्तछन् भावना ।
चिन्ता औ भयको र नींद, दुखको * त्याग्दैन जो कल्पना ॥
त्यस्ताका मनमा सदैव रहने * जुन् धारणा शक्ति हो ।
त्यस्रो 'तामस धारणा' सुजन वा * षट् शास्त्रले भन्छ त्यो॥२१
पैह्ले जो विष झैं भई पछि सुधा * झैं शान्तिदाता छ जो ।
सोही 'सात्विक' नामको सुख सखे ! * जानी लिनू श्रेष्ठ हो ॥
भोग्दा इन्द्रियका सबै सुखहरू * पैह्ले छ अमृत सरी ।
त्यै हो 'राजस' नामको सुखपछी * विष् झैं हुनाले गरी॥२२॥

आत्मालाइ विमोह पार्छ सुख जुन् * पैल्हे-पछाड़ी पनि ।
सोही 'तामस' नामको सुख बुझे * हो कष्टदाता भनी ॥
पृथ्वीमा, नभमा कि देव अथवा * पातालमा, स्वर्गमा ।
छैनन् सत्वहरू कुनै प्रकृतिको * त्रैगुण्य हीन् लोकमा ॥२३
हुन्छन पार्थ ! स्वभावले गुणहरू * धेरै र थोरै जब ॥
भिन्नाभिन्न स्वभाव त्यै किसिमले * छन् प्राप्त गर्नै सब ॥
क्षत्री, ब्राह्मण, वैश्य, शूद्र यसरी * चारै थरीका भए ।
यिन्का कर्महरू पृथक्-पृथक नै * त्यै हेतुले बाँडिए ॥२४
शास्त्र ज्ञान हुनू र इन्द्रियहरू * रोकेर राख्नू सब ।
गर्नू पालन धर्म, कष्ट सहनू * जे पर्छ जस्तो जब ॥
अर्काको हित गर्नु शान्त मनले * गोविन्दको चिन्तन ।
मानिन्छन् शुभ कर्म विप्रगणका * सारा यिनै अर्जुन ! ॥२५
दानी, शौर्य र तेज, धैर्य, बल औ * चातुर्य बर्ता हुन ।
स्वामी भैकन न्यायपूर्वक रही * अन्याय रोकी दिन ॥
देखी शत्रुहरू डराइकन जो * भाग्दैन संग्राममा ।
हुन् यी 'क्षत्रिय' धर्म हे विजयजी * विख्यात संसारमा ॥२६॥
खेती गर्नु सदैव योग्य रितले * व्यापार गोपालन ।
हुन् यी उत्तम धर्म 'वैश्य'गणले * गर्नै सदा पालन ॥
सेवा क्षत्रिय, वैश्य विप्र सबको * गर्नू लगाई मन ।
यै हो उत्तम धर्म 'शूद्र'हरूले * गर्नै सदा पालन !॥२७॥
गर्छन पालन वर्ण-धर्म यसरी * चारै थरीले जब ।
तिनूलाई सुख, सिद्धि मिल्छ जसरी* भन्छु म त्यै लौ अब ॥
जो द्वारा जगतै छ व्याप्त र भए * जसबाट प्राणी सब ।
उत्पत्ति, स्थिति, नाश गर्छ सहजै * आँटे त जस्ले जब ॥२८

सोही ईश्वरको प्रसन्न मनले * जो गर्छ आराधना।
त्यस्लाई सुख सिद्धि मिल्दछ स्वयं * पूरा भई कामना ॥
जानेको परधर्म उत्तम छ औ * कल्याण गर्ने तर।
दोषीहोस् निज धर्म तैपनि त्यही * मानिन्छ श्रेयस्कर ॥२९
सोही कारणले स्वधर्म जनको * दोषी भए तापनि।
त्याग्नू हुन्न स्वधर्म क्यै किसिमको * आपत्ति आयो भनी ॥
धूवाँभित्र रहन्छ अग्नि जसरी * देखिन्न प्रत्यक्ष त्यो।
त्यस्तै धर्म निमित्त कष्ट सहनू * प्रत्येकले योग्य हो ॥३०
इच्छा शक्ति तथा स्पृहारहित जो * छन् बुद्धि राम्रो हुने।
रोकी इन्द्रिय साङ्ख्ययोगतिरको * बाटो समाई लिने ॥
बर्ता लुब्ध हुँदैन भोगहरुमा * मिथ्या बुझी जो जन।
त्यस्ले प्राप्त गर्‍यो सुसिद्धि सहजै * नैष्कर्मले अर्जुन ! ॥३१
सिद्धी प्राप्त गरेर ब्रह्मपदमा * पौंचिन्छ जुन् ज्ञानले।
थोरैमा सब भन्दछु बुझ तिमी * हे पार्थ ! आनन्दले ॥
त्यागी सात्विक बुद्धि युक्त र गुणी * आत्माविषे भै स्थिर।
राग-द्वेष र दुःख-सुक्ख त्यसको * त्यागे भई तत्पर ॥३२॥
वाणी इन्द्रिय और शरीर वशमा * जो राख्छ वैराग्यले।
त्यागी क्रोध, घमण्ड, कामबल औ * भोगादि सद्बुद्धिले ॥
माया, मोह त्यजेर शान्त मनले * जो ध्यानमा छन् स्थित।
गर्छन् प्राप्त अवश्य ब्रह्मपद ती * सत्पात्र राम्रोसित ॥३३॥
गर्ला प्राप्त यसोरि ब्रह्मपद जो * हे पार्थ ! आनन्दले।
आकांक्षा सुख-दुःख हुन्न मनमा * त्यस्लाई वैराग्यले ॥
राख्ला जो समभाव जीव जतिमा * हुन् एकनासे भनी।
पाई भक्ति 'परा' परम्पदमहाँ * त्यो पुग्छ ज्ञानी बनी ॥३४

यस्तो छु अनि जो म हूँ, भनि सखे * जानी सकी तत्वले ।
त्यस्ले चिन्छ मलाइ योग्य रितले * सोही परा भक्तिले ॥
मेरो आश्रय मानि गर्दछ भने * सत्कर्म, दुष्कर्म जो ।
कैल्हे नाश हुँदैन जुन् पद यहीं * भेट्नेछ प्रत्यक्ष त्यो ॥३५
यो अर्को, म हुँ यो भनेर मनमा * शंका नराखी कन ।
आफ्ना कर्महरू स्वयं गर सबै * मैमा सखे ! अर्पण ॥
राम्रो अर्ति लियौ भने मनमहाँ * मेरो कृपाले गरी ।
हुन्छौ कष्ट सबै छुटेर विजयी * यो युद्धमा राम्ररी ॥३६
मान्दैनौ हितको कुरा यदि भने * मैले भनेको सुन ।
हुन्छौ भ्रष्ट घमण्ड राखि मनमा * पक्का तिमी अर्जुन !
भन्नू 'गर्दिनँ युद्ध' व्यर्थ हठले * मान्दीनँ राम्रो म त ।
हुन्छौ आफ्नु स्वभावले तिमि स्वयं * संग्राममा प्रेरित ॥३७॥
शिक्षा उत्तम ज्ञानको जति दिएँ * मैले चिताई हित ।
जे इच्छा मनमा छ त्यै गर तिमी * सोचेर राम्रोसित ॥
मेरा हौ तिमी अंश औ प्रिय सखा ! * तिम्रो भलो खातिर ।
अर्को भन्छु म योग्य ज्ञान सुन त्यो * निःशङ्क भै सादर ॥ ८
मैलाई निज कर्म अर्पण गरी * मैमा लगाऊ मन ।
मेरो भक्त बनी प्रणाम गर लौ * मेरै गरी पूजन ॥
मेरा छौ प्रिय मित्र, सत्य म कुरा * भन्छु प्रतिज्ञा गरी ।
भेट्नेछौ तिमिले मलाइ यसरी * संसार पारी तरी ३९
छोड़ी धर्म सबै तिमी शरणमा * हे पार्थ ! मेरो पर ।
तिम्रो पाप छुटाइ उत्तम गती * दिन्छु नमाने डर ॥
देख्ने दोष ममा र सुन्न मनमा * इच्छा नराख्ने कन ।
जस्मा छैन तपस्विको गुण तथा * पापी छ जो दुर्जन ॥४०॥

जो गर्दैन परोपकार खुशिले * निन्दा सदा गर्दछ ।
गीता-ज्ञान कवै नभन्नु तिमिले * त्यस्मा ठुलो दोष छ ।
राखी प्रेम ममाथि दुःख-सुख जो * गर्छन् ममा अर्पण ।
गीता-ज्ञान सुनाउनू तिमि सखे * जो भक्तछन् तिनूकन ॥४१
गीताको सब यो रहस्य तिमिले * राम्रो बुझायौ भने ।
मेरो भक्ति बढी परंपद सखे ! * सानन्द छौ पाउने ॥
गीता-ज्ञान स्वरूप हामि दुइको * संवाद जो पढ्दछन् ।
मेरो पूजन रूप यज्ञ गरि ती * ज्ञानी बनी तर्दछन् ॥४२
मेरा अर्तिहरू सुन्यौ कि तिमिले * एकाग्र पारी मन ।
तिम्रो मोह गयो कि शेष छ अझै * अज्ञानको लौ भन ॥
यो आज्ञा हरिको सुनेर मनमा * आनन्द मानी कन ।
जोरी हात दुबै विनम्र स्वरले * भन्दा भए अर्जुन ॥४३
मेरा मोह छुट्यो, सुनी हजुरका * शिक्षाहरू अच्युत !
पाई ज्ञान हराइ संशयहरू * छ चेतनामा स्थित ॥
जे आज्ञा प्रभुले भयो सकल त्यो * शंका नमानी कन ।
जानी ईश्वर औ हितू हजुर नै * गर्छू सबै पालन ॥४४॥
वार्ता श्री धृतराष्ट्रजीसित भनी * श्री कृष्ण औ पार्थको ।
भन्छन् सञ्जयजी म हर्षित भएँ * शिक्षा सुनी ज्ञानको ॥
गीता-रूप बताइबक्सनुभयो * जुन् योग गोविन्दले ।
पाएँ व्यासजिको कृपा हुन गई * त्यो सुन्न आनन्दले ॥
साह्रै अद्भुत विश्वरूप हरिको * त्यो सम्झनाले गरी ।
बारंबार खुशी म हुन्छु मनमा * आश्चर्यले यो घरी ॥
हो मेरो मत यो धनुर्धर जता * छन् पार्थ-योगेश्वर ।
श्री नीति र विभूति औ जय सदा * त्यै तर्फ हुन्छन् स्थिर ॥

युधिष्ठिरले भीष्मादिसित संग्रामको आज्ञा माग्नु, युयुत्सु पाण्डवतिर मिलन आउनु :—

गीता ज्ञान-स्वरूप पार्थ हरिको * संवाद सारा भनी ।
भन्छन् सञ्जय जो स्थिती छ रणको * सुन्नूहवस् त्यो पनि ॥
सेना त्यो कुरुक्षेत्रमा दुइ थरी * जम्मा भएकै थिए ।
बाजा भेरि मृदङ्ग ढोल नगरा * तूर्यादि बज्दा भए ॥४७
त्यै वेला रथमा भए जति सबै * शस्त्रास्त्र राखीकन ।
एक्लै कौरवतर्फ पैदल हिंड़े * श्री पाण्डुका नन्दन ॥
सोधे अर्जुन आदि भाइहरूले * देखेर त्यस्तो गति ।
बोलेनन् जब क्यै युधिष्ठिर अनी * जानेर तिन्को मति ॥४८
आज्ञा भो हरिले म भन्छु नृपको * इच्छा सबैले सुन ।
आज्ञा लड्न भनेर मान्य जनको * जान्छन् यि मागी लिन ॥
जस्ले गर्छ लड़ाइँदेखि पहिले * यो नीतिको पालन ।
त्यस्को जीत हुनेछ, शास्त्रहरुमा * पाइन्छ यो वर्णन ॥४९
यो आज्ञा हरिको सुनी रथ त्यजी * ती चार भाईहरू ॥
लागे धर्म - कुमारका पछी-पछी * योद्धा अनेकौं अरू ॥
देखे लश्करलाइ शत्रुतिरका * आई रहेका जब ।
'आए पर्न भनी स्वयं शरणमा' * हाँसेर भन्थे सब ॥५०
पौंची धर्म-कुमार त्यो किसिमले * श्री भीष्मका सामुमा ।
लागे भन्न मुसारि नम्र स्वरले * तिन्को दुवै पाउमा ॥
आएँ क्षत्रिय-धर्मले गरि यहाँ * संग्राम गर्नै परी ।
आज्ञा माग्न, हजुरले दिनुहवस् * राखी दया यो घरी ॥५१
यस्तो धर्म-कुमारको सुनि कुरा * श्री भीष्मले सादर ।
आज्ञा भो तिमिलाइ मङ्गल गरुन् * हे भूपती ! ईश्वर ! ॥

आयौं भेटन भनी प्रसन्न म भएँ * मागेर लेऊ बर ।
तिम्रो जीत हुनेछ यो समरमा * पर्दैन मान्नू डर ॥५२
हुन्नन् दास धनी र निर्धनहरू * हुन् दास सम्पत्तिका ।
सोही कारण दास भैं वश परें * ऐह्ले म यी दुष्टका ॥
नाती हौ तिमी भैं म धार्मिक अरू* देख्दीनँ कोही पनि ।
गर्छौ पालन सत्यको तिमि सदा * कर्तव्य यो हो भनी ॥५३
मैले लड्नु पर्‍यो तिमीसँग छ यो * आश्चर्य दैवी गति !
लड्नू लौ तिमिले विचार नगरी * सम्बन्धको, सद्गति !
तिम्रो जीत हुनेछ, धर्म - पथको * गर्नू सदा पालन ।
तिम्रो के म गरूँ कुरा हित हुने *राजन् ! तिमी नै भन॥५४
लागे धर्म-कुमार भन्न—हितको * शिक्षा सुनी भीष्मको ।
लड्दा कौरवतर्फ भै हजुरले * आशा गयो जीतको ॥
को योद्धा छ हजूरका सँगमहाँ * लड्ने अगाड़ी सरी ।
हाम्रो जीत हुनेछ यो समरमा * कुन् यत्नले के गरी ?५५
होला युक्ति कुनै पराजय हुने * संग्राममा नाथको ।
आज्ञा गर्नुहवस् प्रसन्न मनले * जान्छु सुनी हेतु त्यो ॥
बिन्ती धर्म-कुमारको सुनिसकी * आज्ञा भयो भीष्मले ।
मौका छैन पछाडि आउनु तिमी * भन्नेछु आनन्दले ॥५६
त्याहाँबाट हिंड़ी युद्धिष्ठिर गए * श्री द्रोणका सामुमा ।
बिन्ती नम्र भएर सादर गरे * पर्की दुवै पाउमा ॥
लड्नै बक्सनुहोस् गुरो ! हजुरले * आज्ञा मलाई भनी ।
आए माग्न हजूरका संग यहाँ * पर्नैछ लड्नै पनी ॥५७
मेरो जीत हुनेछ कुन् किसिमले * यो युद्धमा के गरी ?
त्यस्को भन्नुहवस् उपाय सजिलो * राखी दया यो घरी ॥

द्रोणाचार्यजिले बताउनुभयो * बिन्ती सुनी भूपको ।
'राजन् ! वीर मलाइ जित्न रणमा * सामू परी सक्छ को !५८
तिम्रो तर्फ भएर यो समरमा * लड्दीनँ मैले तर ।
त्यो बाहेक अरू छ जे मनमहाँ * मागेर लेऊ वर ॥
हुन्छन् सेवक प्राणिमात्र धनका * हुन्नन् धनी चाकर ।
त्यस्तै बन्धनमा परेर कुरुको * गर्छु सदा आदर ॥५९॥
यो दुर्योधनतर्फ भै समरमा * मैले लड़े तापनि ।
गर्छु मङ्गल कामना म दिनहूँ * तिम्रो भलो होस् भनी ॥
त्यस्कै जीत हुनेछ यो समरमा * श्री कृष्ण छन् जोतिर ॥
जे इच्छा मनमा छ सोध अहिले * त्यागी कुशङ्का डर॥६०
द्रोणाचार्यजिको कुरा सुनिसकी * सोधी लिए भूपले ।
सक्छौं जित्न हजूरलाई रणमा * हे नाथ ! कुन् युक्तिले ?
मैले सोध्नुपर्‍यो हजूरसंग नै * जुन् बात यो युक्तिको ।
बारंबार म दिन्छु आफुकन नै * धिक्कार धेरै गुरो ॥६१
आज्ञा भो गुरु द्रोणले नगर क्यै * चिन्ता तिमी चित्तमा ।
साँचो बात भन्यौ मलाइ सहसा * जित्ने छ को युद्धमा ?
विश्वासी जनबाट अप्रिय कुरा * सुन्नेछु आफै जब ।
त्यागी शस्त्रहरू विचेत रथमै * आफै हुनेछु तब ॥६२॥
सक्ला मार्न मलाइ त्यै बखतमा * आई कुनै वीरले ।
यो आज्ञा गुरुको सुनी खुशि भए * भूपाल; आनन्दले ॥
त्याहाँबाट हिंडी पुगे 'कृप' कहाँ * मेरा गुरू हुन् भनी ।
ढोगी बिन्ती गरे गुरो ! समरको * आज्ञा म पाऊँ भनी ॥
बिन्ती धर्म-कुमारको सुनि, दिए * शिक्षा कृपाचार्यले ।
बाँधे बन्धनमा मलाइ कुरुले * हे वीर ! सम्पत्तिले ॥

सोही कारणले उनै तिर भई * लड्नू परे पातिन ।
तिम्रो मङ्गल कामना म मनले * गर्छु हितैषी बनी ॥६४॥
हे राजन् ! तिमिले अवध्य छ भनी * जाने मलाई तर ।
तिम्रो जीत हुने प्रसन्न मनले * दिन्छु म आफैं वर ॥
यो आज्ञा कृपको सुनेर मनमा * आनन्द मानी कन ।
भन्छन् धर्म-कुमार शल्य नृपको * सामू पुगी त्यै क्षण ॥६५
मामा ! गर्छु प्रणाम, आशिष तथा * आज्ञा दिनोस् युद्धको ।
लागे शल्य बुझाइ भन्न खुशिले * बिन्ती सुनी भूपको ॥
पारे कौरवले मलाइ वशमा * सम्मान ठूलो गरी ।
सोही कारणले उनैतिर भई * लड्ने पऱ्यो यो घरी॥६६
यो संग्राममहाँ हजूरतिर भै * लड्ने कुरा बाहिक ।
गर्छू पूर्ण हजूरको हुकुम लौ * हे धर्मका रक्षक !
यस्तो बात सुनेर शल्य नृपको * अत्यन्त आनन्दले ।
इच्छा आफ्नु भने युधिष्ठिरजिले * युक्ती तथा बुद्धिले ॥६७
मामा ! कौरवतर्फ भै हजुरले * लड्नू भए तापनि ।
योटा काम हजूरले गरिदिनू * पर्ला दयालु बनी ॥
ठूलो, अर्जुनको र कर्ण विरको * संग्राम होला जब ।
राधाका सुत कर्णको हरिदिनू * उत्साह, शेखी सब ॥६८॥
इच्छा भानिजको बुझीकन भने * तत्काल श्री शल्यले ।
पूरा गर्छु कबोल यो हजुरको * हे भूप ! आनन्दले ॥
यो सल्लाह गरेर धर्म-सुतजी * फिर्नू भएथ्यो जब ।
पुग्नूभो अनि कर्णका शिविरमा * तत्काल श्रीमाधव ॥६९॥
भन्छन् कर्ण ठूलो सुआदर गरी * पाल्नूभएको किन ?
जो आज्ञा छ बताइबक्सनुहवस् * गर्छू म त्यो पालन ॥

आज्ञा भो हरिले–म सुन्दछु वृथा * हेलाँ गरे भीष्मले ।
गर्छौ कौरवको बनी किन तिमी * संग्राम के हेतुले ? ॥७०॥
योद्धा तत्पर छन् भए जति सबै * संग्राममा यो घरी ।
बस्छौ वीर भई नपुंसक सरी * यो गेहमा के गरी !
मर्दैनन् जबसम्म भीष्म तिमिले * शंका नमानीकन ।
लड्नू पाण्डवतर्फको भई स्वयं * सानन्द हे सज्जन ॥७१॥
श्री दुर्योधनतर्फ आउनु तिमी * श्री भीष्म गिर्नन् जब ।
कुन्तीका सुत ह्वौ भनेर म गई * जाहेर गर्छु अब ॥
लागे कर्ण बुझाइ भन्न हरिले * आज्ञा भएको सुनी ।
श्री दुर्योधनले मलाइ जसरी * राखे दयालु बनी ॥७२॥
बिर्सी त्यो गुनलाइ त्यागि कसरी * जाऊँ उता केशव !
मेरो नै भर मान्दछन् समरमा * ठूलो सबै कौरव ॥
मैले त्याग्न हुँदैन यो पृथिविको * साम्राज्य पाए पनि ।
लड्छु कौरवतर्फकै भइ पछी * श्रीभीष्म गिर्छन् अनि७२
मैले अप्रिय श्री सुयोधनजिको * गर्दीनँ हे केशव ! ।
यस्ता बात गरी सकी शिविरमा * फिर्नू भयो माधव ॥
सेनाका बिचमा युधिष्ठिर गई * भन्दा भए वीर हो !
मेरो तर्फ भएर खूशि मनले * आएर मिल्ने छ जो॥७४
त्यस्लाई म मिलाउँछु समरमा * तत्काल आफू तिर ।
लागे भन्न युयुत्सु–धर्मसुतको * आज्ञा सुनी सादर ॥
'आज्ञा हुन्छ भने म मिल्दछु स्वयं * आएर हे भूपति !
लड्छु कौरव वीरका संगमहाँ * शङ्का नमानी रति'॥७५
इच्छा जानि युयुत्सुको, नृपतिले * संमानका साथमा ।
आफ्नै भाइसमान आदर गरी * राख्नू भयो पासमा ॥

योवार्ता धृतराष्ट्रजी संग बसी * भन्दा भए संजय ।
राजन् ! मिल्न गए युयुत्सु यसरी * उन्को चिताई जय ॥७६

पहिलो दिनको युद्ध, भीष्मद्वारा श्वेतवीर वध :—

बाजा बज्न गए दुवै तरफका * तत्काल चारैतिर ।
बढ्नू सैन्य भनी हुकुम् हुन गयो * संग्रामका खातिर ॥
आए पाण्डवका सुसैनिकहरू * बढ्दै अगाड़ी जब
बढ्दै कौरवतर्फका पनि हिंड़े * सेना अगाड़ी सब ॥७७॥
चारै तर्फ उठेर मेघ सहसा * आकाश ढाके सरी ।
ढाके त्यो रणभूमि सैनिकहरू * बढ्दै गई बेसरी ॥
हे राजन् ! गज, अश्व, पैदल, रथी * सेना र सेनापति ।
पृथ्वी कंप भयो हिंड़े जब सँगै * योद्धा तथा भूपति ॥७८
थाले गर्जन वीर सैनिकहरू * ठूलो भयो खल्बल ।
बाजा बज्न गएर झन् हुन गयो * अत्यन्त कोलाहल ॥
बाजा. शस्त्र, धनू तथा समरको * शङ्ख-ध्वनी बेसरी ।
ठूलो शब्द उठेर व्याप्त हुन गो * आकाश भूमी भरी ॥७९
थाले गर्जन भीमसेन सबले * सुन्दा भए त्यो ध्वनी ।
लागेथे मल-मूत्र त्यागन पशुले * लौ मार्न आँटे भनी ।
श्री दुर्योधन खूब क्रोधित भए * देखेर त्यस्तो स्थिति ।
आएर लड्न भनी लिएर संगमा * भाई र योद्धा जति ॥८०
जो योद्धा रथमा र अश्व-गजमा * सज्जित् थिए पैदल ।
श्री दुर्योधनका हिंड़े पछि-पछी * गर्दै ठूलो खल्बल ॥
सोधे श्री धृतराष्ट्रले जब भए * तैयार सेना त्यहाँ ।
पैह्ले शस्त्र गर्‍यो प्रहार कसले * कस्का अगाड़ीमहाँ ॥८१

लागे सञ्जय भन्न—भीष्मकन गै * रोकी लिए पार्थले ।
श्री दुर्योधन-भीमसेन रिसले * लड्दा भए वेगले ॥

श्रीकृष्णले अर्जुनलाई उत्साह दिएको

रोके श्री कृतवर्मलाइ रणमा * श्री सात्यकी वीरले ।
छोरा अर्जुनका बृहद्बलजिको * सामू पुगे वेगले ॥८२॥
थाले लड्न डटेर श्री नकुलजी * औ वीर दुःशासन ।
योद्धा श्री सहदेव दुर्मुख उता * लड्थे रिसाई कन ॥
लड्थे शस्त्र लिई युधिष्ठिर स्वयं * श्री शल्यका साथमा ।
धृष्टद्युम्न भएर क्रोधित डटे * श्री द्रोणाका सामुमा ॥८३
रोके शङ्ख डटेर वेग बलियो * भूरिश्रवा वीरको ।
रोके वेग ति धृतकेतु विरले * भूपाल वाह्लीकको ॥
जस्तो राक्षस त्यो अलंबुष थियो * विख्यात संसारमा ।
त्यस्को शेखि हऱ्यो घटोत्कच पुगी* शस्त्रास्त्रका साथमा ॥८४
आएथे भगदत्त भूप रिसले * बढ्दै अगाड़ी जब ।
तिन्का सामु पुगे विराट नृपती * शस्त्रास्त्र बोकी सब ॥
द्रौणीको र शिखण्डिको हुन गयो * संग्राम झन् अद्भुत ।
लागे लड्न रिसाउँदै द्रुपदजी * श्री सिन्धु राजासित ॥८५

छोरा जो प्रतिविन्ध्य धर्म-सुतका * साह्रै प्रतापी थिए ।
तिन्ले त्यो रणभूमिमा शकुनिको * शेखी उतारी लिए ॥
योद्धा जो अनुविन्द, विन्द रणका * ज्ञाता, प्रतापी थिए ।
बाटो रोकि ति कुन्तिभोज नृपको * संग्राम गर्दा भए ॥८६॥
राजन् ! यै रितले समान बलका * योद्धा थिए जो जति ।
लड्थे जोड़ि मिलाइ सैनिकहरू * मार्छु भनी भूपति ! ॥
लड्थे हात्ति सवार क्रोधित भई * हात्ती चढ़ेकैसित ।
लड्थे अश्व सवार क्रोधित हुँदै * घोड़ा चढेकासित ॥७७॥
योद्धा जो रथमा थिए सब रथी * -कै साथमा लड्दथे ।
राजन् ! पैदल पैदलै सित लड़ी * संग्राममा गर्दथे ॥
गर्दा यै रितले प्रहार सबले * जोड़ी मिलाई कन ।
थाले गिर्न मरी दुवै तरफका * सेनाहरू त्यै क्षण ॥८८॥
लड्दा अर्जुन औ पितामह तथा * श्री भीम दुर्योधन ।
हेर्थें देवतरू बसेर मनमा * आनन्द मानी कन ॥
राजा शल्य तथा युधिष्ठिर दुवै * योद्धा भई तत्पर ।
गर्थे मार्छु भनी प्रहार रिसले * ताकेर तीखा शर ॥८९॥
धृष्टद्युम्न र द्रोणको पति भयो * संग्राम जो अद्भुत ।
मर्मस्थान गरी विचार शरले * हान्थे भई क्रोधित ॥
केही बेर त द्वन्द-युद्ध यसरी * चल्दै थियो बेसरी ।
मर्यादा जब नाघियो अनि भए * सम्पूर्ण अन्धा सरी ॥९०
रात्री झैं सब अन्धकार दिनमै * संग्राममा फैलियो ।
आफ्ना वीर तथा विपक्षि जनले * चिन्है नसक्ने भयो ॥

आई ज़ुन तिरबाट शस्त्र तनमा * लाग्थ्यो ठुलो वेगले ।
ताकी सोहि दिशा प्रहार रिसले * गर्थे तिखा बाणले ॥९१॥
थाले मार्न पिता र पुत्र नचिन्ही * दाज्यू र भाई कन ।
मामा भानिज नै परस्पर कतै * मार्थे नदेखी जन ॥
तोड़ी बन्धन युद्धको जति मरे * जसका अगाडी जहाँ ।
थाले चुट्न समाइ काट्न रिसले * हानेर बैरी त्यहाँ ॥९२॥
हाहाकार भयो, धमाधम लड़े * सेना अनेकौं मरी ।
देखिन्थे शव मात्र त्यो बखतमा * संग्राम भूमी भरी ॥
हीरा-रत्न हुने कती मुकुटले * शोभा फिंजेका शिर ।
हिंड्थे मत्त भई गजेन्द्र रणमा * कुल्चेर चारैतिर ९३॥
बाहू, पाउ विहीन देह कतिका * मूढो ढले भैं थिए ।
त्यै माफिक् कति वीरका तनहरू * ढल्दै र थिच्दै गए ॥
लाग्दा मत्त गजेन्द्रका शरिरमा * तीखा अनेकौं शर ।
ढल्थे फन्न घुमेर पर्वत सरी * संग्राम भूमीभर ९४॥
शक्ति-शूल-गदा र बाणहरूले * धूलो गराई रथ ।
थाले मार्न डटेर शत्रुदलको * रोकेर बढ्ने पथ ॥
त्यो युद्धस्थलमा गदा-मुशलले * आघात गर्थे कति ।
त्यस्ले भङ्ग भएर अंग कतिको *हुन्थ्यो नराम्रो स्थिति९५
लाग्दामा तरवारले कति दुई * टुक्रा भई गिर्दथे ।
हात्ती औ रथले थिचीकन कती * योद्धाहरू मर्दथे ॥
लागी चोट ठुलो र मर्न नसकी * बाँच्नेहरू जो थिए ।
आफ्ना मित्र र बन्धुलाइ नगिचै * डाक्दै र मर्दै गए ॥९६॥
सेनाको शवले र अश्व-गजले * ढाकेर युद्ध स्थल ।
बाटो बन्द भएर मच्चिन गयो * ठूलो त्यहाँ खल्बल ॥

केही बेर लड़ाइँ थामिन गयो * धूलो उड़ी बेसरी ।
आयो स्वच्छ प्रकाश दृश्य अनित्यो* देख्दा भए राम्ररी ९७
आफ्ना सैन्य मरी प्रशस्त, रणको * देखी नराम्रो स्थिति ।
थाले लड्न गएर भीष्मसित नै * श्री उत्तराका पति ॥
त्यै बेला कृतवर्म, शल्य, कृपजी * छोरा हजुर्का दुई ।
पाँचोटै बलवान्, सुयोधनजिको * तत्काल आज्ञा लिई ९८
मद्रत् गर्न भनी पितामहजिको * पौंचेर बायाँ तिर ।
आफ़ाफ्ना रथमा डटीकन बसे * संग्रामका खातिर ॥
योद्धा श्री अभिमन्युले समरमा * छाड़ेर तीखा शर ।
घाऊ पारिदिए पितामहजिको * सारा शरीरै भर ॥९९॥
तिन्का रक्षक पाँच जो अरु थिए * योद्धा डटेका त्यहाँ ।
तिन्का अश्व र सारथी-रथ, ध्वजा * काटी दिए छिन्महाँ ॥
भाला, शूलहरू प्रहार रिसले * गर्दा तहाँ भीष्मले ।
घोड़ा औ अभिमन्युको रथ-ध्वजा * काटी दिए वेगले ॥५००
योद्धा श्री कृतवर्म, शल्य, कृपले * वर्षा गरी बाणको ।
घाऊ पारिदिए शरीर भरिमा * श्री पार्थका पुत्रको ॥
देख्दा श्री अभिमन्युको समरमा * यस्तो नराम्रो स्थिति ।
धृष्टद्युम्न विराटका सँग पुगे * श्रीभीम औ सात्यकी॥१॥
चारोटा बलवान रक्षकहरू * देखे त्यहाँ भीष्मले ।
पारे घायल चारलाइ सहजै * तीखा-तिखा बाणले ॥
योद्धा भीम बढ़ी पितामहजिको * त्यो वेग रोकी दिए ।
धृष्टद्युम्न अघी सरी कृपजिको * शेखी उतारी लिए ॥२॥
योद्धा श्री कृतवर्म सात्यकि दुवै * शस्त्रास्त्र हानी कन ।
गर्दै मार्छु भनी विवाद रणमा * लाग्दा भए गर्जन ॥

हात्ती माथि चढी विराट सुतले * गर्जेर श्री शल्यको ।
मारी सारथि अश्व औ रथ-ध्वजा * भाँचीदिए श्रेष्ठ त्यो ॥३॥
राजा शल्य रिसाइ शक्ति बलियो * यौटा लिई हातमा ।
मार्नें मनसुबले विराट-सुतको * हानी दिए माथमा ॥
लाग्यो शक्ति गई सवेग शिरमा * प्राणान्त तिनको भयो ।
तिनको मत्त गजेन्द्र उत्तम पनि * त्यै शक्तिले मारियो ॥४
मारी मत्त-गजेन्द्र उत्तर दुवै * -लाई तिनी गर्जिए ।
उफ्री श्री कृतवर्मको रथमहाँ * तत्काल बस्ता भए ॥
भाई मारिदिए भनेर रिसले * श्री श्वेत आगो भई ।
ढाके शल्य नरेशलाइ रणमा * शस्त्रास्त्र छाड्दै गई ॥५॥
लागेथे जब श्वेतका शरहरू * श्री शल्य मूर्च्छित भए ।
रक्षा गर्न भनेर मद्रपतिको * श्री भीष्म पौंची गए ॥
आए सात अरू रथी, अतिरथी * रक्षार्थ श्री भीष्मको ।
एकै पल्ट गरी प्रहार सबले * सातो लिए श्वेतको ॥६॥
सातैको धनुलाइ सात शरले * हानेर टुक्रा गरी ।
गर्जेथे बलवान श्वेत रणमा * सातो सबैको हरि ॥
सातोटै बलवानले धनु छिटै * अर्को लिई हातमा ।
लागे छाडन अनेक बाण रिसले * श्री श्वेतको देहमा ॥७॥
देखी पाण्डवतर्फका सकलले * संग्रामको त्यो स्थिति ।
लाखौं वीर मिलेर भीष्मसित नै * लड्दा भए भूपति !
त्यो देखीकन भीष्म क्रोधित भई * छाडे अनेकौं शर ।
थाले सैनिक मर्न शत्रुतिरका * तत्काल चारैतिर ॥८॥
हाहाकार परेर भाग्न सब ती * चौतर्फ लागे जब ।
ठान्थे आपुसमा ति वीर कसरी * यो प्राण बाँच्ला अब ॥

सेना पाण्डव तर्फका जब भए * त्यो चालले कत्तल ।
आए श्वेत रिसाई दिव्य रथमा * थर्काइ युद्धस्थल ९॥
पैह्ले ढाकिदिर पितामहजिको * घोड़ा र सेतो रथ ।
पारे घायल कत्ति बढ्न नदिई * रोकेर तिनूको पथ ॥
काटे भीष्मजिले सबै शरहरू * श्री श्वेतको वेगले ।
घाऊ पारिदिए शरीर भरमा * आफ्ना तिखा बाणले ॥१०
मारी अश्व, ध्वजा-धनू, मुकुट औ * श्री छत्र काटी दिए ।
देखी दुर्गति भीष्मको समरमा * सेनाहरू आत्तिए ॥
पाए पाण्डव सैन्यले यसरि जो * बाँच्ने सुमौका त्यहाँ ।
स्याबासी दिइ श्वेतलाइ बहुतै * खुशी भए छिन्महाँ ॥११
त्यो देखीकन भीष्म क्रोधित भई * हानेर नौ बाणले ।
मारी अश्व, ध्वजा, धनू, रथ-मुकुट् * भाँची दिए वेगले ॥
योद्धा भीष्म र श्वेतको समर त्यो * जस्तो भयो अद्भुत ।
त्यस्को वर्णन गर्न सक्तिनँ यहाँ * सम्पूर्ण राम्रोसित ॥१२॥

स्वामी मरी गजहरू कति रित्तिएका ।
खुट्टा र सूँड गिंड़िई रणमा गिरेका ॥
घोडाहरू पनि सवार विहीन धेर ।
गिर्दै थिए कति त जीवन रित्तिएर ॥ १३ ॥
स्वामी र सारथि मरी रथ रित्तिएको ।
देखापरे शव किचेर हिंडीरहेको ॥
सेना दुवै तरफका मरि धेर त्याहाँ ।
ढाकी दिए स्थल जती रणभूमिमाहाँ ॥ १४ ॥

राजन् ! काल समान बाण तनमा * लागेर श्री भीष्मको ।
लाग्दा घाउ अनेक क्रोध रणमा * बढ्दै गयो श्वेतको ।

बर्छी एक लिई पितामहजिको * ताकेर वक्षस्थल ।
हाने माछु भनेर हे नरपते ! * देखाइ ठूलो बल ॥१५॥
त्यो देखीकन भीष्मले पनि छिटो * नौ बाण हानीकन ।
बर्छी काटिदिए हजार टुकुरा * पारेर सोही क्षण ॥
राजन् ! श्वेत रिसाइ उत्तम गदा * अर्को लिइ हातमा ।
'पर्खी माछु' भनी प्रहार सहसा * गर्दा भए गाथमा ॥१६॥
देखे श्रेष्ठ गदा अमोघ नजिकै * आई पुगेको जब ।
हाम्फाली रथबाट त्यो छलिदिए * श्री भीष्मजीले तब ॥
बज्र्यो श्रेष्ठ गदा गएर रथमा * साह्रै ठुलो वेगले ।
घोड़ा औ रथ सारथी हुन गए * धूलो त्यही चोटले ॥१७॥
देखे पाण्डव सैन्यले जब त्यहाँ * श्री भीष्मको दुर्गति ।
थाले शङ्ख फुकेर गर्जन सबै * आनन्दले भूपति !
श्री दुर्योधन खूब क्रोधित भए * देखी नराम्रो स्थिति ।
रक्षा गर्न पुगे लिएर संगमा * सेना र सेनापति ॥१८॥
योद्धा भीम र सात्यकी अरु पनी * जो जो प्रतापी थिए ।
रक्षाखातिर श्वेतको सकल ती * दौड़ेर पुग्दा भए ॥
भारी युद्ध भयो दुवै तरफको * सेना मरे बेसरी ।
योद्धा भीष्म र श्वेतको पनी भयो * संग्राम नाना थरी ॥१९॥
काटे श्वेत रिसाइ उत्तम धनू * श्री भीष्मजीको जब ॥
अर्को भीष्मजिले लिए धनु ठुलो * साह्रै रिसाई तब ।
बढ्थे भीम अगाड़ि बाण सयले * तिन्लाइ रोकीकन ।
रोके सात्यकिलाइ बीस शरले * हानेर सोही क्षण ॥२०॥
योद्धा श्री अभिमन्यु आदि बलिया * जो जो डटेका थिए ।
वर्षाई शर तीक्ष्ण, बढ्न नदिई * तत्काल रोकी दिए ॥

आए श्वेत रिसाइ त्यै बखतमा * बढ्दै अगाडी जब ।
मार्ने निश्चय गर्नु भो मनमनै * श्रीभीष्मजीले तब ॥२१
राखी कालसमान बाण धनुमा * मन्त्रेर छाड्नूभयो ।
लागी त्यो शर श्वेतको हृदय नै * बेधेर निस्की गयो ॥
पल्टयो जीव विहीन देह गिरि झैं * संग्राममा श्वेतको ।
ठूलो कौरवतर्फमा ध्वनि भयो * त्यो जीतले हर्षको ॥२२
भाई शङ्ख थिए त्यहीं नजिकमै * श्री श्वेतको त्यो घरी ।
दाज्यू मारिदिए भनेर रिसले * आए अगाडी सरी ॥
लागे मार्न अनेक सैनिकहरू * छाड़ेर तीखा शर ।
सेना गिर्न गए धमाधम मरी * तत्काल चारैतिर ॥२३॥
आफ्ना सैनिकको विनाश रणमा * देखेर श्री भीष्मले ।
लागे बढ्न रिसाई शङ्खतिर नै * मार्छु भनी वेगले ॥
रोके अर्जुनले पितामहजिको * त्यो वेग सामु गई ।
वर्षाए शर शल्यको तन भरी * श्रीशङ्खले तंसिई॥२४॥
वहीं त्यो रथबाट झट्ट करमा * लीए गदा शल्यले ।
चारोटै हय मारि चूर्ण रथ त्यो * पारी दिए वेगले ॥
हाम्फालीकन शङ्ख वीर रथमा * श्री पार्थजीको गए।
राजा शल्य र भीष्मदेखि यसरी *ती शङ्ख बाँच्ता भए॥२५
एक्लै पाण्डवतर्फका सकल यी * सेना म मार्छु भनी ।
वर्षाए शर भीष्मले थरि-थरी * कालाग्नि जस्तै बनी ॥
लागी बाणहरू खटाखट मरे * सेनाहरू बेसरी ।
थाले प्राण बचाइ भाग्न रणमा * अत्यन्त हाहा परी ॥२६॥
सन्ध्याकाल भनेर वीरहरुले * तत्काल चारैतिर ।
रोकी युद्ध छिटै फिरे शिविरमा * विश्रामका खातिर ।

श्री दुर्योधनले ठुलो विजयश्री * पाए पछी त्यो दिन।
यौटा उत्सवको गरे निशि महाँ * सानन्द आयोजन ॥२७
राजन्! धर्म कुमारलाइ मनमा * चिन्ता बढी बेसरी।
सोधे श्री हरिलाइ जान्छ मनको * मेरो व्यथा के गरी॥
हाम्रा फौजहरू बथान मृगका * ठानेर हेलाँ गरी।
मार्छन् भीष्म बनेर सिंह रणमा * देख्नू भयो हे हरि ॥२८॥
अड्ने वीर म कोहि देख्दिनँ यता * तिनको अगाड़ी सरी।
हाम्रो जीत हुनेछ यो समरमा * मान्ने प्रभो! के गरी?॥
गर्नू बन्धु विनाश यो किसिमले * अन्याय हो मन्दछु।
गर्नू जङ्गलमा गई तप बरु * राम्रो कुरा ठान्दछु ॥२९
जोरी हात दुवै युधिष्ठिरजिले * विन्ती गरेको सुनी।
श्री दामोदरले बुझाउनुभयो * नीति दयालु बनी॥
हे राजन्! यसरी वृथा हजुरले * चिन्ता गरेको किन?।
सक्छन् जित्न समस्त कौरव जती * एक्लै लड़ी अर्जुन ॥३०
ठानी धर्म सहर्ष दुष्ट जनको * संहार गर्नू हवस्।
ज्ञानी सज्जनको प्रसन्न मनले * रक्षा सदा गर्नुहोस॥
पैल्हे लड्न अघीसऱ्यो तर पछी * भाग्यो डराई कन।
निन्दा यो रितको पछी हजुरको * गर्नन् सबै दुर्जन ॥३१॥
हार्नू-जित्नु र मर्नु-बाँच्नु सब यो * हो बात साधारण।
त्यस्को ख्याल नराखि युद्ध खुशिले * गर्छन् सदा सज्जन॥
सोही कारणले अकीर्ति फिंजिने * मान्दै नमानी डर।
जान्छु लौ वनमा भनेर हुनुभो * के हेतुले तत्पर ॥३२॥
नीतियुक्त कुरा बुझाउनुभयो * धेरै हरीले जव।
केही चित्त बुझेर धर्म-सुतको * चिन्ता हरायो सब॥

धृष्टद्युम्नकहाँ पठाउनुभयो * तत्काल यौटा चर ।
आज्ञाले नृपको भए द्रुपदका * सत्पुत्र ती हाजिर ॥३३॥
भोली व्यूह तयार गर्नु तिमीले * हे वीर ! क्रौंचारुण ।
रक्षा गर्नु डटेर सैन्य सबको * सेनापती भैकन ॥
आज्ञा जे जति हो सबैकन दिई * सम्मानका साथमा ।
आफ्नू धर्म-कुमारजी शिविरमा * पाल्नूभयो रातमा ॥३४

दोस्रो दिनको युद्ध : द्रोणाचार्य, धृष्टद्युम्न, अर्जुन, भीष्मको संघर्ष

प्रातःकाल हुँदा भने जति कुरा * सारा तयारी भयो ।
त्यो क्रौंचारुण व्यूहको समरमा * शोभा ठुलो फैलियो ॥
योद्धा श्रेष्ठ र मुख्य-मुख्य जनले * रोकेर चारैतिर ।
मुख्य द्वार भरी बसे सब डटी * संग्रामका खातिर ॥३५॥
देखी व्यूह ठुलो विपक्षिहरूको * उत्साह झन् दोब्बर ।
श्री दुर्योधनको बढ्यो मनमहाँ * चिन्ता कुशंका डर ॥
ढाकी त्यो डरलाइ शान्त मनले * आफ्नू तयारी गरी ।
हाम्रा सैन्य डटुन् अघिल्तिर भनी * आज्ञा दिए त्यै घरी ॥३६
देख्नूभो जब श्री युधिष्ठिरजिले * त्यो व्यूह क्रौंचारुण ।
आज्ञा बक्सनुभो प्रहार सबले * गर्नू भनी त्यै क्षण ॥
आफ्नू इन्द्रधनू समान बलियो * पक्री धनू हातमा ।
वर्षाई शर भीष्म शत्रुतिरको * पस्तै गए व्यूहमा ॥३७
लागे मार्न अनेक सैन्य रिसले * वर्षा गरी बाणको ।
कोही वीर सकेन टिक्न रणमा * सामू परी भीष्मको ॥
जो जो वीरहरू विपक्षतिरका * तिनूका अगाडी परे ।
लागी घाउ अनेक तीक्ष्ण शरको * भाग्दै पछाडी सरे ॥३८॥

देखे अर्जुनले जसै समरको * साह्रै नराम्रो स्थिति ।
रोके भीष्मकहाँ पुगेर शरको * वर्षा गरी भूपति !
योद्धा भीष्म विकर्ण, शल्य, शकुनी * औ वीर दुर्योधन ।
हे राजन् ! कृपजी, जयद्रथ तथा * श्री द्रोण आईकन ॥३९॥
रोके अर्जुनलाइ बढ्न नदिई * घेरेर चारैतिर ।
एकैपल्ट गरे प्रहार सबले * अत्यन्त तीखा शर ॥
लागी घाउ शरीरमा रगतको * धारा बगे तापति ।
सारा चोट खपे धरेर दृढता * फेर्नेछु साटो भनी ॥४०॥
त्यै वेला रिसले पितामहजिले * शस्त्रास्त्र छाड़ीकन ।
मारे सैन्य अनेक पाण्डु-सुतका * गर्दै ठुलो गर्जन ॥
लागे भाग्न डराइ सैनिकहरू * सारा पछाड़ीतिर ।
भाग्नेलाइ पनी लखेटि बलले * मार्थे चलाई शर ॥४१॥
त्यो देखीकन पार्थ क्रोधित भई * हेरेर चारैतिर ।
हाने भीष्मजिलाइ झट्ट पहिले * पच्चीस तीखा शर ॥
आएथे जति पृष्ठ-रक्षक बनी * श्री भीष्मका त्यो घरी ।
पारे घायल ती सबैकन त्यहाँ * एक्लै लड़ाइ गरी ॥४२॥
धृष्टद्युम्न, बिराट, सात्यकि अरू * विख्यात योद्धा पनि ।
आए गर्न भनेर मद्दत त्यहाँ * छन् पार्थ एक्लै भनी ॥
हानेथे सय बाणले शरिरमा * ताकेर श्री भीष्मले ।
तिन्का बाण सबै वृथा गरिदिए * काटेर श्री पार्थले ॥४३॥
आफाफ्ना धनुको सवेग कहिले * टंकार गर्थे तिनी ।
छिद्रान्वेषण गर्दथे र कहिले * गर्जेर शङ्ख - ध्वनी ॥
देखिन्थे कहले झुलुक्क कहिले * ती वीर देखिन्नथे ।
तिन्को कौशल, युद्धको चपलता * आश्चर्यले हेर्दथे ॥४४॥

घाऊ देहभरी दुवै कन भयो * शस्त्रास्त्रको चोटले ।
लड्थे तैपनि ती दुवै भइ दह्रो * साह्रै ठुलो वेगले ॥
पारे घायल कृष्णलाइ रणमा * नौ बाणले भीष्मले ।
त्यो देखी हय, सारथी, रिस गरी * मारी दिए पार्थले ॥४५
सेना जो दुइतर्फका समरको * निम्ती डटेका थिए ।
देख्दा ती दुइको पराक्रम सबै * तस्वीर झैं देखिए ॥
धृष्टद्युम्न र द्रोणको पनि, उता * संग्राम चल्दै थियो ।
योद्धा भीम कलिङ्ग वीरहरुको * झन वेगले मच्चियो ॥४६
पाँचोटा गुरु द्रोणले शर झिकी * मन्त्रेर छाड्नू भयो ।
त्यस्ले अश्व र सारथी द्रुपदका * सत्पुत्रको मारियो ॥
धृष्टद्युम्न रिसाइ एक शरले * पैह्लें गरी घायल ।
लागे भन्न ति पर्खि-पर्खि रणमा * मार्छु तँताई खल ॥४७
क्रोधी भैकन कालदण्ड सरिको * मन्त्रेर यौटा शर ।
हाने मार्छु भनेर द्रोण गुरुले * ताकेर छाती तिर ॥
देख्दा त्यो शरलाइ पाण्डुसुतका * सम्पूर्ण सेना भरी ।
चिम्ले नेत्र तुरुन्त हेर्न नसकी * हाहा परी बेसरी ॥४८॥
देखे काल समान बाण तपनी * त्यागी कुशंका डर ।
धृष्टद्युम्नजिले निवारण गरे * त्यो कालरूपो शर ॥
यौटा शक्ति लिएर खूब बलियो * ताकेर हानी दिए ।
त्यस्को भीष्मजिले अनेक विचमै * टुक्रा तुल्याईदिए ॥४९॥
मारी अश्व तथा धनू-रथ पनी * भाँची दिए बाणले ।
आफ्नू शक्ति वृथा गयो भनि ठुलो * चिन्ता परी क्रोधले ॥
धृष्टद्युम्नजिले पितामहजिलो * ताकेर वक्षस्थल ।
हाने एक गदा घुमाइ सहसा * थर्काइ युद्धस्थल ॥५०॥

हाँस्तै काटिदिए गदा पनि छिटै * श्री द्रोण आचार्यले ।
त्यो देखीकन अग्नि झैं द्रुपदका * छोरा भई क्रोधले ॥
दौड़े खड्ग लिएर ढाल करमा * मार्छु भनी वेगले ।
बाटैमा तिनिलाइ रोकिदिनुभो * श्रीभीष्म बाणले ॥५१॥
तिन्को त्यो तरवार, ढाल सहजै * काटी दिनूभो अनि ।
आए मद्दत गर्न भीम दगुरी * लौ मार्न आँटे भनी ॥
थाले गर्न प्रहार भीम रिसले * शस्त्रास्त्र चारैतिर ।
लागे मर्न कलिङ्ग वीर रणमा * लागेर तीखा शर ॥५२॥
द्रोणाचार्य पनि ससैनिक त्यहीं * संहार गर्दै थिए ।
श्री पाञ्चाल नरेश, मत्स्यपतिले * तिन्लाइ रोकी लिए ॥
सेना श्रीकौरव तर्फका सकलको * देखी नराम्रो स्थिति ।
आए वीर श्रुतायु सैनिक लिए * श्री केतुमान् भूपति ॥५३
एकै पल्ट लडे वृकोदर दुबै * भूपालका साथमा ।
घाऊ पारिदिए अनेक थरिका * शस्त्रास्त्रले देहमा ।
छोरा साथ लिई कलिङ्ग नृपले * मार्ने इरादा गरी ।
काटी छत्र, ध्वजा गराई विरथी * गर्जे दुबै बेसरी ॥५४॥
लागी घाउ समस्त देहभरिमा * श्री भीम क्रोधित भए ।
हानी एक गदा कलिङ्ग नृपको * छोरो गिराई दिए ॥
यो देखी नृपले ससैनिक भई * घेरा दिई राम्ररी ।
लागे मार्न अनेक शस्त्रहरूले * ताकेर मर्ने गरी ॥५५॥
मोटा मन्त्रित कालदण्ड सरिको * हानी दिए बाणले ।
काटे भीम रिसाइ बाण नृपको * आफ्नू ठूलो खड्गले ॥
रोकी श्रेष्ठ प्रहार शत्रुदलको * संपूर्ण एकातिर ।
मार्थे सैन्यहरू कलिङ्ग नृपका * गर्जेर अकौतिर ॥५६॥

त्यो वेला जति वीर सैनिहरू * तिन्का अगाड़ी परे ।
त्यागी प्राण तुरुन्त त्यो समरमा * संसार पारी तरे ॥
हात्ती माथि चढी ठुलो स्वर गरी * गर्जेर सोही घरी ।
आए सम्मुख भानुमान नृपती * लड्ने इरादा धरी ॥५७॥
उफ्री भीम चढे तुरुन्त गजको * टेकी दुवै दाँतमा ।
टुक्रा पारिदिए त्यहीं नृपतिको * उत्साहका साथमा ॥
घाँटीमा तरवार हानि सहजै * काटेर हात्ती पनि ।
लागे मार्न घुमी-घुमी समरमा * संपूर्ण सेना तिनी ॥५८॥
एक्लै नाश गरे कलिङ्ग-पतिका * सेना हजारौं जब ।
थाले भाग्न डराइ सैनिकहरू * बाँकी बचेका सब ॥
देखेथे जब भीष्मले समरको * त्यस्तो नराम्रो गति ।
आए युद्ध त्यजेर पार्थ सितको * तत्काल हे भूपति ॥५९॥
देखे भीम कहाँ सवेग त्यसरी * तिन्ले गएको जब ।
दौडे पाण्डव तर्फका पनि उतै * विख्यात योद्धा सब ॥
योद्धा कौरव तर्फका पनि पुगे * रक्षार्थ श्री भीष्मको ।
जम्मा वीर भए दुवै तरफका * इच्छा गरी युद्धको ॥६०
धृष्टद्युम्न र भीम, सात्यकि तिनै * आए अगाडी जब ।
पारे घायल तीन-तीन शरले * श्री भीष्मजीले तब ॥
हाने नौ शरले रिसाइ बहुतै * तीनै जना वीरले ।
टुक्रा पारिदिए तुरन्त विचमै * ती बाणको भीष्मले ॥६१
दौडे भीम गदा लिएर रिसले * यस्लाइ मार्छु भनी ।
काटे छाड्न नपाइ झट्ट विचमै * श्री भीष्मले त्यो पनि ॥
काटी छत्र, ध्वजा र अश्व विरथी * पारी दिए भीमले ।
तिन्को अश्व र सारथी पनि छिटै * मारीदिए भीष्मले ॥६२॥

छाडी भीष्म र भीम लड्न सहसा * अन्यत्र जाँदा भए।
योद्धा सात्यकि श्री युधिष्ठिरजिको * रक्षार्थ दौडी गए ॥
पौंचे लड्न भनी पितामह छिटै * श्री पार्थका पासमा।
धृष्टद्युम्न सहाय खातिर गए * श्री भीमका साथमा ॥६३
घेरा बाँधि ठुलो श्रुतायुधजिका * सेना डटेका थिए।
वर्षाई शर भीमको तन भरी * तत्काल ढाकी दिए ॥
राजन् ! सत्य र सत्यदेव नृपका * दोटा थिए रक्षक।
पारे घायल भीमलाइ तिनिले * हानी तिखा सायक ॥६४
तिन्को चोटहरू खपीकन सबै * वर्षा गरी बाणको।
काटी छत्र, ध्वजा तथा रथ पनी * भाँचेर भूपालको ॥
टुक्रा सत्य र सत्यसेन दुइको * पारी दिए खड्गले।
शेखी झारि दिए श्रुतायुधजिको * श्रीभीमले बाणले ॥६५॥
थाले मार्न गदा घुमाइ रणमा * सम्पूर्ण सेना जब।
भागे प्राण बचाउँदै वरिपरी * बाँकी बचेका सब ॥
द्रौणी, शल्य नरेश, वीर कृपजी * यी तीनका साथमा।
लड्थे श्री अभिमन्युजी दृढ भई * त्यो घोर संग्राममा ॥६६
लागी चोट प्रसस्त घायल थिए * तीनै जना तैपति।
गर्थे श्री अभिमन्युलाइ शरको * वर्षा हटाऊँ भनी ॥
त्यो देखी अभिमन्युले धनुषमा * राखेर तीखा शर।
द्रौणीका हय मारि खूब रणमा * गर्जे ति चारैतिर ॥६७॥
द्रौणी वीर गई बसे रथ महाँ * श्री शल्य भूपालको।
अर्को स्थानमहाँ गए तिनिहरू * त्यागेर संग्राम त्यो ॥
नाती श्रेष्ठ हजूरका त्यहिं थिए * हे भूपती ! लक्ष्मण।
तिन्ले श्री अभिमन्युलाइ शरले * हाने रिसाईकन ॥६८॥

त्यस्ले काटिदियो ठुलो धनुषको * ताँदो तुरुन्तै जब ।
तिन्को अद्‌भुत कर्मले समरमा * गर्थे प्रशंसा सब ॥
अर्को एक धनू लिएर करमा * श्री पार्थका पुत्रले ।
हाने लक्ष्मणलाइ क्रोधित भई * मन्त्रेर नौ बाणले ॥६९॥
पीड़ा धेर भएर खप्न नसकी * भागे जसै लक्ष्मण ।
पौंचे भीष्म र द्रोणका संग त्यहाँ * तत्काल दुर्योधन ॥
सारा कौरव वीरले मिलि ठुलो * देखाइ आफ्नू बल ।
एक्लो श्री अभिन्युलाइ रणमा * पार्दा भए घायल ॥७०
देखे अर्जुनले परिस्थिति त्यहाँ * साह्रै नराम्रो जब ।
मारे सैन्य, पुगेर झट्ट कुरुका * साम्‌ परेका सब ॥
हा हाकार परेर सैनिक गए * भागेर चारै तिर ।
सायंकाल भयो गए शिविरमा * विश्रामका खातिर ॥७१

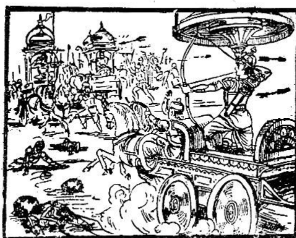
त्यस्रो दिनको युद्ध—भीष्मको पराक्रम, कृष्णको क्रोध :—

प्रातःकाल भए पछी हजुरका * छोरा सबै वीरले ।
ठूलो व्यूह रची लिए गरुडको * आकार झैं युक्तिले ॥
रक्षा गर्न भनेर व्यूह मुखमा * श्री द्रोण बस्ता भए ।
चारैतर्फ बसे डटी कन अरू * जो मुख्य योद्धा थिए७२
साह्रै उत्तम अर्धचन्द्र सरिको * श्री पाण्डुका पुत्रले ।
आफ्नू व्यूह गरे तयार बलियो * युक्ती तथा बुद्धिले ॥
मुख्य द्वारमहाँ डटी कन बसे * श्रीभीम योद्धा गई ।
चारैतर्फ डटे, थिए जति अरू * रक्षार्थ सेना लिई ॥७३
हे राजेन्द्र ! कुपुत्रले हजुरको * संग्रामका खातिर ।
आफ्नातर्फ हुकुम् दिए लड़ भनी* चिच्याइ चारै तिर ।

आए पाण्डव तर्फका पनि सबै * सेना अगाड़ी सरी ।
थाले गर्न प्रहार घोर रणमा * शस्त्रास्त्र नानाथरी ॥७४॥
लड्थे पैदलले पदाति संग नै * हो युद्ध नीति भनी ।
धेरै वीर रथी रथीसित भीड़े * कालाग्नि जस्ता बनी ॥
योद्धा जो गजमा थिए तिनि लड़े * हात्ती चढेकै सित ।
थाले गिर्न मरेर सैन्य रणमा * साह्रै नराम्रोसित ॥७५
बाहु, पाउ विहीन देह कतिका * मूढ़ो ढले भैं थिए ।
टुक्रा कम्मरबाट भैकन कती * फ्याँकी दिए झैं भए ॥
हात्तीले थिचिई मरे कति त्यसै * लागेर तीखा शर ।
देखिन्थे शव मात्र सैन्यहरुका * संग्राम-भूमी भर ॥७६॥
मुर्दा माथि नटेकि हिंड्न रणमा * सक्तैनथे क्वै पनि ।
मार्थे आपुसमै ति चिह्न नसकी * हो शत्रु मेरो भनी ॥
हात्ती, पैदल, अश्व औ रथहरू * धेरै दशुर्दा त्यहाँ ।
छाडी देख्न समस्त अन्धसरिका * सेना भए छिन्महाँ ॥७७
लागे बढ्न अघी विराट र द्रुपद् * श्री भीम औ अर्जुन ।
बड्थे श्री अभिमन्यु,सात्यकि छिटै* योद्धा हरू लीकन ॥
योद्धा कौरव तर्फका सकलले * देखेर यस्तो स्थिति ।
आए सम्मुख रोक्नलाइ पहिले * गान्धारका भूपती ॥७८॥
योद्धा मद्रपती, जयद्रथ तथा * श्री भीष्म, दुर्योधन ।
वर्षाए हतियार वीरहरूले * तत्काल रोकीकन ॥
राजन् ! वीर थिए समान बलका * श्री भीम - दुर्योधन ।
गर्थे मर्म बुझी प्रहार ति दुवै * शास्त्रास्त्र ताकीकन ॥७९
हाने श्रेष्ठ गदा घुमाइ रिसले * श्री भीमले बेसरी ।
लागी चोट ढलो सुयोधन गिरे * तत्काल मूर्छा परी ॥

तिन्को सारथिले लग्यो रथ छिटै * विश्रामका खातिर ।
थाले सैनिक मार्न भीम रिसले * दौड़ेर चारैतिर ॥८०॥
लागे गर्जन श्री पितामह उता * देखेर युद्ध स्थिति ।
मारै सैनिक पाण्ड-पुत्र तिरका * सामू परेका जति ॥
हात्ती, अश्व सवार पैदल रथी * संग्राम भूमी भरी ।
पर्न्का शव देखि हे नरपते ! * मूढो लड़े झैं गरी ॥८१॥
लागे भाग्न डराइ सैनिकहरू * चिच्याउँदै बेसरी ।
जान्थे रोक्न अगाडि भीष्मकन जो * तत्काल गिर्थें मरी ॥
सेना सात्यकिले फिराउन भनी * चेष्टा गरे बेसरी ।
फर्कन्नन् तर वीर कोहि रणका * अत्यन्त हाहा परी ॥८२
देखे अर्जुनले, भए पनि परै * संग्रामको त्यो स्थिति ।
आए लड्न भनी चढेर रथ त्यो * दौड़ाउँदै भूपति !
सामू भीष्मजिको अड्याउनु भयो * श्री कृष्णले स्यन्दन ।
थाले गर्न प्रहार तीक्ष्ण शरले * ताकेर श्री अर्जुन ॥८३
घाऊ पारि दियो पितामहजिको * सर्वाङ्गमा बाणले ।
छाडे मन्त्रित बाण पार्थतिर नै * ताकेर श्री भीष्मले ॥
आए भीम र सात्यकी अघि सरी * रक्षार्थ श्री पार्थको ।
पार्‍यो घायल ती दुवैकन त्यहीं * नौ बाणले भीष्मको ॥८४
रोकी वीर प्रधानलाइ त्यसरी * श्री पाण्डुका पुत्रको ।
एक्लै पारिदिए विनाश सहजै * संग्राममा सैन्यको ॥
त्यो देखेर भए धनञ्जय त्यहाँ * आगो सरी क्रोधले ।
ताँदो काटिदिए तुरुन्त धनुको * आफ्ना तिखा बाणले॥८५
अर्को श्रेष्ठ धनू लिए करमहाँ * तत्काल श्री भीष्मले ।
काटे त्यो पनी पार्थले चपलता * दर्शाउँदै वेगले ॥

देखी अद्भुत कार्य त्यो समरमा * जो वीर योद्धा थिए ।
स्यावासी सबले, पितामहजिले * तिन्लाई धेरै दिए ॥८६॥
ताकी कृष्ण तथा धनञ्जय दुवै * विख्यात योद्धा तिर ।
एकै पल्ट गरे प्रहार रिसले * तीखा अनेकौं शर ॥
धारो लाग्न गई निकै रगतको * घाऊ गराई दिए ।
लागी बाणहरू शरीर भरिमा * श्री पार्थ मूर्च्छित् भए ॥८७
सोही औसरमा पितामहजिले * श्री कृष्णलाई पनि ।
पारे घायल बाणले तन भरी * कालाग्नि जस्तै बनी ॥
ढाकेथे शर-जालले सहजमै * सम्पूर्ण युद्धस्थल ।
मारी सैनिक पाण्डुका तनयको * पारे ठुलो खल्बल ॥८८
गर्नू भो हरिले विचार मनमा * देखेर त्यस्तो स्थिति ।
आँटे भीष्मजिले भने पृथिविमा * प्राणीहरू छन् जति ॥
सक्छन मार्न सबै स्वयं समरमा * एक्लै लड़ाई गरी ।
बाँच्ने वीर म कोहि देख्दिनँ यहाँ * यिन्का अगाड़ी परी ॥८९

श्रीकृष्ण भीष्मलाई मार्न तत्पत हुनुभएको

सेना पाण्डव तर्फका श्रम बिना * मारी दिनेछन् सब ।
आफैं तत्पर भै पितामहजिको * संहार गर्छु अब ॥

मैले छाड़ि दिएँ भनें समरमा * यी पाँच भाई कन ।
नाती हुन् भनि क्यै विचार नगरी * मार्छन् बिना कारण ॥९०॥
यस्तो सोच गरेर संझनु भयो * श्री कृष्णले चित्तमा ।
राजन् ! चक्र ठुलो सुदर्शन स्वयं * आई पुग्यो हातमा
हाम्फाली रथबाट झट्ट हरिले * प्रस्थान गर्नू भयो ।
त्यो वेला तनको छटा प्रभुजिको * श्रीसूर्य झैं देखियो ॥९१॥
लवेको तल उत्तरीय, कटिमा * त्यो दिव्य पीताम्बर ।
नीलो मेघ समान वर्ण तनको * शोभा थियो सुन्दर ॥
आएका हरिलाइ त्यो किसिमले * देखे जसै भीष्मले ।
जोरी हात दुवै विनम्र स्वरमा * विन्ती गरे प्रेमले ॥९२॥
गर्छु स्वागत हे प्रभो ! हजुरका * साष्टाङ्ग पाऊ परी ।
पाए मर्न हजूर बाट रणमा * हुन्थ्यो भलो हे हरि !
स्वामी अन्धक वंश वृष्णिकुलका * गोपाल का रक्षक ।
आई मार्नु हवस् मलाइ खुशिले * हे दुष्ट संहारक ! ॥९३॥
सप्रन्छन् दुइ लोक यो किसिमले * मेरा स्वयं हे प्रभो !
कीर्ति गौरव बढ्छ लोक भरिमा * झन् राम्ररी हे प्रभो !
मूर्छा खुल्न गई त्यसै बखतमा * चैतन्य भै अर्जुन ।
दौड़े श्रीहरिलाई पक्रि रथमा * तत्काल फर्काउन ॥९४॥
लामा बाहु समाइ झट्ट हरिको * रोके जसै पार्थले ।
धक्याई तिनिलाइ क्यै अघि बढ़े * श्रीकृष्णजी रोषले ॥
हाले छाँद अघी बढ़ेर हरिको * तिन्ले दुवै पाउमा ।
तिन्लाई हरिले हटाउनु भयो * पक्री दुवै बाहुमा ॥९५
लागे अर्जुन भन्न–बिर्सि अघिको * आफ्नू प्रतिज्ञा कन ।
पाल्नूभो रथबाट यो किसिमले * गोविन्द ! व्यर्थै किन ?

हामी माथि कृपा छ जो हजुरको * मानी त्यसैको भर ।
मानेंछु सब शत्रुलाई रणमा * एक्लै नमानी डर ॥९६॥
आज्ञा पाल्न गर्दछु हजुरको * प्रत्येक हे केशव !
रोकी बक्सनुहोस् प्रभो ! हजुरले * यो क्रोध आफ्नू अब ॥
फिर्नू भो रथमा प्रसन्न मनले * तिन्को प्रतिज्ञा सुनी ।
थाले गर्न रिसाइ पार्थ धनुको * टंकार, शङ्खध्वनी ॥९७
बर्षाए शर बेसरी समरमा * पानी परे झैं जब ।
थाले गिर्न मरेर सैन्य कुरुका * साना र ठूला सब ॥
चारै तर्फ घुमाइ खूब रिसले * इन्द्रास्त्र मन्त्री कन ।
छाड़ी कौरवतर्फ पार्थ रणमा * थाल्दा भए गर्जन ॥९८
बल्दो अग्निशिखा समान सहमा * ढाकेर युद्धस्थल ।
पाऱ्यो वीर अनेक मारि रणमा * इन्द्रास्त्रले खल्बल ॥
त्यस्ले कौरव सैन्यको गरिदियो * संहार संग्राममा ।
हाहाकार गरी बचे जति गए * भागेर विश्राममा ॥९९॥
द्रौणी, द्रोण र शल्य, भीष्म,कृपजी*भूरीश्रवा भूपती ।
देखी अर्जुनको पराक्रम सबै * गर्थे प्रशंसा अति ॥
सारालाइ जिती बनेर विजयी * श्री पार्थ, दामोदर ।
सायंकाल हुदा फिरे शिविरमा * विश्रामका खातिर ॥६००

चौथो दिनको युद्ध—भीष्मार्जुन युद्ध र अभिमन्यु, घटोत्कच आदिको पराक्रम :—

जस्को आकृति व्याल झैं नरपते ! * संग्राममा देखिने ।
पारे व्यूह तयार वीर कुरुले * चौतर्फ रक्षा हुने ॥
जस्तो व्यूह थियो ति पाण्डु-सुतको* तैयार पैहले दिन ।
त्यस्तै व्यूह गरे तयार नृपते ! * रक्षार्थ चौथो दिन ॥१॥

रक्षा गर्न भनेर भीम मुखमा * त्यस्को बसेका थिए ।
बाँकीका सब वीरले वरिपरी * ढाकेर घेरा दिए ॥
सेना नायक भीष्म व्यूह मुखमा * आफैं डटेका थिए ।
बाँकी वीर लिएर शस्त्र करमा * चौतर्फ घेरा दिए ॥२॥
पैह्ले पैदल वीरका संग लडे * तरवारले पैदल ।
राजन् ! श्रेष्ठ रथी-रथी संग लडे * देखाइ आफ्नू बल ॥
हात्ती अश्व सवार वीरहरुले * जोडी मिलाईकन ।
लड्दा मर्न गए कती कती, भनी * माछ्र पखी दुर्जन ! ॥३
सेनानायक भीष्मले समरमा * वर्षा गरी बाणको ।
मारे अश्वपती, रथी, गजपती * शेखी हरी वीरको ॥
राम्रो प्वाँख जडीत औ सलह झैं * छाडी अनेकौं शर ।
ढाके देह सबै हरी विजयको * तत्काल चारैतिर ॥४॥
काटे त्यो शर-जालालाइ सहजै * संग्राममा पार्थले ।
पारे घायल भीष्मलाइ रणमा * आफ्ना तीख बाणले ॥
लागे लड्न दुवै परस्पर त्यहाँ * शस्त्रास्त्र द्वारा जब ।
तिन्को अद्भुत शस्त्र त्याग रणको * चातुर्य औ लाघव ॥५॥
हेर्थे छक्क परेर मानिसहरू * तस्वीर जस्तै कति ।
लागी चोट वरी-परी कति ढले * मुर्दा बनी भूपति ।
द्रोणी, शल्य र चित्रसेन, शलका * छोरा र भूरिश्रवा ॥
पाँचोटा बलवान वीर नृपते ! * ज्ञाता थिए युद्धका ॥६॥
पाँचैले अभिमन्युलाइ सहसा * आएर घेरा दिए ।
आफाफ्ना हथियारले रथ तथा * तिन्लाइ ढाकी लिए ॥
एक्लै श्री अभिमन्युले सकलको * शस्त्रास्त्र काटीकन ।
पारे घायल पाँच-पाँच शरले * ती पाँच योद्धाकन ॥७॥

तिनूको शौर्य तथा पराक्रम दुवै * देखेर ईर्ष्या गरी।
सेना कौरवका पुगीकन अरू * घेरा दिए वेसरी ॥

भीष्म र अर्जुनको संग्राम

एकैपल्ट गरे प्रहार सबले * शस्त्रास्त्र आफ्ना तर।
काटे बालक वीरले सहज ती * छाडी अनेकौं शर ॥८॥
देखे श्री अभिमन्युले समरमा * एक्लै लड़ेको जब।
आए पार्थ कराउँदै–'कुमति हो !' * मर्छौं तुरुन्तै सब ॥
ती पाँचै जनलाइ छाड़ि पहिले * पच्चीस तीखा शर।
मारी अश्व र सारथी गरिदिए * घाऊ शरीरैभर ॥९॥
श्री दुर्योधनले ति पाँच जनको * देखी ठुलो दुर्गति।
आइ झट्ट लिएर रक्षकहरू * आफ्ना भएका जति ॥
त्यो देखीकन पाण्डु - पुत्रहरूका * जो मुख्य योद्धा थिए।
आफाफ्ना लिए वीर सैनिक सबै * दौड़ेर पुग्दा भए ॥१०॥
धृष्टद्युम्न रिसाइ झट्ट पहिले * हानेर नौ बाणले।
पारे घायल मुख्य वीर कृपजी * -लाई ठुलो वेगले ॥
छोरा कौरवका थिए दमन जो * तम्सी रहेका त्यहाँ।
तिन्लाइ टुकुरा गरी गिंडिदिए * संग्राम भूमीमहाँ ॥११॥

आएथे शल-पुत्र लीकन गदा * मार्नै इरादा धरी ।
तिनको भाँचि गदा सरोप शरले * हान्दा, गए ती मरी ॥
छोरो मारि दिए भनेर शलले * क्रोधित भई बेसरी ।
धृष्टद्युम्नजिलाइ घायल गरे * नौ बाणले त्यै घरी॥१२॥
राजा शल्य पनी छिटो अघिसरी * ताकेर छाती तिर ।
सेनाका पतिलाइ मार्दछु भनी * हान्ने हजारौं शर ॥
काटी ती दुइ वीरका शर जती * अत्यन्त हेलाँ गरी ।
पारे घायल सात-सात शरले * पीडा दिई बेसरी ॥१३॥
आफ्ना ती दुइ वीरको गति तथा * देखेर युद्ध-स्थिति ।
भाई साथ लिई सुयोधन पुगे * रक्षार्थ हे भूपति !
श्री दुर्योधनईाइ त्यो किसिमले * देखे पुगेको जब ।
आए भीम गदा र सैनिक लिई * आफ्ना भएका सब ॥१४
योद्धा श्री सहदेव औ नकुलजी * भाई दुवैले पनि ।
वर्षाए शर शल्यले समर यो * छोडेर भागुन् भनी ॥
माद्रीका सुतलाइ उत्तर दिए * ती शल्यले बाणले ।
भागेनन् तर ती कुनै किसिमले * लड्दै रहे वेगले ॥१५॥
श्री दुर्योधनलाइ त्यै बखतमा * देखेर श्री भीमले ।
गर्छु अन्त्य म युद्धको भनि गदा * आफ्नू लिए रोषले ॥
झम्टेथे जब मार्नलाइ बिचमै * रोकी दिए भीष्मले ।
त्यो देखेर समस्त सैनिकहरू * भागे ठुलो वेगले ॥१६॥
श्री दुर्योधनले ठुला गजपती * सेना हजारौं लिई ।
रोके भीम र पार्थका तनयको * त्यो वेग सामु भई ॥
कुल्चाई गजले म मार्दछु भनी * इच्छा गरी मन् महाँ ।
हात्ती माथि चढी स्वयं मगधका * भूपाल आए त्यहाँ ॥१७

आयो मत्त-गजेन्द्र पार्थ सुतको * बढ्दै अगाड़ी जब ।
यौटा बाण गरी प्रहार सहजै * मारी दिए त्यो गज ॥
अर्को सायक अर्धचन्द्र सरिको * छाड़ी दिए छिन्नमहाँ ।
त्यस्ले श्री मगधेन्द्रको शिर दुई * टुक्रा गरायो त्यहाँ ॥१८
आए लौहमयी गदा लिइ ठुलो * श्री भीम सोही घरी ।
लागे मार्न धुमी सहस्र गजको * त्यो फौज टुक्रा गरी ।
फोरी मस्तक छिन्न-भिन्न कतिको * पारे बजारी गदा ।
देखिन्थे गिरि झैं कती गज मरी * संग्राममा तेसिंदा ॥१९॥
सेता दाँत दुबै र सूँढ कतिका * खुट्टा सबै काटिंदा ।
भाग्थे वीर कती डराइ गजको * त्यो दुर्गती देखिंदा ॥
गर्छन् रक्षण इन्द्रको सुरहरू * जुन् चालले स्वर्गमा ।
त्यस्तै रक्षण भीमको सकलले * गर्दा भए युद्धमा ॥२०॥
श्री दुर्योधनले त्यसै बखतमा * छोड़े अनेकौं शर ।
लागी त्यो शर भीम मूर्छित भए * क्यै वैरका खातिर ॥
रक्षा सात्यकिले पुगीकन गरे * तत्काल श्री भीमको ।
लाग्यो सात्यकिलाइ बाण पथमै * भूरिश्रवा वीरको ॥२१॥
फर्की झट्ट गरे प्रहार रिसले * श्री सात्यकीले शर ।
भागे प्राण बचाइ हे नरपते ! * भूरिश्रवाजी घर ॥
ठूलो शब्द भई रणस्थल महाँ * मूर्च्छा खुल्यो भीमको ।
थाले गर्जन फेरि घोर रवले * इच्छा गरी युद्धको ॥२२
भाई चौध लिई सुयोधन बढ़े * ती भीम योद्धातिर ।
वर्षाए सबले 'क्षुरप्र' कहिने * तीखा अनेकौं शर ॥
घाऊ अङ्ग भरी भई रगतको * धारा बगेथ्यो जब ।
साक्षात् श्रीयमराज झैं हुन गए * श्री भीम योद्धा तब ॥२३॥

श्री दुर्योधनलाइ रोकि पहिले * पारी दिए घायल ।
तिनूका भाईसरू सबै कन भने * पर्खी म आएँ खल !
हानी मुद्गरले, गदा र शरले * ती चौध भाई कन ।
पौंचाए यमराजका नगरमा * मारेर सोही क्षण ॥२४॥
आए भीष्म कराउँदै समरको * देखेर त्यस्तो स्थिति ।
पानूँ पर्छ मिलेर वीरहरु हो ! * यो भीमको दुर्गति ॥
सुन्दा भीष्मजिको पुकार रणमा * दौड़ेर आए सब ।
आए पाण्डव तर्फका पनि सबै * विख्यात योद्धा तब ॥२५॥
राजा ती भगदत्त मत्त गजमा * आई ठुलो वेगले ।
ढाके भीम र सारथी रथ पनी * शास्त्रास्त्र नौ बाणले ॥
रोके ती अभिमन्यु सात्यकि पुगी * ती भूपलाई तर ।
हाहा पारिदियो सवेग गजले * त्यो युद्धभूमी भर ॥२६॥
हाने ती भगदत्तले शरहरू * श्री भीमलाई अनि ।
त्यसले चेत हराइ च्याप्प रथमा * ढल्की बसेथे तिनी ॥
देखेथे भगदत्तले जब त्यहाँ * श्री भीमको त्यो स्थिति ।
थाले गर्जन सिंह झैं समरमा * उफ्री र हे भूपति ! ॥२७
मायावी बलियो घटोत्कच सबै * हेरी रहेको थियो ।
मायाके गजमा चढेर रणमा * रक्षार्थ आई पुग्यो ॥
त्यस्तै मत्त गजेन्द्र तीन बलिया * त्यस्का पछाड़ीं थिए ।
राजन ! ती गजलाइ कौरवहरू * देखेर नै आत्तिए ॥२८॥
आफ्नू औ भगदत्तको गज दुबै * त्यसले लडाई दियो ।
हेर्नै लायक युद्ध मत्त गजको * क्यै बेर चल्दो भयो ॥
राजाको गजलाइ घायल अघी * पारी सकेकै थिए ।
त्यै माथी गज चारले वरिपरी * घेरेर पीड़ा दिए ॥२९॥

केही बेर लड्यो तथापि नसकी * चिच्याउँदै बेसरी ।
भाग्यो जङ्गल तर्फ हे नरपते ! * त्यो प्राण-रक्षा गरी ॥
चारोटा गजराजले दलिमली * पारेर सेना भरी ।
धेरै सैन्य मरे; कती त डरले * भागे ति हाहापरी ॥३०

आफ्ना सैनिको विनाश त्यसरी * देखेर दुर्योधन ।
रक्षा खातिरमा फिरे शिविरमा * बाँकी छँदै क्यै दिन ॥
सेना पाण्डव तर्फका जति थिए * गर्जेर चारैतिर ।
फर्के हर्ष मनाउँदै शिविरमा * विश्रामका खातिर ॥३१

पाँचौं दिनको युद्ध—कौरव-पाण्डवको मकर-श्येन व्यूह निर्माण, परस्पर घोर संग्राम :—

सोधे श्री धृतराष्ट्रले मनमहाँ * अत्यन्त चिन्ता परी ।
जस्का भीष्म र द्रोण, शल्य, कृपभें * छन्, वीर द्रौणी सरी ॥
हार्छन् वीर तिनै भनीकन सँधै * गर्छौ तिमी वर्णन ।
सुन्दा यो समाचार घोर भयले * आत्तिन्छ मेरो मन ॥३२

मेरा पुत्रहरू सहर्ष विजयी * हुन्छन् भनी के गरी ।
निद्रा, भोक मलाइ छैन कहिल्यै * चिन्ता त्यसैको परी ॥
छैनन् पाण्डवतर्फ हामितिर झैं * विख्यात योद्धा तर ।
तिन्कै जीत सदैव सुन्दछु, कि बा * पाए कसैको वर ॥३३॥

पाँचै भाइ अवध्य छन् समरमा * कुन् ज्ञान पाई कन ।
टल्कन्छन् नभमा विनाश नहुने * नक्षत्र जस्तै किन ?
शिक्षा जो पहिले दिए विदुरले * होला पछी यो भनी ।
देख्दैछु अहिले हुँदैछ सब त्यै * प्रत्यक्ष मैले पनि ॥३४॥

सक्तैनन् जसरी मनुष्य जलधी * पौरेर पारी हुन ।
त्यतै नाघ्न समुद्र कष्टहरुको * आँटे पनि सक्तिन ॥

मेरा ती सय पुत्र माथि बलियो * आयो विपत्ति अब ।
मार्छन् तिन्कन भीमले समरमा * बाँकी नराखी सब ॥२५
मैले मात्र अनेक दण्ड यसरी * भोग्नू परेको किन ?
हो वा दैवगती कि कारण कुनै * आर्को छ यस्मा भन ॥
भीष्म, द्रोण, विकर्ण,शल्य, शकुनी * द्रौणी र दुर्योधन ।
भागेका सब सैन्य आफुतिरका * प्रत्यक्ष देखीकन ॥३६॥
गर्दैछन् अब के प्रयत्न, विजयी * आफू हुने युद्धमा ।
त्यसको हाल बताउ सञ्जय ! छिटो * आनन्दका साथमा ॥
यो आज्ञा धृतराष्ट्रको सुनिसकी * क्यै बेर सोची कन ।
बोल्ले—भन्दछु सुन्नुहोस् नरपते ! * त्यो जीतको कारण ॥३७
जस्ले पालन धर्म कर्महरूको * गर्नैछ श्रद्धासित ।
त्यस्को जीत हुनेछ, ईश्वर पनी * गर्छन् त्यसैको हित ॥
योद्धा पाण्डव सत्यमा दृढ रही * निर्वाह गर्नै हुँदा ।
तिन्को मद्दत गर्दछन् समरमा * श्रीकृष्णले सर्बदा ॥३८॥
श्री दुर्योधनलाइ जो हजुर झैं * चिन्ता कुशंका भई ।
सोधे सादर श्री पितामह कहाँ * त्यै युद्धमा नै गई ॥
जस्तो उत्तर भीष्मले दिनुभयो * तिन्लाइ हे भूपति !
त्यको सार कुरा म भन्दछु सबै * जाने, बुझेको जति ॥३९
हे राजन् ! नररूप अर्जुन तथा * हुन् कृष्ण नारायण ।
उत्पत्ति स्थिति नाशका पनि यिनै * प्रत्यक्ष हुन् कारण ॥
मारी दानव, यक्ष, राक्षस तथा * पापी दुरात्मा जति ।
लिन्छन् यी अवतार धर्म-पथको * रक्षार्थ हे भूपति ! ॥४०॥
तीनै काल, त्रिलोक, तीन गुणका * स्वामी यिनै हुन् भनी ।
गर्छन् आदरले सदा स्तुति स्वयं * ब्रह्मा र द्योता पनि ॥

शक्तौनन् जब शेषले गुणहरू * तिन्को गरी वर्णन ।
सक्ला को अरुले बताउ तिमी नै * हे वीर दुर्योधन ! ॥४१॥
सोधे फेरि त्यहाँ सुयोधनजिले * शंका निकाली कन ।
हुन् ती श्रेष्ठ भने म सुन्छु दुइको * उत्पत्तिको कारण ॥
तिन्को चित्त बुझाउनाकन त्यहाँ * आज्ञा भयो भीष्मले ।
तिन्को जान्न सकिन्छ केहि महिमा * सत्संग वा ज्ञानले ॥४२
गर्नू तर्क वृथा छ यो विषयमा * श्री कृष्ण नै ब्रह्म हुन् ।
यो ब्रह्माण्ड भरी जहाँ छ जति जे * तीदेखि भिन्नै छ कुन् !
ज्ञानी-भक्त र कर्मनिष्ठ तपसी * जो भक्त छन् सज्जन ।
रक्षा ती सबको र पाण्डु-सुतको * गर्छन् त्यसै कारण ॥४४॥
तिनको जीत हुनेछ यो समरमा * हार्छौ तिमी निश्चय ।
गर्छौ मेल भने अझै गर छिटो * त्यागी कुशंका भय ॥
शिक्षा भीष्मजिको सुनेर मुखले * केही नबोली कन ।
चिन्ताग्रस्त भई फिरे शिविरमा * भूपाल दुर्योधन ॥४४॥
प्रातःकाल भए पछी मकरको * आकारको सुन्दर ।
पारे व्यूह तयार वीर कुरुले * संग्रामका खातिर ॥
पारे व्यूह तयार श्येन सरिको * श्री पाण्डुका पुत्रले ।
आए लड्न भनी दुवै तरफका * प्रेरित् भई कालले ॥४५
पैह्ले पैदलका लड़े सँग महाँ * जो जो थिए पैदल ।
आफ्नू जोड़ि मिलाउँदै सब भिड़े * थर्काइ युद्धस्थल
नीतीपूर्वकले चल्यो समर त्यो * क्यै वेरका खातिर ।
लागे गिर्न मरेर सैनिकहरू * संग्राम भूमी भर ॥४६॥
योद्धा भीष्म र भीमसेन रणको * चातुर्यका साथमा ।
गर्थे शस्त्र प्रहार योग्य रितले * लाग्ने गरीं गाथमा ॥

द्रोणाचार्य पुगेर सात्यकिजिको * सामु अड्याई रथ ।
वर्षाए हतियार मार्दछु भनी * रोकेर तिन्को पथ ॥४७
रक्षा गर्न भनेर सात्यकिजिको * श्री भीमले बेसरी ।
वर्षाए हतियार द्रोण-गुरुको * सर्वाङ्गमा त्यो घरी ॥
राजा शल्य र द्रोण, भीष्म सबले * छोड़ेर तीखा शर ।
गर्जे, ढाकि दिएर भीमकन ती * ठूलो निकाली स्वर॥४८
तीनोटा बलवानको जब सुने * गर्जी रहेको ध्वनी ।
आए श्री अभिमन्युका संग त्यहाँ * योद्धा शिखण्डी पनि ॥
वर्षाए हतियार वीर दुइले * ती तीन योद्धा कन ।
ढाके झैं रविलाइ बाणहरूले *लाग्याँ सफा देखिन॥४९॥
सामू देखि शिखण्डिलाइ रणमा * स्त्री जाति यो हो भनी ।
राखी शस्त्रहरू पितामहजिले * थामे लड़ाइ पनि ॥
द्रोणाचार्य पुगे तुरुन्त दगुरी * रक्षार्थ श्री भीष्मको ।
त्यागी बाणहरू शरीर भरिमा * आगो सरी द्रोणको ॥५०
भागे प्राण बचाइ त्यै बखतमा * योद्धा शिखण्डी जब ।
योद्धा भीष्मकहाँ सुयोधन पुगे * सेना बटुल्दै सब ॥
पौंचे पार्थ, जहाँ ससैनिक थिए * ती भीष्म दुर्योधन ।
ढाकेथे शरले तुरुन्त ति दुबै * विख्यात योद्धाकन ॥५१
हे राजेन्द्र ! हजुरका सुतहरू * -लाई बचाऊँ भनी ।
वर्षाए हतियार क्रोधित भई * ती भीष्मजीले पनि ॥
जस्तो दानवको भयो रण अघि * श्री इन्द्रका साथमा ।
त्यस्तै भीष्म र पार्थको पनि भयो * संग्राम त्यो स्थानमा ॥५२
जो संग्राम भयो भयंकर त्यहाँ * आरम्भ हे भूपति !
त्यस्मा वीरहरू मरे कति रथी * घोड़ा चढ़ेका कति ॥

सेनाका शिर-पाउले र तनले * भूमी सबै ढाकियो ।
हात्तीको हयको कठोर स्वरले * सातो सबैको लियो ५३॥
देखे युद्‌ध विभीषिका अति ठुलो * योद्‌धाहरूले तर ।
होमे प्राण बरू सहर्ष यशको * रक्षार्थ त्यागी डर ॥
गर्जी वीरहरू परस्पर लड़े * साँढे लड़े झैं गरी ।
काटेका शिर औ कबन्ध रणमा * देखापरे त्यो घरी ॥५४॥
योद्‌धा भीम जहाँ थिए त्यहीं पुगे * तम्सेर दुर्योधन ।
घाऊ पारि दिए शरीर भरिमा * नौ बाण हानी कन ॥
त्यो देखीकन भीम क्रोधित भई * हाने गदाले जब ।
भागे प्राण लिई सुयोधन त्यहीं * शस्त्रास्त्र छाडी सब ॥५५॥
योद्‌धा भीष्म तथा विराट नृपको * संग्राम चल्थ्यो उता ।
द्रौणी पार्थ दुबै प्रहार रिसले * गर्दै थिए झन् यता ॥
योद्धा ती अभिमन्यु, लक्ष्मण दुवै * देखाउँथे वीरता ।
श्री दुर्योधन भीमसेन दुइको * भिन्नै थियो धीरता ॥५६॥
गर्थे आपसमा प्रहार रिसले * यी चार जोड़ी जब ।
हुन्थ्यो शब्द कठोर श्रेष्ठ धनुको * आश्चर्य मान्थे सब ॥
भिन्नै सात्यकि लड्दथे नरपते ! * भूरिश्रवाजी सित ।
पारे सात्यकिलाई बाण दसले * ती भूपले मूर्छित ॥५७॥
हे राजन् ! दस पुत्र सात्यकिजिका * निक्कै प्रतापी थिए ।
मूर्छा पारिदिए पिताकन भनी * संग्राममा तम्सिए ॥
काटे छत्र, धनू , ध्वजा, रथ सबै * भूरिश्रवाको जब ।
मारे ती दसलाइ बाण दशले * ती भूपतीले तब ॥५८॥
मूर्छाबाट उठेर सात्यकिजिले * देखे मरेका सुत ।
लागे लड्न डटेर फेरि रिसले * भूरिश्रवाजी सित ॥

केही बेर लड़े परस्पर दुवै * योद्धाहरू बेसरी ।
काटी छत्र, धनू गराइ विरथी * गर्जें दुवै त्यो घरी ॥५९॥
राखे भूपतिलाइ झट्ट रथमा * पौंचेर श्री द्रोणले ।
राखे सात्यकिलाइ आफ्नु रथमा * तत्काल श्री भीमले ॥
अर्को स्थानमहाँ लगे ति दुइले * ती वीरलाई जब ।
जम्मा पाण्डु कुमारका हुन गए * योद्धा र सेना सब ॥६०॥
वर्षाए शर ती पितामहजिको * लाग्ने गरी अङ्गमा ।
पारी घायल भीष्मलाइ खुशिले * गर्जें सबै युद्धमा ॥
क्रोधित् भैकन भीष्मले सब मिली * घाऊ गराए भनी ।
एक्लैले सबलाइ घायल गरे * कालाग्नि जस्तै बनी ॥६१
कोही भागि गए, कति डटि रहे * इच्छा गरी युद्धको ।
इच्छा पूर्ण गरे पितामहजिले * संग्राममा वीरको ॥
लागे सैनिक भाग्न टिक्न नसकी * रक्षा गरी प्राणको ।
साह्रै अद्‌भुत युद्ध देखिन गयो * ती भीष्म औ पार्थको ६२
सेना नाश भए दुवै तरफका * त्यो युद्धमा बेसरी ।
फर्कें सैन्यहरू सबै शिविरमा * थाकेर सोही घरी ॥
थाके पाण्डु-कुमारका पनि सबै * योद्धा र सेना तर ।
राखी धैर्य ठुलो फिरे शिविरमा * विश्रामका खातिर ॥६३

छैठौं दिनको युद्ध—धृतराष्ट्रको चिन्ता, धृष्टद्युम्न र द्रोणाचार्यको पराक्रम :—

सोधे ती धृतराष्ट्रले मनमहाँ * लागेर चिन्ता, भय ।
हाम्रो जीत हुने उपाय भन लौ * थाहा भए सञ्जय !
विद्या, बुद्धि, विवेक, सद्‌गुण तथा * चातुर्य औ शूरता ।
ज्ञाता छन् रण नीतिका, छ सबमा * गम्भीरता, धीरता ॥६४॥

छैनन् सैनिकमा कुनै पनि बुढ़ा * रोगी तथा बालक ।
रक्षा गर्न तयार छन् हर घड़ी * ती शत्रु संहारक ॥
योग्यायोग्य गरी विचार सबको * भर्ना गरेको हुँदा ।
बेलामा सबलाइ द्रव्य खुसिले * दिन्छन् सदासर्वदा ॥६५
शक्ती, तोमर, भिन्दिपाल र गदा * शस्त्रास्त्र छन् जो अरू ।
सक्छन् गर्न प्रयोग योग्य रितले * सम्पूर्ण सेनाहरू ॥
मुष्टी, खड्ग र मल्लयुद्ध अथवा * ज्ञाता गदा युद्धका ।
हाम्रा सैनिक छन् सबै तरहले * ज्ञाता धनुर्वेदका ।६६॥
यस्ता वीरहरू लिएर सँगमा * संग्राम गर्दा पनि ।
हाम्रो जीत हुँदैन, सुन्छु दिनहूँ * हारी रहेछन् भनी ॥
गर्दैछन् फल भोग पूर्व जुनिको * राम्रो नराम्रो सब ।
दैवाधीन छ यो भनेर करले * सन्तोष मान्छु अब ॥६७
यस्मा कारण क्यै भए पनि अरू * चाँड़ो बुझाई मन ।
सुन्दा बान्धवको विनाश रणमा * आत्तिन्छ मेरो मन ॥
यो आज्ञा धृतराष्ट्रको सुनिसकी * भन्दा भए सञ्जय ।
जस्ले गर्छ अनीति मात्र दिनहूँ * हार्नेछ त्यो निश्चय ॥६८
जस्तो पाण्डव वीरका सँग अघी * गर्नू भएथ्यो छल ।
मर्नू बान्धव औ सुपुत्र रणमा * हो यो त्यसैको फल ॥
चिन्ता गर्नु वृथा छ दैवगति हो * भन्ने बुझी भूपति !
सुन्नोस् वर्णन युद्धको अब अरू * भन्छु म देखे जति ॥६९
प्रातःकाल हुँदा दुवै तरफका * सेना भई तत्पर ।
पारे व्यूह तयार वीर कुरुले * संग्रामका खातिर ।
क्रौंच व्यूह रचेर पाण्डु - सुतले * आफ्नू तयारी गरे ।
राजन् ! लड्न भनी दुवै तरफका * सेना अगाड़ी सरे ॥७०॥

नीतिपूर्वकको लड़ाइँ पहिले * क्यै बेर चल्दो भयो ।
काटा-काट हुँदा परस्पर ठुलो * त्यो व्यूह टुट्तै गयो ॥
हाने भीम रिसाइ बाण दशले * श्री द्रोणको देहमा ।
घाऊ परिदिए र गर्जन गरे * उत्साहका साथमा ॥७१
द्रोणाचार्य रिसाई मन्त्रित तिखा * नौ बाण हानी कन ।
पारी घायल भीमलाइ रणमा * गर्दा भए गर्जन ।
मारे सारथि भीमले पनि सबै * घोडाहरू द्रोणको ॥
बाँधे बाग समाइ पाउ दुइमा * आचार्यले अश्वको ॥७२
पारी घायल भीमलाइ पहिले * सेना थिए जो त्यहाँ ।
सारालाइ अनेक बाणहरूले * टुक्रा गरे छिन्महाँ ॥
गर्थे पार्थ रिसाइ त्यै किसिमले * संहार अर्को तिर ।
भाग्थे सैन्य हजूरका डर भई * हे भूप ! चारैतिर ॥७३॥
ती दुर्योधनका थिए नजिकमा * भाई प्रताती जति ।
देखी ती सबलाइ क्रोधित भए * श्री भीम योद्धा अति ॥
घेरे सैन्य थिए तथापि नडरी * एक्लै पुगी माझमा ।
थाले मार्न घुमी-घुमी वरिपरी * उत्साहका साथमा ॥७४॥
वर्ही त्यो रथबाट लीकन गदा * गर्जी ठुलो वेगले ।
थाले गर्न समस्त सैन्यहरूको * संहार ती क्रोधले ॥
ती दुर्योधन आत्तिए समरको * देखी नराम्रो स्थिति ।
पर्कौं यस्कन जीवितै भनि गरे * सल्लाह हे भूपति ! ॥७५
एक्लै भीम हुँदा गएर सबले * चौतर्फ घेरी लिए ।
वर्षाई कन शस्त्र-अस्त्र तनमा * घाऊ गराई दिए ॥
लाग्यो चोट निकै तथापि तिनिले * किञ्चित् नमानी कन ।
एक्लै नै सबलाइ घायल गरी * थाल्दा भए गर्जन ॥७६॥

धृष्टद्युम्नजिले सुने स्वर ठुलो * ती भीमको युद्धमा ।
छाड़ी द्रोणजिलाइ, वेगसित ती * पौंचे त्यही स्थानमा ॥
देखी सारथिलाइ मात्र रथमा * सोधे कहाँ छन् भनी ।
लाग्यो सारथि भन्न–छन् समरमा * एक्लै परेका तिनी ॥७७
रक्षा गर्न भनी पुगे द्रुपदका * छोरा नगीचै जब ।
आयो साहस भीमको शरिरमा * कम्ती भएको सब ॥
थाले मार्न दुवै मिलेर रणमा * सेना रथी पैदल ।
गर्दै गर्जन भन्दथे घरि-घरी * 'भाग्छस् कहाँ हे खल !'॥
तिन्को कौशल देखि आत्तिन गए * भूपाल दुर्योधन ।
डाकी भाइहरू भने गर छिटो * शस्त्रास्त्रको वर्षण ॥
दाजूको सुनि यो हुकुम् हजुरका * छोरा र सेना पनि ।
थाले गर्न प्रहार बाण रिसले * तिन्लाइ मारौं भनी ॥७९
धृष्टद्युम्न रिसाइ बाण सबको * काटेर बीचै महाँ ।
छाड़े मन्त्रित मोहनास्त्र अडिए * सारा जहाँका तहाँ ॥
हाम्रो जीत भयो भनीकन दुवै * योद्धाहरू गर्जिए ।
बाँकी सैन्य जती थिए हजुरका * चौतर्फ भागीगए ॥८०
तीनोटा शरले उता द्रुपदको * शेखी हरे द्रोणले ।
सम्झन्दै अघिको विवाद मनमा * भागे तिनी वेगले ॥
द्रोणाचार्यजिले सुनी हजुरका * छोराहरूको गति ।
फर्काए पुगि चेतना सकलको * प्रज्ञास्त्रले भूपति ॥८१॥
फेरी लड्न अघीसरे हजुरका * छोराहरू तम्सिई ।
लागे सोध्न उता युधिष्ठिरजिले * अत्यन्त चिन्तित् भई ॥
धृष्टद्युम्न र भीमलाइ म यहाँ * हे वीर हो ! देख्दिन ।
ल्याओ लौ समचार झट्ट सबले * तिन्लाइ खोजीकन ॥८२

त्यो आज्ञा अभिमन्युले जब सुने * सेना लिए बेसरी ।
तिन्मा बाहजना धनुर्धर थिए * हे भूपती ! त्यो घरी ॥
पाँचोटा बलवान द्रौपदिजिका * छोरा थिए साथमा ।
खोज्दै वीरहरू पुगे सब, थिए * श्रीभीम जुन् स्थानमा ॥
सेनामाथि हजुरका सकलले * शास्त्रास्त्र वर्षा गरे ।
धेरै सैन्य मरेर शेष डरले * भाग्दै पछाड़ी सरे ॥
त्यो देखीकन श्री सुयोधन गई * रोके सकेको जति ।
पारे मूर्छित भीमले समरमा * तिन्लाइ हे भूपति ! ॥८४
ती दुर्योधनलाइ राखि रथमा * झट्टै कृपाचार्यले ।
त्यागी त्यो रणभूमि क्यै पर लगी * राख्दा भए यत्नले ॥
धेरै सैन्य पुगेर वीर कुरुका * घेरेर चारैतिर ।
वर्षाए हतियार पाण्डु - सुतका * सम्पूर्ण सेना भर ॥८५॥
लड्थे वीर विकर्ण औ द्रुपदका * छोरा रिसाई कन ।
ती योद्धा सुतकर्म, दुर्मुख उता * थाल्दा भए गर्जन ॥
हे राजन् ! सुतकीर्तिको हजुरका * छोरा जयत्सेनको ।
काटाकाटा हुँदै शतानिक पुगे * इच्छा गरी युद्धको ॥८६॥
तिन्का सामु पुगे रिसाइ सहसा * दुष्कर्ण योद्धा पनि ।
केही बेर लड़े सरोष सब ती * मार्छु कि मर्छु भनी ॥
पाँचोटा बलवान द्रौपदिजिका * छोरा भई क्रोधित ।
लागे लड्न रिसाउँदै हजुरका * ती पाच छोरासित ॥८७॥

श्री भीष्म क्रोधित भई कन सैन्यलाई ।
मारेर पाण्डु सुतका रणमा गिराई ॥
गर्जेर उच्च स्वरले जब शङ्ख फुक्थे ।
योद्धा पनि समरबाट डराइ भाग्थे ॥ ८८ ॥

श्री पार्थले समरमा कुरु सैन्यलाई ।
मारे रिसाइकन बाण तिखा चलाई ॥
हात्ती र अश्व, रथको टुकुरा गराई ।
मानीसका शिर दिए रणमा वछ्याई ॥८९॥

यौटा युद्ध हुँदै थियो नरपते ! * संहार गर्नै यता ।
चल्थ्यो ती अभिन्यु वीरहरुको * संग्राम भिन्नै उता ॥
थाल्ते गिर्न मरेर सैनिकहरू * शस्त्रास्त्रको चोटले ।
मर्थे सैन्य जती-जती, उति-उती * लड्थे ठुलो वेगले ॥९०

हात्ती गिर्न गए फुटेर रणमा * सम्पूर्ण गण्डस्थल ।
घोड़ाको शिर काटिई कति ढले * ढाकेर युद्धस्थल ॥
टुक्रा भैकन छत्र औ रथ ध्वजा * चौतर्फ गिर्दा त्यहाँ ।
खोलो बग्न गयो ठुलो रगतको * संग्राम भूमीमहाँ ॥९१

सन्ध्याकाल भयो र सैनिकहरू * थाकी सकेका थिए ।
रोकी युद्ध त्यहीं सबै शिविरमा * हे भूपती ! फर्किए ॥
स्याबासी दिनुभो युधिष्ठिरजिले * सेना र योद्धाकन ।
फर्के वीरहरु सबै शिविरमा * विश्राम गर्नाकन ॥९२॥

सातौं दिनको युद्धः—दुर्योधनले भीष्मलाई छेड़हान्नु र प्रधान योद्धाहरूको घोर संग्राम :—

सोधे रात्रिमहाँ सुयोधन गई * श्री भीष्म योद्धासित ।
गर्नू हुन्न हजुर युद्ध किन हो ? * मेरो चिताई हित ॥
धौता, दानव, यक्ष राक्षस सबै * आए पनि युद्धमा ।
सक्नू हुन्छ हजूर मान सहजे * उत्साहका साथमा ॥९३

जाबो पाण्डवलाइ मार्न यसरी * गाह्रो परेको किन ?
देख्छु युद्ध हजूरको म दिनहूँ * आत्तिन्छ साह्रै मन ।

आफ्ना नाति भनी दया हजुरले * गर्नू भयो क्यै भने ॥
बाटो देखिदिन मर्नु वाहिक अरू * कल्याण हम्रो हुने ॥९४॥
श्री दुर्योधनको कुरा सुनि सकी * हाँसेर श्री भीष्मले ।
भन्नू भो सुन हे सुयोधन ! तिमी * मेरो कुरा ध्यानले ॥
योद्धा पाण्डव छन् अजेय रणमा * सद्धर्मका पालक ।
त्यस्माथी करुणा गरीकन स्वयं * गोविन्दछन् रक्षक ॥९५
सक्तैनन् तिनिलाइ जित्न रणमा * संसारका वीरले ।
एक्लैले पनि गर्दछन् समरमा * संहार श्री पार्थले ॥
गर्नेछु म प्रत्य तैपनि ठुलो * तिम्रो चिताई हित ।
लड्छु मोह त्यजेर प्राण तनको * ती पाँच भाईसित ॥९६
श्री दुर्योधनलाइ यै किसिमले * धेरै दिए सान्त्वना ।
आए हर्ष भएर ती शिविरमा * पुग्ला भनी कामना ॥
प्रातःकाल भयो र सैनिकहरू * सारा भई तत्पर ।
निस्के शस्त्र लिएर सज्जित हुँदै * संग्रामका खातिर ॥९७॥
ठूलो 'मण्डल व्यूह' वीर कुरुले * तैयार पारी लिएर ।
राजन् ! पाण्डव 'वज्र-व्यूह' बलियो* देखेर खूसी थिए ॥
भीष्म, द्रोण, विकर्ण शल्य शकुनी * द्रौणी तथा बाल्हिक ।
धेरै भूपहरू अरू पनि थिए * त्यो व्यूहका रक्षका ॥९८
त्यो देखेर उता युधिष्ठिरजिले * विख्यात योद्धा जति ।
राखे व्यूह बरी-परी जतनले * तत्काल हे भूपति !
निस्के वीरहरू दुवै तरफका * लड्ने इरादा गरी ।
द्रोणाचार्य, विराट सम्मुख भए * मार्छु भनी त्यो घरी ॥९९

श्री दुर्योधनको तथा द्रुपदको * संग्राम चल्दै थियो ।
द्रौणीको र शिखण्डिको रण उता * झन् बेसरी मच्चियो ॥
लड्थे श्री सहदेव औ नकुलजी * ती शल्य मामासित ।
योद्धा श्री अभिमन्युलाइ रणमा * रोक्थे अर्जुनको सुत॥७००
झम्टे ती अनुविन्द, विन्द दुइले * योद्धा इरावान् कन ।
राजन् ! सात्यकि औ अलम्बुष दुवै * लाग्दा भए गर्जन ॥
जोड़ी ती भगदत्तको समरमा * योद्धा घटोत्कच भयो ।
आए संमुख धृष्टकेतु नृपती * भूरिश्रवा भूपको ॥१
चल्दो भो रण श्री युधिष्ठिरजिको * राजा शतायूसित ।
लड्थे ती कृप, चेकितान रिसले * पारौं भनी मूर्छित ॥
बाँकीका सब सैन्यले समरमा * वर्षा गरी बाणको ।
चारैतर्फ घुमी-घुमी रथ ठूलो * ढाकी दिए पार्थको ॥२
त्यस्तै सैन्यहरू मिलीकन सबै * घेरा दिई राम्ररी ।
ढाकेथे रथ भीष्मको शरहरू * पानी परे झैं छरी ॥
ढाके कृष्ण र पार्थलाइ त्यसरी * सेनाहरूले जब ।
काटे त्यो शर-जाल श्री विजयले * छलङ्ग पारी सब ॥३॥
धेरै बाण गरी प्रहार पहिले * इन्द्रास्त्र छाड़ी दिए ।
त्यस्ले सैन्यहरू मरी हजुरका * चौतर्फ गिर्दै गए ॥
लागे भाग्न डराइ सैनिकहरू * 'लौ मार्न आँटे' भनी ।
लागी घाउ अनेक टिक्न नसकी * भागे सुशर्मा पनी ॥४॥
ठूलो व्यूह भएर भङ्ग सहसा * गर्दा भए खलबल ।
श्री दुर्योधन वीरले समरको * देखेर त्यो हल्चल ॥
हे योद्धाहरु हो ! पितामहजिको * रक्षा सबैले गर ।
अर्पी जीवन लड्नलाइ अहिले * श्री भीष्म छन् तत्पर॥५

योो आज्ञा सुनि ती सुयोधनजिको * सेना र योद्धा गई ।
रक्षा गर्न डटे पितामहजिको * चौतर्फ घेरा दिई ॥
आए पार्थ र भीष्म सम्मुख भई * गर्दै ठुलो गर्जन ।
तिनको शब्द सुनेर काँतर जती * लाग्दा भए तर्सन ॥६
राजन् ! द्रोण तथा विराट नृपको * त्यो घोर संग्राममा ।
हानेथे दस बाणले नृपतिले * श्री द्रोणको देहमा ॥
त्यै माथी रथ, अश्व,सारथि, ध्वजा* काटी दिएथे जब ।
तीनोटा शरले विराट नृपको * शस्त्रास्त्र काटी सब ॥७
सातोटा शरले तुरुन्त विरथी * पारी दिए द्रोणले ।
छोराको रथमा गईकन बसे * ती भूपती वेगले ॥
लागे गर्न प्रहार बाणहरु ती * बाबू र छोरा भई ।
राजाका सुत शङ्खलाइ शरले * हानेर लाग्यो गई ॥८॥
तिन्को मृत्यु भयो तुरुन्त रथमै * त्यो बाणको चोटले ।
छोरो मर्न गयो तथापि नृपती * भागे ठुलो वेगले ॥
धृष्टद्युम्नजिले सुयोधनजिको * ताकेर छाती महाँ ।
हानी वाण अनेक घायल छिटै * पारी दिएथे त्यहाँ ॥९॥
तिन्को चोट खपी तिखा शरहरू * छानेर छाड़ी दिए ।
त्यस्ले घायल बेसरी द्रुपदका * छोरा त्यहीं भै गए ॥
धृष्टद्युम्न रिसाइ झट्ट विरथी * पारी दिएथे जब ।
त्यागी स्यन्दन खड्ग पक्रि दगुरे * भन्दै 'म मार्छु अब'॥१०
त्यै वेला शकुनी पुगेर रथमा * तिन्लाइ राखी लिए ।
आफ्नू हार बुझी सुयोधन निकै * ती भीम योद्धा कन ॥
पारे घायल अश्व-सारथि सबै * मारेर सोही क्षण ॥११॥

तिन्को चोट ठुलो खपेर रिसले * आगो सरीका भई ।
हानेथे दस बाण वज्रसरिका * लागे सबै ती गई ॥
घोड़ा औ रथ, सारथी, धनु सबै * धूलो भएथ्यो जब ।
भागे ती कृतवर्म देह भरिमा * लागेर घाऊ सब ॥१२॥
हे राजन् ! अनुविन्द विन्द दुइको * योद्धा इरावान् सित ।
चल्थ्यो युद्ध उता प्रहार शरको * गर्थे निकै अद्भुत ॥
मारे सारथि-अश्व उत्तम धनू * भाँचे इरावानले ।
भागे ती दुइ भाई टिक्न नसकी * त्यै बाणका चोटले ॥१३
हे राजन् ! रणमा घटोत्कच पुग्यो * गर्जी ठुलो वेगले ।
त्यस्लाई भगदत्तले समरमा * राके तिखा बाणले ॥
ढाक्यो राक्षसले अनेक शरको * वर्षा गरी बेसरी ।
रात्री झैं गरि अन्धकार हुनगो * संग्रामभूमी भरी ॥१४॥
काटी त्यो शरजाल झट्ट नृपले * हाने ठुलो तोमर ।
पक्री राक्षसले गराइ टुकुरा * फाली दियो पर्तिर ॥
हानी शक्ति ठुलो तुरुन्त नृपले * पारी दिए घायल ।
गर्ज्यो राक्षस चाटले नरपते ! * थर्काई युद्धस्थल ॥१५॥
हान्यो मत्त गजेन्द्रलाइ नृपको * त्यस्ले रिसाई जब ।
आँट्यो राक्षसलाइ मार्न गजले * भाग्यो डराई तब ॥
मार्‍यो सैन्यहरू दली-मलि गरी * हात्ती रिसाई कन ।
त्यो देखी भगदत्त हर्षित भई * थाल्दा भए गर्जन ॥१६
हे राजन् ! सहदेव औ नकुलको * ती शल्य मामासित ।
भिन्नै युद्ध हुँदा अनेक शरले * हानेर आच्छादित ॥
पारे ती सहदेवले समरमा * मामा रिसाए जब ।
घोड़ा-सारथि छत्र औ रथ-ध्वजा * धूलो गराए सब ॥१७॥

भाईको रथमा बसेर रिसले * मन्त्रेर राम्रो सित ।
मामालाइ गरी प्रहार सहजै * पारी दिए मूर्च्छित ॥
भिन्नै युद्ध श्रुतायु-धर्मसुतको * चल्दै थियो भूपति !
गर्थें आपुसमा प्रहार रिसले * शक्ती पुगेको जति ॥१८
छाड़ी बाण श्रुतायुले समरमा * पारे जसै घायल ।
मारी सारथि अश्व धर्म-सुतले * पारी दिए खल्बल ॥
भागेथे रथहीन भै नरपते ! * राजा श्रुतायू जब ।
भागे सैन्यहरू डराइ मनमा * बाँकी बचेका सब ॥१९॥
लड्थे बेसरि चेकितान-कृपजी * हे भूप ! अर्कोतिर ।
गर्थें आपुसमा प्रहार रिसले * ताकेर तीखा शर ॥
मारे अश्व र सारथी, रथ-ध्वजा * काटे दुवैले अनि ।
वर्हें खड्ग-गदा लिएर रणमा * मार्छु तँलाई भनी ॥२०॥
हानाहान हुँदा गिरे जब दुवै * योद्धा भई मूर्च्छित ।
आई रक्षकले दुबैकन लगे * रक्षार्थ हे भारत !
योध्या उत्तम धृष्टकेतु र उता * भूरिश्रवा वीरको ।
भिन्नै युद्ध हुँदै थियो घरि-घरी * वर्षा गरी बाणको ॥२१।
मारेथे जब अश्व सारथि सबै * भूरिश्रवा भूपले ।
त्यागी स्यन्दन धृष्टकेतु डरले * भागे ठुलो वेगले ॥
हे राजेन्द्र ! विकर्णका संगमहाँ * आएर दुर्मर्षण ।
ढाके ती अभिमन्युलाइ शरले * चौतर्फ घेरीकन ॥२२॥
काटे त्यो शरजाल शत्रुहरुको * ती पार्थका पुत्रले ।
पारी घायल ती दुबैकन त्यहीं * गर्जें ठुलो शब्दले ॥
थाले गर्न विनाश सैन्यहरुको * तिन्ले रिसाई जब ।
लागे भाग्न हजूरका जति थिए * सेना बचेका सब ॥२३॥

आए भीष्म चढेर श्वेत रथमा * देखेर युद्ध स्थिति ।
तिन्का उत्तम पृष्ठ रक्षक थिए * लाखौं ठूला भूपती ॥
साह्रै बालक पार्थ-पुत्र तिर ती * दौडे ठुलो वेगले ।
वर्षाए हतियारले थरि - थरी ! * सम्पूर्ण भूपालले ॥२४॥
देखेथे अभिमन्युको समरमा * श्री पार्थले त्यो स्थिति ।
देखाई कन त्यै दिशातिर भने * हे रुक्मिणीका पति !
योद्धा भीम तथा यि भूपतिहरू * सम्पूर्ण जम्मा भई ।
आँटे बालकलाई मार्न सहजै * चौतर्फ घेरा दिई ॥२५॥
मेरो इष्ट पुऱ्याइ बक्सनु हवस् * त्यै ठाउँमा स्यन्दन
तिन्को बिन्ति सुनेर वायु गतिले * घोडा बढाई कन ॥
सामू भीष्मजिको लगेर रथ त्यो * रोक्नू भयो कृष्णले ।
देख्तै अर्जुनलाई सैन्य कुरुका * भागे ठूलो वेगले ॥२६॥
जो - जो मुख्य थिए डटे तिनिहरू * संग्रामका खातिर ।
लागे अर्जुन भन्न क्रोधित भई * हेर्दै सुशर्मा तिर ॥
तिम्रो जो मनमा छ वैर अघिको * सम्झी ठुलो दुर्गति ।
त्यसको आज डटी रहू समरमा * गर्छु म तूर्णाहुति २७॥
छेड्ने बात सुनेर केहि मुखले * बोल्दै नबोले पनि ।
वर्षाए सबले मिली शरहरू * तिनलाइ मारौं भनी ॥
जस्तो घायल सर्प क्रोधित भई * झम्टन्छ स्वाँ-स्वाँ गरी ।
त्यस्तै क्रोधित श्री धनञ्जय भए * हे भूपती ! बेसरी ॥२८॥
एक्लैले सब वीरका शरहरू * काटेर टुक्रा गरी ।
मारी अश्व र सारथी, रथ-ध्वजा * भाँची दिए त्यै घरी ॥
घाऊ लागि कती, मरीकन कती * गिर्दा भए भूपती ।
बाँचेनन् रणभूमिमा नरपते ! * सामू परेका जति ॥२९॥

देखिन्थे नरपालका शिर तथा * घाँटी र पाऊ, कर ।
खोलो बग्न गयो ठुलो रगतको * संग्राम भूमी भर ॥
आए रोक्न भनी जयद्रथ तथा * भूपाल दुर्योधन ।
तिनको शेखि हरी, पितामहकहाँ * पुग्दा भए अर्जुन ॥३०॥
छाड़ी युद्ध नरेश शल्यसितको * भाइहरु ली कन ।
दौड़ाई रथ श्री युधिष्ठिर पनी * पुग्नू भयो त्यै क्षण ॥
पाँचै भाइ गए जतातिर अरू * योद्धाहरू जो थिए ।
रक्षा गर्न भनी उतैतिर सबै * क्रोधित् भई लम्किए ॥३१
देखे पाण्डवका, पितामह कहाँ * योद्धा डटेका जब ।
हे राजेन्द्र ! हजूरका पनि पुगे * सेना र योद्धा सब ॥
पाँचै भाइ र कृष्णलाइ पहिले * हानी तिखा बाणले ।
घाऊ पारि निकै जयद्रथ त्यहाँ * गर्जे ठुलो वेगले ॥३२॥
योद्धा भीम रिसाइ त्यै बखतमा * गर्दै ठुलो गर्जन ।
पारे घायल, श्री जयद्रथजिको * शेखी उतारी कन ॥
भन्नू भो नरपाल धर्म-सुतले * योद्धा शिखण्डीसित ।
मार्दैनौ किन भीष्मलाइ रणमा * मेरो चिताई हित ॥३३॥
भाग्दैछन् रणबाट सैनिकहरू * लागेर तीखा शर ।
पैह्लेको प्रणलाई सम्झि अहिले * कर्तव्य पूरा गर ॥
यस्तो बात सुनेर धर्म-सुतको * क्रोधित् शिखण्डी भए ।
वर्षाई शर भीष्मलाई सहजे * आपत्ति पारीदिए ॥३४॥
स्त्री जानी तिनिलाइ भीष्मजि हिंड़े * तत्काल अर्कोतिर ।
वर्षाए सबले मिलेर रिसले * श्री पार्थलाई शर ॥
श्री दुर्योधन, शल्य आदि सबको * शाश्रास्त्र काटीकन ।
पारी घायल गर्जिए स्वर ठुलो * पारेर श्री अर्जुन ॥३५॥

ढाके फेरि गएर वीरहरूले * ती भीष्मलाई तर ।
मारी सैनिक पाण्डुका तनयको * पारी दिए सोत्तर ।
रोक्ने वेग ठुलो गएर नजिकै * देखिन्नथे क्वै रनि ।
सामुन्ने जति पर्दथे सकलको * संहार गर्थे तिनी ॥३६॥
रोके वेग, पुगी पितामहजिको * तत्काल श्री पार्थले ।
लागे लड्न स्वयं दुवै तरफका * सेनाहरू वेगले ॥
हे राजेन्द्र ! लड़ाइँमा मृतकका * बाहु र पाऊ शिर ।
पौरन्थे जल-जन्तु झैं रगतमा * संग्राम भूमी भर ॥३८॥
मान्छन् आज सबै हजूरकन नै * यो नाशको कारण ।
सायंकाल हुँदा विदा हुनु भयो * श्री सूर्यनारायण ॥
सेना नायकको हुकुम् हुन गई * संग्राम त्यो थामियो ।
त्यो बेला रणभूमिमा गजबको * शान्ति स्वयं देखियो३८
फर्के सैन्यहरू दुवै तरफका * विश्राममा खातिर ।
भूत, प्रेत, पिशाच, डाकिनिहरू * त्यो युद्ध भूमी भर ॥
दिन्थे त्रास कराइ उच्च स्वरले * ती जन्तुले चित्तमा ।
डुल्थे गिद्ध र स्याल आदि खुसिले* जम्मा भई रातमा ॥३९

आठौं दिनको युद्ध —भीमद्वारा दुर्योधनका सत्र भाईको संहार, घटोत्कचको पराक्रम,
इरावान बध र भीष्म-युधिष्ठिर संवाद—

प्रातःकाल भयो र खल्बल गरे * हे भूप ! आठौं दिन ।
ठूलो व्यूह रचे पितामहजिले * आफैं खड़ा भैकन ॥
राखे वीरहरू मिलाइ क्रमले * सम्पूर्ण चारै तिर ।
राजन् ! अर्पनलाइ जीवन सबै * सेना थिए तत्पर ॥४०॥
चुच्चे व्यूह रचे ति पाण्डुसुतले * तत्काल शृंगाटक ।
धृष्टद्युम्न बसे अघिल्तिर बनी * त्यो व्यूहको रक्षक ॥

चारै तर्फ प्रसिद्ध भूपतिहरू * राखे मिलाई कन ।
योद्धा लड्‌न भनी ठुलो उदधि झैं * लागे सबै उर्लन ॥४१॥
बाजा बज्न गए दुवै तरफका * उत्साह बढ्‌ने गरी ।
थाले खल्बल गर्न वीरहरूले * हे भूपती ! बेसरी ॥
लागे गर्न सहर्ष श्रेष्ठ धनुको * टङ्कार शङ्ख-ध्वनि ।
गर्थे शस्त्र प्रहार क्रोधित भई * यो शत्रु मार्छु भनी॥४२
थाले गिर्न मरेर सैनिकहरू * संग्राम भूमी भरी ।
त्यो देखेर रिसाइ झन् अघिसरी * लड्‌दा भए बेसरी ॥
लड्‌दा भीष्म र भीम हे नरपते ! * संहार ठूलो भयो ।
पैह्ले दानवको र देवगणको * संग्राम झैं देखियो ॥४३
मारे इन्द्र रिसाइ वीर नमुची * औ वृत्र जुन चाल्ले ।
सेना नाश गरे गदा लिइ ठुलो * त्यै चालले भीमले ॥
वर्षाए शर भीष्मले शमरमा * पानी परे झैं गरा ।
लागे गिर्न अनेक पाण्डु-सुतका * योद्धा र सेना मरी ॥४४
धृष्टद्युम्न पुगेर वेग बलियो * रोकी दिए भीष्मको ।
भाई साथ लिई सुयोधन पुगे * सामू बली भीमको ॥
थाले गर्न प्रहार क्रोधित भई * सत्रै जनाले जब ।
तिन्का चोट खपी भने मनमनै * यिन्लाइ मार्छु अब ॥४५
ती दुर्योधनलाइ पाँच शरले * रोकेर एकातिर ।
पैह्लेको प्रण सम्झँदै गिंडिदिए * सत्रै जनाको शिर ॥
भाई मारि दिए भनेर मनमा * दुःखी सुयोधन् भए ।
पैह्लेको हितका कुरा विदुरको * एल्हे सबै सम्झिए ॥४६॥
पुत्र-स्नेह र मोहको वश परी * पैह्ले हजुर्ले पनि ।
हेला गर्नु भयो गुणी विदुरको * शिक्षा वृथा हो भनी ॥

मनेंछन् रणमा सुपुत्र अधिको * दुर्नीतिको कारण ।
चिन्ता गर्नु वृथा छ दैवगति हो * भन्ने विचारीकन ॥४७
राजन् ! भीष्मकहाँ सुयोधन गई * भन्छन् दुखाई मन ।
यो संग्राम महाँ पितामह छँदै * हारी रहेछु किन ॥
भाइ मारि दिए स्वयं हजुरकै * साम्ने लडी भीमले ।
आफ्नू हार हुने म देख्छु रणमा * हे नाथ ! दुर्भाग्यले ॥४८
तिन्को बात सुनी पितामहजिले * भन्नू भयो सादर ।
द्यौता, दानव, यक्ष, राक्षस तथा * गन्धर्व औ किन्नर ॥
सारा आइ लडे पनी समरमा * ती पार्थले मार्दछन् ।
त्यस्ता पाण्डवलाइ मार्न अहिले *कुन् वीरले आँट्तछन् ॥४९
'हे दुर्योधन ! बुद्धिलाइ पहिले * आफ्नू गरी सुस्थिर ।
लड्नू पर्छ लड़ाइँमा कि मनले * जे भन्छ सोही गर'
यस्तो शुष्क सुनी सुयोधनजिले * श्री भीष्मको उत्तर ।
त्याहाँबाट उठी गए शिविरमा * क्यै वेरका खातिर ॥५०॥
लागे सञ्जय भन्न हे नरपते ! * संवाद संग्रामको ।
भन्छु सुन्नु हवस्, भयो अति ठुलो * संहार भूपालको ॥
धृष्टद्युम्न विराट सात्यकि तथा * श्री द्रौपदीका सुत ।
धेरै वीर अरू मिलीकन लडे * ती भीष्म योद्धासित ॥५१
गर्थे नाश अनेक पाण्डु-सुतका * सेना गुरू द्रोणले ।
हात्ती नाश गरे गदा लिइ ठुलो * उन्मत्त झैं भीमले ॥
लागे गिर्न मरी धमाधम त्यहाँ * घोड़ा र हात्ती जब ।
गर्थे शस्त्र प्रहार क्रोधित भई * झन् बेसरी ती सब ।५२॥
हे राजेन्द्र ! यता मनुष्यहरूको * संहार चल्दै थियो ।
अर्का तर्फ पुगेर वीर शकुनी * संग्राम झन् मच्चियो ॥

लागे गर्न विनाश पाण्डु-सुतका * सेना तिखा बाणले ।
रोके वेग ठुलो अघिल्तर पुगी * तीन्को इरावानले ॥५३॥
तिन्का साथ थियो सुशिक्षित ठुलो * सेना त्यहाँ अश्वको ।
तिन्ले नाश गरे हजुर तिरका * सेना तथा वीरको ।
छोरा जो छजना थिए शकुनिका * निक्कै प्रतापी त्यहाँ ।
आए शस्त्र भिरेर लड्दछु भनी * संग्राम भूमीमहाँ ॥५४॥
वर्षाए हथियार क्रोधित भई * ती षट्-रथी वीरले ।
पारी व्याकुल शत्रुलाइ रणमा * गर्जे ठुलो वेगले ॥
तिन्को चोटहरू खपे शरिरमा * योद्धा इरावानले ।
मूर्छा पारि दिए सबैकन त्यहाँ * हानी तीखा बाणले ॥५५॥
आँटे काट्न लिएर खड्ग करमा * तिन्ले नगीचै गई ।
आए लड्न भनेर फेरि रिसले * चैतन्यता फर्किई ॥
दौड़े पैदल नै लिएर करमा * तर्वार ती भूपति ।
मारी षट्-रथिलाइ बाहु-बलले * पारे ठुलो दुर्गति ॥५६॥
त्यो देखेर पुगे अलम्बुष कहाँ * दौड़ेर दुर्योधन ।
लागे भन्न गएर मार तिमीले * पापी इरावान् कन ॥
आयो 'हुन्छ' भनेर क्रोधित भई * तत्काल त्यो राक्षस ।
लाग्यो गर्न प्रहार राखि मनमा * सद्धैर्य औ साहस ।५७
त्यस्का शस्त्र सबै अनेक टुकुरा * पारे इरावानले ।
घाऊ पारि शरीरमा धनु पनी * भाँची दिए बाणले ॥
मायावी बलियो अलम्बुष थियो * प्रख्यात त्यै कारण ।
पाऱ्यो मोहित शत्रुलाइ र गयो * आकाशमा गर्जन ॥५८॥
मायाका ति पनी अलम्बुष सरी * ज्ञाता हुनाले गरी ।
थाले मार्न पुगेर बाणहरूले * आकाशमै बेसरी ॥

हुन्थ्यो फेरि दुरुस्त राक्षस त्यहाँ * सर्वाङ्ग काटे पनि ।
इच्छा माफिक रूप धारण गरी * गर्जी रहन्थ्यो खूनी॥५९
आए मद्दत गर्न नाग रणमा * योद्धा इरावन् कन ।
ल्यायो रूप लिएर त्यो गरुड़को * ती नाग पक्षी कन ॥
पैहे मोहित दुष्टले गरी दियो * माया फिंजी बेसरी ।
काट्यो खड्ग लिई गिरे समरमा * योद्धा इरावान् मरी ॥६०
थाले गर्जन वीर कौरवहरू * हो जीत हाम्रो भनी ।
लागे भाग्न डराइ पाण्डु-सुतका * सेना र योद्धा पनि ॥
त्यो देखेर पुगी घटोत्कच त्यहाँ * गर्ज्यो ठुलो शब्दले ।
भागेका सब फर्किए समरमा * अत्यन्त उत्साहले ॥६१
आफ्ना मित्र लिई त्रिशूल करमा * पक्री ठुलो वेगले ।
लाग्यो मार्न हजूरका थरि-थरी * सेनाहरू क्रोधले ।
भागे वीर कती गिरे कति मरी * हाहा परी बेसरी ।
रोके वेग पुगी सुयोधन त्यहाँ * सेना लिई त्यो घरी ॥६२
तिन्को मद्दत गर्न बङ्ग-नृपती * हात्ती हजारौं लिई ।
सारा राक्षस मार्दछु भनि पुगे * अत्यन्त क्रोधित भई ॥
वर्षाए हतियार श्रेष्ठ गजका * सेनाहरूले जब ।
थाले गर्जन वीर राक्षसहरू * त्यो चोट खाई सब ॥६३
फर्सा, बाण, त्रिशूल, मुग्दर, गदा * वृक्षादि औ पर्वत ।
वर्षाए गजका सवारहरुमा * साह्रै नराम्रोसित ॥
लागी चोट फुटे गजेन्द्रहरुका * तत्काल गण्डस्थल ।
ढाके वीर तथा मरेर गजले * सम्पूर्ण युद्धस्थल ॥६४
श्री दुर्योधनले अनेक शरको * वर्षा गरी बेसरी ।
सेना राक्षसका धमाधम गिरे * त्यो चोट द्वारा मरी ॥

आफ्ना सैनिकको घटोत्कच थियो * हेरी रहेको स्थिति ।
लाग्यो भन्न पुगी सुयोधन कहाँ * त्यो वीर हे भूपति !॥६५
जूआमा छलले जितेर सहजै * सर्वस्व खोसी लियौ ।
पाँचै भाइ र द्रौपदी कन पनी * वन्मा धपाई दियौ ॥
यो अन्याय गर्‍यौ अनेक पहिले * हे वीर दुर्योधन !
भागेनौ रणबाट क्यै गरि भने * तिर्छु म त्यस्को ऋण६६
यो वक्रोक्ति सुनाइ बाणहरुको * वर्षा गरी बेसरी ।
घाऊ परिदियो सुयोधनजिको * सर्वाङ्गमा त्यो घरी ॥
त्यस्को चोट सहेर अग्नि सरिका * पच्चीस तीखा शर ।
हानो राक्षसको शरीर सहजै * पारीदिए जर्जर ॥६७॥
घाऊ लाग्न गई घटोत्कच भयो * झन् बेसरी क्रोधित ।
झम्टयो शक्ति लिएर एक बलियो * सार्है नराम्रो सित ॥
त्यो देखीकन झट्ट बंग नृपले * हात्ती अगाड़ी गरी ।
शक्ति छाड्न नपाउँदै नरपते ! * रोकी दिए त्यो घरी ॥६८
हान्यो राक्षसले गजेन्द्रकन त्यो * शक्ती ठुलो वेगले ।
चिच्यायो गज बेसरी शिर फुटी * त्यो शक्तिको चोटले ॥
श्री दुर्योधनलाइ पाँच शरले * पैल्हे गरी घायल ।
गर्ज्यो राक्षस त्यो कठोर स्वरले * थर्काइ युद्धस्थल ॥६९॥
त्यस्को शब्द सुनी पितामहजिले * आज्ञा दिनू भो जब ।
रक्षा गर्न पुगे सुयोधन कहाँ * सेना र योद्धा सब ॥
एकैपल्ट गरे प्रहार सबले * त्यस्लाइ मारौं भनी ।
गर्ज्यो राक्षस झन् शरीर भरिमा * शस्त्रास्त्र लागे पनि ॥७०
छाड़ी बाण तिखा नरेशहरुको * शेखी उतार्‍यो जब ।
लागे भाग्न डराउँदै नरपते ! * बाँकी बचेका सब ॥

एक्लो राक्षसको युधिरजिले * सुन्दा ठुलो गर्जन ।
रक्षा खातिर भीमका सँग ठुलो * भेजे सुसेनाकन ॥७१॥
राजन् ! पाण्डवका तथा हजुरका * सेनाहरूले पनि ।
काटाकाट गरे परस्पर महाँ * कालाग्नि जस्तै बनी ॥
हाने सायक भीमलाइ रिसले * छब्बीस श्री द्रोणले ।
केही बेर अचेत झैं हुन गए * ती भीम त्यो चोटले ॥७२
साटो फेर्न भनेर बाण दसले * हानेर छातीमहाँ ।
लागी चोट ढले पछाड़ि रथको * ती द्रोण योद्धा त्यहाँ ॥
द्रौणी वीर तथा सुयोधन दुवै * देखेर त्यस्तो स्थिति ।
लागे लड्न सवेग भीमसित नै * तत्काल हे भूपति ! ॥७३
राजा नील पुगेर त्यै बखतमा * रक्षार्थ श्री 'भीमको ।
शेखी झारिदिए सुयोधन तथा * ती द्रोणका पुत्रको ॥
पारे मूर्च्छित नीललाइ रणमा * योद्धा दुवैले जब ।
भूमी कम्प गरी घटोत्कच पुग्यो * देख्दै डराए सब ।७४॥
द्रौणी माथि गरी प्रहार पहिले * पारी दियो घायल ।
लागे गर्न प्रहार द्रोण सुतले * भन्दै 'पखी हे खल !'
मारे राक्षस सैन्य हे नरपते ! * त्यस्का अनेकौं जब ।
मायावी बलियो घटोत्कच हुँदा * माया फिंजायो तब ॥७५॥
देखे वीर प्रधानलाइ रणमा * त्यसैं रहेका मरी ।
सारा मोह भई हिंडे शिविरमा * सेना र योद्धा डरी ।
फर्कैनन् रणका बुझाइ बहुतै * फर्काउँदा द्रोणले ।
श्री दुर्योधनजी पितामह कहाँ * पुग्दा भए वेगले ॥७६॥
लागे भन्न मलाइ यो समरमा * पारी दियो लज्जित ।
त्यस्को वेग तुरुन्त रोकि दिनुहोस् * मेरो चिताई हित ॥

हाँस्तै भीष्मजिले बुझाउनु भयो * हे भूप दुर्योधन !
लड्छन् भूपति भूपकै सँगमहाँ * जोड़ी मिलाईकन ॥७७॥
पाजी राक्षसका गएर सँगमा * त्यसैं लड़ेका किन ?
जाउन् श्री भगदत्त सैनिक लिए * त्यस्लाइ रोकी लिन ॥
यो आज्ञा सुनि श्री पितामहजिको * तत्काल राजी भई ।
आए लड्न भनी सशस्त्र सँगमा * सेना प्रसस्तै लिई ॥७८॥
वर्षाए शर श्री वृकोदरजिको * सर्वाङ्गमा बेसरी ।
घाऊ पारि दिए, बग्यो रगतको * धारा नराम्रो गरी ॥
आई राक्षसले त्रिशूल करमा * पक्री चलाई दियो ।
त्यस्ले ती भगदत्तको बल जती * सम्पूर्ण तानी लियो ॥७९
लाग्यो चोट तथापि धैर्य मनमा * राखेर भूपालले ।
हाने राक्षसलाइ वज्र सरिको * शक्ती ठुलो वेगले ॥
त्यस्ले शक्ति समाइ झट्ट बिचमै * टुक्रा गराई कन ।
पाऱ्यो घायल भूपलाइ र गयो * आकाशमा गर्जन ॥८०॥
हे राजन् ! भगदत्तले पनि तिखा * छाड़ी अनेकौं शर ।
पारे घायल जो अघिल्तिर थिए * संग्रामका खातिर ॥
त्यै बेला पुगि पार्थले जब सुने * छोरो मरेको त्यहाँ ।
लागे गर्न विषाद हे नरपते ! * दुःखी भई मन्महाँ॥८१॥
त्यो देखी हरिले बुझाउनु भयो * तिन्लाइ राम्रो गरी ।
राजन् ! लड्न भनेर तत्पर भए * श्री पार्थ सोही घरी ॥
सेना, वीरहरू दुवै तरफका * आएर त्यै स्थानमा ।
लागे लड्न डटी, हिंडे कति छिटै * राजा मरी स्वर्गमा ॥८२॥
शक्ती, वज्र, गदा, रथी र रथका * टुक्रा, ध्वजा, तोमर ।
फेटा, बाण, सुवस्त्र, भूपहरुका * टल्की रहेका शिर ॥

देखिन्थे रणभूमिमा वरिपरी * हात्ती र घोड़ा गिरी ।
ढाक्यो भूमि सबै र काँतर जती * देखेर भाग्थे डरी ॥८३॥
उत्साही जतिले पराक्रम गरे * अर्पी स्वयं जीवन ।
मान्थे दुःख कती वृथा त्यति ठुलो * संहार देखी कन ॥
दाजू-भाइ तथा पिता र सुतको * संग्राम त्यो देखियो ।
सायंकाल हुँदै गयो जति-जती * झन् बेसरी मच्चियो ८४
छाड़े लड्न स्वयं दुवै तरफले * निक्कै अँध्यारो भई ।
विश्राम् गर्न भनी पसे शिविरमा * सेना र योद्धा गई ॥
देखी राक्षसको पराक्रम तथा * आफ्नू नराम्रो स्थिति ।
पौंचे कर्ण कहाँ सुयोधन स्वयं * त्यै रातमा भूपति ! ॥८५
लागे भन्न बुझाइ आज रणमा * मेरो लियो इज्जत ।
मार्‍यो सैन्य र भूपती सब ठुला * हे वीर राधासुत ! ॥
योटा राक्षसले अवध्य बलिया * मेरा सबै वीरको ।
शेखी झारिदियो, चतुर्दिक हिंडे * त्यागेर संग्राम त्यो ॥८६
चिन्ताग्रस्त भएँ म हुन्छु विजयी * हे वीर ! कुन् युक्तिले ।
तिम्रो मात्र मलाइ आश छ ठुलो * आएँ त्यसै हेतुले ॥
हे दुर्योधन वीर ! व्यर्थ मनमा * चिन्ता नगर्नास् अब ।
मार्छु पाण्डवलाइ निश्चय छ यो * लड्नेछु मैले जब ॥८७॥
ऐले भीष्म कहाँ गई विनयले * भन्नोस् बुझाई कन ।
छाडुन लड्न तिनी,म लड्दछु अनी * हे वीर दुर्योधन ! ॥
त्याहाँबाट हिंड़े सुयोधन, ठुलो * पाएर आश्वासन ।
लागे भन्न पुगी पितामह कहाँ * आँसू चुहाई कन ॥८८
जित्नू हुन्छ हजूरले मन गरे * जुन् वीर आए पनि ।
बाँच्नू पाण्डवले म ठान्छु मनमा * दुर्भाग्य आफ्नो भनी ॥

छाड्नू हुन्छ दया गरीकन भने * विश्राम गर्नू हवस् ।
माछ्न् पाण्डरलाइ कर्ण रणमा *तिन्लाई मौका दिनोस्८९
श्री दुर्योधनको कुरा हृदयमा * अत्यन्त विझ्ने सुनो ।
हाँस्तै भीष्मजिले भने, मनमनै * दुःखी भए तापनि ॥
घोच्ने बात मलाइ व्यर्थ यसरी * भन्छौ तिमी यो किन ?
लड्दैछु म प्रयत्नपूर्वक सधैं * हे वीर ! दुर्योधन ! ॥९०
एक्लै पार्थ थिए विराट नृपको * गाई हरेका घरी ।
बाँधेको तिमीलाइ चित्ररथले * बिर्सी सक्यौ के गरी ?
पारी मोहित वीरलाइ पगरी * खोसी लिंदा पार्थले ।
मारेनन् किन युद्धमा अघिसरी * तिन्लाइ ती कर्णले ॥९१
टिक्तैनन् कहिले पनी विजयको * साम्ने ति राधा-सुत ।
मार्छन् पाण्डवलाइ के गरि तिनी * तिम्रो चिताई हित ?
छाड़ी एक शिखण्डिलाइ रणमा * साम्ने हुनेछन् जति ।
मार्नै छु सबलाइ भोलि सहजै * बाँकी नराखी ॥९२॥
भन्छु बाबु, जती कुरा सब तिमी * पत्यार मेरो गर ।
ऐले जाउ बरु तिमी शिविरमा * विश्रामका खातिर ॥
शिक्षा यै रितका अरु पनि दिए * श्री भीष्मले सान्त्वना ।
चिन्ता त्याग गरी सुयोधन फिरे * पुग्ला भनी कामना ॥९३

नवौं दिनको युद्ध—पाण्डव सेनाको संहार, शिखण्डीसित विवाद, भीष्मले अर्जुनलाई आफू मर्ने उपाय बताउनू :—

प्रातःकाल हुँदा दुवै तरफका * सेना र सेनापति ।
ठूलो व्यूह रचेर तत्पर भए * युद्धार्थ हे भूपति !
भेरी शङ्ख, मृगङ्ग, ढोल, नगरा * गो-शृङ्ग औ पुष्कर ।
लागे बज्न अनेक वाद्य रणका * उत्साहका खातिर ॥९४

सेना पैदल औ रथी गजपती * घोडा चढ़ेका पनि ।
पंक्तीबद्ध भई हिंडे, घरि-घरी * गर्थे ति शङ्खध्वनि ॥
तिन्को गर्जन सिंहनादहरुले * भूमी भयो कम्पित ।
थाले लड्न डटी दुवै तरफका * सेना भई क्रोधित ॥९५॥
हे राजन् ! अभिमन्युले शरहरू * वर्षा गरी बेसरी ।
लागे गिर्न हजूरका ति बलिया * सेना र योद्धा मरी ।
देखिन्थे यमराज झैं समरमा * श्री उत्तराका पति ।
तिनका सामु सकेन टिक्न रणमा * कोही पनी भूपती ॥९६॥
द्रौणी, द्रोणगुरू, बृहद्‌बल तथा * भूपाल श्री सिन्धुका ।
यी चारै बलवान् पुगे नगिचमा * श्री पार्थको पुत्रका ॥
काटी श्रेष्ठ धनू, ध्वजा, रथ सबै * भाँची दिएथे जब ।
छेके वीर अरू पुगेर, विरथी * तिन्लाइ देखी तब ॥९७॥
अर्को स्यन्दनमा बसेर रिसले * श्री पार्थका पुत्रले ।
ती चारै जनलाइ मूर्च्छित गरी * गर्जे ठुलो वेगले ।
बर्साए हतियार सैन्यहरुमा * पानी परे झैं जब ।
बत्तीमा पुतली मरेसरि भए * सेना हजुर्का सब ॥९८॥
एक्लै श्री अभिमन्युले समरमा * गर्जी रहेको सुनी ।
माद्रीका सुत, वीर सात्यकि पुगे * श्रीभीम योद्धा पनि ॥
ती चारै जनलाइ झट्ट बिचमै * रोकेर श्री भीष्मले ।
पारे घायल चार-चार शरले * हानी ठुलो वेगले ॥९९॥
देखी धैर्य तथा पराक्रम ठुलो * ती भीष्मको त्यो घरी ।
स्याबासी सबले दिए नरपते ! * तारीफ धेरै गरी ॥
योद्धा भीम रिसाइ त्यै बखतमा * गर्जी ठुलो शब्दले ॥
पारे घायल भीष्मलाइ रणमा * हानी ठुलो शक्तिले ॥८००

त्यो देखेर पुग्यो अलम्बुष त्यहाँ * दुस्साहसी राक्षस।
त्यस्को धैर्य तथा पराक्रम सुनी * डर्थे सबै मानिस॥
थाल्यो गर्जन सिंहनाद गरि त्यो * थर्काइ युद्धस्थल।
बर्साई हतियार शत्रु दलमा * पारी दियो खल्बल॥१॥
पारी श्री अभिमन्युलाइ रणमा * शस्त्रास्त्रले घायल।
दौड्यो झम्टन द्रौपदी सुतहरू * ती पाँचलाइ खल॥
एकै पल्ट गरे प्रहार रिसले * पाँचै जनाले त्यहाँ।
मूर्छा पर्न गई अलम्बुष गिऱ्यो * संग्राम भूमीमहाँ॥२॥
त्यो देखेर पुगे पितामह छिटै * रक्षार्थ त्यो वीरको।
लागे भन्न शिखण्डि वीर सहसा * साम्नू पुगी भीष्मको॥
गर्छौं व्यर्थ घमण्ड वीर छु भनी * बर्ता तिमीले किन।
जानेछौ यमराजको नगरको * शोभा बढाई दिन॥३॥
तिम्रो धैर्य तथा पराक्रम जती * मैले सबै जान्दछु।
स्त्री भन्छौ तिमीले, मचाहिं तृण झैं * संसारमा ठान्दछु॥
भागेनौ रणबाट क्यै गरि भने * यो आजको युद्धमा।
तिम्रो प्राण लिनेछु भीष्म ! खुशिले * जानू छिटै स्वर्गमा॥४॥
धेरै बात सुने पितामहजिले * बिझ्ने र बाङ्गो तर।
छुच्चोलाइ दिनू बृथा छ जनले * क्यै बातको उत्तर॥
बोलेनन् गरि तर्क यो मनमहाँ * श्री भीष्मजीले जब।
गर्दै बाण प्रहार बात ननिका * भन्थे शिखण्डी सब॥५॥
मार्छु शत्रु गई पितामहजिको * भन्ने इरादा धरी।
आयो राक्षस ऋष्यश्रृङ्ग करमा * शक्ति लिई बेसरी॥
त्यो देखीकन वीर सात्यकि पुगी * त्यस्लाइ रोकी दिए।
चाँडै राक्षसलाइ घायल गरी * ती वेगले गर्जिए॥६॥

राजन् ! प्राण लिने थियो करमहाँ * जुन् शक्ति त्यो वीरको ।
ताकी सात्यकितर्फ क्रोधित भई * तत्काल छोड्ने थियो ॥
पारे सात्यकिले अनेक टुकुरा * छाड्नै नपाईकन ।
हान्नी बाण अनेक घायल गरे * त्यस्लाई सोही क्षण ॥७
भाग्यो राक्षस त्यो सवेग बलले * संग्राम त्यागी जब ।
वर्साए भगदत्तले पुगी त्यहाँ * शस्त्रास्त्र आफ्ना सब ॥
तिन्का शस्त्रहरू गराइ टुकुरा * श्री सात्यकीले पनि ।
हाने एक त्रिशूलले नरपते ! * तिन्लाई मार्छु भनी॥८
त्यसले श्री भगदत्त मूर्च्छित भए * क्यै बेरका खातिर ।
त्यो देखीकन श्री सुयोधन पुगी * छाडे अनेकौं शर ॥
द्रोणाचार्य पुगे सबेग त्यहिं नै * राजा सुशर्मा पनि ।
त्यो देखेर पुगे धनञ्जय त्यहीं * तिन्लाइ रोकौं भनी ॥९
देखे ती अभिमन्यु वीर रथमा * जान्थे त्यतै वेगले !
रोकेथे पथमै सुदक्षिण पुगी * हे भूपती ! क्रोधले ॥
आए झट्ट बिराट औ द्रुपदजी * देखेर युद्ध स्थिति ।
ती योद्धा दुइका अघिल्तिर डटे * द्रौणी पुगी भूपति ! ॥१०
हे राजन् ! सहदेव और नकुलजी * पुग्दा त्यही स्थानमा ।
लागे लड्न विकर्ण वीर कृपजी * ती वीरका साथमा
देखे भीम पुगेर मत्त गजको * सेना डटेको जब ।
लागे मार्न पसी, गदा लिइ ठुलो * बाँकी नराखी सब ॥११॥
राजन् ! वीरहरू दुवै तरफका * आएर त्यै स्थानमा ।
मार्छु शत्रु कि मर्दछु भनि लड़े * उत्साहका साथमा ॥
धेरै अश्वपती तथा गजपती * योद्धा रथी, पैदल ।
गर्यें शस्त्र प्रहार वीर रणको * देखाउँदै कौशल ॥१२॥

लागे गिर्न तरेर सैनिक तथा * योद्धा दुवै तर्फका ।
देखिन्थे टुकुराहरू शरिरका * सेना तथा वीरका ॥
मर्दा श्रेष्ठ रथी र सारथि दुवै * रित्तो भई स्यन्दन ।
आफ्नै तर्फ पनी सवेग दगुरी * थाल्दा भए कुल्चन ॥१३
मर्दा मत्त गजेन्द्रका अधिपती * त्यो रित्तिएथ्यो जब ।
लाग्यो कुल्चन सैन्यलाई दगुरी * आफ्ना-बिराना सब ॥
हाहाकार पर्‍यो दुवै तरफको * संग्राम ठूलो भयो ।
राजन् ! प्राण बचाई सैन्य-दल त्यो* चौतर्फ भाग्दै गयो ॥१४
लाग्यो बग्न नदी ठुलो रगतको * हे भूपती ! युद्धमा ।
देखिन्थे रथ, अश्व, बाण, गजका * थुप्रा सबै स्थानमा ॥
जस्तो अद्भुत युद्ध वीरहरुको * चल्दो भयो त्यो दिन ।
गाह्रो पर्दछ गर्नलाइ सब त्यो * श्री शेषले वर्णन ॥१५
थाके वीरहरू गए रवि पनी * अस्ताउँदै पश्चिम ।
छाड़े चिन्ह विपक्ष-पक्ष जनले * बढ्दै गएथ्यो तम ॥
आफाफ्ना लिइ सैन्यका दलहरू * बाँकी बचेका जति ।
विश्राम् गर्न भनी गए शिविरमा * योद्धा र सेनापति ॥१६
राजन् ! धर्मकुमार चिन्तित भए * देखेर युद्ध स्थिति ।
पाँचै भाइ विचार खातिर बसे * त्यो रातमा भूपति !
सोधे श्री हरिलाइ राखि बिचमा * श्री धर्मका पुत्रले ।
हाम्रो जीत हुनेछ यो समरमा * हे नाथ ! कुन् युक्तिले॥१७
जस्तो नाश गरे पितामहजिले * यो आजको युद्धमा ।
जित्ने आश गयो, विषाद बरु झन् * बढ्दो छ यो चित्तमा ॥
मेरै निम्ति खपे यि भाइहरूले * धेरै थरीका दुख ।
साध्वी द्रौपदिलाइ कुन बखतमा * मैले दिएँ के सुख ॥१८

चिन्ताग्रस्त भएँ म यो विषयमा * शिक्षा दिनोस् माधव !
के गर्दा हित हुन्छ हामिहरुको * यो युद्धमा केशव !
रक्षा गर्नुभएन क्यै गरि भने * यो कष्टमा नाथले।
हाम्रा सैन्य र वीरलाइ सहजै * मार्छन् लड़ी भीष्मले ॥१९
मैले हेतु बनेर यो कलहको * बाँच्नू वृथा हो अब।
जान्छु जङ्गलमा प्रसन्न मनले * बस्नेछु हे केशव ! ॥
बिन्ती धर्मकुमारको सुनिसकी * आज्ञा भयो कृष्णले।
चिन्ता गर्नु अयोग्य हो हजुर झैं * सत्पात्र भूपालले ॥२०॥
चारोटा बलवान भाइहरु छन् * संग्राममा उद्यत।
मार्नेछन् सब शत्रुलाई रणमा * आँटे सजीले सित ॥
प्यारा अर्जुन हुन् सखा र म पनी * गर्छु उनैको हित।
रक्षा गर्न म छु उपस्थित, अरू * चाहिन्छ के मद्दत ॥२१॥
मार्दैनन् यदि भीष्मलाइ रणमा * भोली भने पार्थले।
मार्नेछु म स्वयं सुदर्शन लिई * संग्राममा वेगले ॥
लागे भन्न सहर्ष धर्म-सुतले * हे कृष्ण ! योगेश्वर !
आज्ञाले प्रभुको प्रसन्न म भएँ * चिन्ता हरायो डर ॥२२
जाबो भीष्मजिको कुरा म गरुँ के * हे सृष्टि संहारक !
जित्छन् पार्थ महेन्द्रलाइ प्रभु झैं * पाए पछी रक्षक ॥
सोधौं भीष्मजिलाइ यै बखतमा * हामीहरू गैकन।
आफ्नो मृत्यु हुने उपाय सजिलो * आफैं भनुन् यै क्षण ॥२३
यो सल्लाह गरी पुगे शिविरमा * तत्काल श्री भीष्मको।
ढोगे पाउमहाँ झुकेर सबले * सानन्द ती वीरको ॥
बोले भीष्म सहर्ष वीरहरु हो ! * खाली छ सिंहासन।
गर्छु स्वागत प्रेमले बस यहाँ * शंका नमानीकन ॥२४॥

आई दर्शन बक्सियो हजुरले * जो आज हे अच्युत !
रक्षा गर्नुहवस्, म गर्दछु प्रभो * आनन्दले स्वागत ॥
साह्रै खुशि भए युधिष्ठिर तिमी * आई दिनाले यहाँ ।
मगी लेउ लडाइँ बाहिक अरू * इच्छा छ जे मन्महाँ ॥२५

भीष्मले आफ्नू मृत्युको उपाय बताउनू

हे बाबूहरु हो ! म पूर्ण गरूँ लौ * कुन् काम तिम्रो भन ?
यो आज्ञा सुनि श्री युधिष्ठिरजिले * आनन्द मानीकन ॥
हाम्रो जीत हुनेछ यो समरमा * कुन् युक्तिले भन्नुहोस् ।
आफ्नो मृत्यु हुनै स्वयं हजुरले * युक्ती बताईदिनोस् ॥२६॥
लड्नूहुन्छ हजूर यो समरमा * हे वीर ! जैह्ले तक ।
हाम्रो जीत हुँदैन निश्चय छ यो * हे शत्रु - संहारक !
तिन्को बात सुनी पितामहजिले * हाँसेर आज्ञा भयो ।
हे बाबू ! तिमिले भने जति कुरा * सम्पूर्ण त्यो सत्य हो ॥२७
जैह्ले सम्म रहन्छ शस्त्र करमा * मेरो अगाडी परी ।
जानेछन् रणभूमिमा मरि सबै * संसार पारी तरी ॥
राखुन् स्त्री अथवा नपुंसक कुनै * योद्धा अगाडी तिर ।
छाड्नन् पार्थ बसी पछिन्तिर तिखा * ताकी अनेकौं शर ॥२८

स्त्री देखी हतियार आफ्नु रथमा * मैले जसै राख्दछु ।
मारे अर्जुनले भने समरमा * त्यै युक्तिले मर्दछु ॥
तिम्रा रक्षक छन् उपस्थित स्वयं * सर्वज्ञ योगेश्वर ।
मैले भन्नु वृथा छ यो किसिमको * यो काम यस्तो गर ॥२९

शिक्षा यै रितका दिए अरु पनी * श्री भीष्मजीले जब ।
बोले पार्थ भएर खिन्न मनले * तत्काल हे केशव !
जस्को काखमहाँ प्रसन्न मनले * खेलें म सानू छँदा ।
हाम्रो गर्नुभयो पितामहजिले * रक्षा सदासर्वदा ॥३०॥

यिन्लाई कसरी पछिल्तिर बसी * मारौं म हे अच्युत !
होला काम गरेर क्षुद्र कसरी * हामीहरूको हित ।
यस्तो बात सुनी सकी विजयको * आज्ञा भयो कृष्णले ।
भन्छौ मार्दिन भीष्मलाइ रणमा * कुन् युक्ति वा नीतिले॥३१

सम्झी क्षत्रिय-धर्म मार्दछु भनी * आफैं प्रतिज्ञा गरी ।
ऐल्हे कायर झैं कुरा किन तिमी * गर्छौं पछाडी सरी ॥
पैल्हे निश्चय भैसक्यो वध हुने * जुन् युक्तिले भीष्मको ।
सक्तैनौ अब टार्नलाइ निमिले * वेला सखे ! कालको ॥३२

शिक्षा यै रितको सुने हित हुने * श्री कृष्णजीको जब ।
भन्छन् चित्त बुझ्यो, म मार्दछु लडी* श्री भीष्मलाई अब ॥
राजन् ! पाण्डवले सबै तरहले * सल्लाह पक्का गरी ।
विश्राम् गर्न भनी सबै शिविरमा * फिर्दा भए त्यो घरी॥३३

दसौं दिनको युद्ध—भीष्मको पराक्रम र पार्थद्वारा उनको पतन :—

सोधे श्री धृतराष्ट्रले समरमा * विख्यात श्री भीष्मको ।
साम्ने आई लड़े शिखण्डि कसरी * मद्दत् लिई पार्थको ॥

लागे सञ्जय भन्न हे नरपते ! * संग्रामको खातिर ।
प्रातः काल हुँदा दुवै तरफका * सेना भए तत्पर ॥३४॥
ठूलो व्यूह गरे तयार पहिले * श्री पाण्डुका पुत्रले ।
साम्ने राखि शिखण्डिलाइ सहसा * धावा गरे वेगले ॥
त्यस्तै व्यूह हजूरको पनि थियो * तैयार हे भूपति !
रोके वेग विपक्षिको अघि सरी * सेना र सेनापति ॥३५॥
लागे गर्न प्रहार सैन्यहरुले * रोके र छेके पनि ।
काटे व्यूहमहाँ पसेर रिसले * कालाग्नि जस्ता बनी ॥
जस्तो गिर्दछ वृक्षबाट जिमिमा * पाकी सकेको फल ।
लागे गिर्न मरेर त्यै किसिमले * सेनाहरूको दल ॥३६
योद्धा भीष्म असाध्य क्रोधित भई * छोड़े हजारौं शर ।
सेना नाश भए असंख्य र पऱ्यो * हाहा विपक्षीतिर ॥
त्यो देखेर शिखण्डिका संग पुगे * श्री पार्थ त्यै स्थानमा ।
बर्साए जल वृष्टि झैं शरहरू * उत्साहका साथमा ॥३७॥
ठूला भूपति पृष्ठरक्षक जती * योद्धा थिए भीष्मका ।
कोही बढन सकेन रोकिन गए * फेला परी पार्थका ॥
योद्धा भीष्म रिसाइ अस्त्रहरूको * वर्षा गरी त्यो घरी ।
मारी सैनिक; पार्थको तनभरी * घाऊ गरे बेसरी ॥३८॥
तिन्को चोट खपी भने विजयले * योद्धा शिखण्डीसित ।
चाँड़ो वीर ! तिमी अघी बढ़, भई * शास्त्रास्त्रले सज्जित ॥
मानू पर्दछ भीष्मलाई तिमिले * यो आजको युद्धमा ।
गर्नेछु म पनी प्रहार बलले * तिम्रो रही साथमा ॥३९
तिन्को बात सुनेर गर्जन गरी * बढ्दै शिखण्डी गए ।
योद्धा पाण्डवपर्फका अरु पनी * रक्षार्थ पुग्दा भए ॥

धृष्टद्युम्न विराट औ द्रुपदजी * योद्धा सुभद्रासुत ।
पावा गर्न पुगे पितामहजिको * सामू भई क्रोधित ४०॥
देखी कौरव वीरले समरको * त्यस्तो नराम्रो स्थिति ।
दौड़े रोक्न भनेर शत्रुतिरको * त्यो वेग हे भूपति !
वर्साए शर भीमको उपरमा * भूरिश्रवाले गई ।
लडथे वीर विकर्ण औ नकुलजी * साह्रै चनाखो भई ॥४१
रोके श्री कृतवर्मले द्रुपदका * सत्पुत्रलाई त्यहाँ ।
लड्थे श्री सहदेव औ कृप दुवै * क्रोधित भई मनमहाँ ॥
रोके दुर्मुखले घटोत्कच बली * दुर्धर्षको वेग त्यो ।
श्री दुर्योधनको र सात्यकिजिको * संग्राम झन् मच्चियो ।४२
लड्थे श्री अभिमन्युका सँग डटी * काम्बोजका भूपती ।
रोके वेग विराट औ द्रुपदको * द्रौणी रिसाई अति ॥
द्रोणाचार्य तथा युधिष्ठिर दुवै * लड्दै थिएर क्रोधले ।
योद्धा पार्थ शिखण्डिका सँग पुगी* गर्जे ठुलो वेगले ॥४३॥
धृष्टद्युम्न कराइ उच्च स्वरले * हेरेर सेनातिर ।
भन्थे भीष्मजिलाइ मार्न सबले * उद्योग चाँड़ो गर ॥
आए इन्द्र भने पनी समरमा * मार्छन लड़ी पार्थले ।
शक्ती शून्य र धैर्यहीन र बुढ़ा * के लड्दछन् भीष्मले ४४
तिन्को बात सुनी सबै अघि बढ़े * अत्यन्त उत्साहले ।
पारे घायल भीष्मलाइ शरको * वर्षा गरी वेगले ॥
देखेथे सबले ठुलो समरमा * यौटा कुरा अद्भुत ।
श्री दुःशासन पार्थका सँग भए * संग्राममा उद्यत ॥४५
ठूलो वेग समुद्रका तटमहाँ * रोकिन्छ जुन् चालले ।
त्यस्तै वेग किरीटिको हजुरका * रोकी दिए पुत्रले ॥

जस्तो युद्ध भयो मयासुर तथा * श्री इन्द्रको पूर्वमा ।
त्यस्तै युद्ध गरे सवेग दुइले * उत्साहका साथमा ॥४६
तीसोटा शरले धनञ्जय तथा * श्री कृष्णलाई पनि ।
पारे घायल पुत्रले हजुरका * हुन् मुख्य वैरी भनी ॥
काटी छत्र-ध्वजा, मुकुट शिरको * नौ बाणले पार्थले ।
घाऊ पारिदिए बग्यो रगतको * धारा ठुलो वेगले ॥४७
श्री दुःशासन भीष्मको रथमहाँ * दौड़ेर पुग्दा भए ।
रक्षा जीवनको गरी श्रम हरी * ती युद्धमा तम्सिए ॥
गर्थे शस्त्र प्रहार भीष्मतिर जो * श्री सात्यकी क्रोधले ।
राजन् ! रोक्न भनी अलम्बुष पुग्यो * साह्रै ठुलो वेगले ॥४८॥
पारे राक्षसलाइ घायल छिटै * श्री सात्यकीले जब ।
आए श्री भगदत्त सैनिक लिई * आफ्ना भएका सब ॥
छाड़ी बाण अठार घायल गरी * शक्ती चलाई दिए ।
त्यस्को सात्यकिले अनेक टुकुरा * पारी खसाल्दा भए ॥४९
श्री दुर्योधनले पुगीकन त्यहाँ * चौतर्फ घेरा दिई ।
बर्साए हतियार वीरहरूले * तिनलाइ क्रोधित् भई ॥
तिन्का शस्त्र गरी निवारण छिटै * श्री सात्यकी गर्जिए ।
ठूलो शब्द सुनी सुयोधन पुगी * त्यो वेग रोकीलिए ॥५०
त्यै वेला दस वीरले हजुरका * छाड़ी अनेकौं शर ।
पारे घायल भीमलाइ रणमा * छेकेर चारैतिर ॥
एक्लैले सब वीरका शरहरू * टुक्रा अनेकौं गरी ।
काटे छत्र-धनू-ध्वजा-रथ सबै * श्रीभीमले त्यो घरी ॥५१॥
बर्साई हतियार देहभरिमा * घाऊ गराई कन ।
शेखी झारिदिएर वीर दसको * थाले तिनी गर्जन ॥

त्यो वेला दुइतर्फका नरपते ! * जम्मा भई सैनिक ।
लागे गर्न प्रहार क्रोधित भई * शस्त्रास्त्र संहारक ॥५२
लागे गिर्न मरी धमाधम कती * मूर्छा परेथे कति ।
घोडाले, रथले र मत्त गजले * कुल्ची मरेथे कति ।
दाज्यू-भाइ पिता र पुत्र रणमा * चिन्दैनथे त्यो घरी ।
सेना नाश भए दुवै तरफका * त्यो युद्धमा बेसरी ॥५३
राजन् ! अर्जुनले अघिल्तिर छिटै * राखी शिखण्डी कन ।
वर्साए शर भीष्मको शरिरमा * गर्दै ठूलो गर्जन ॥
तेरो काल स्वयं उपस्थित म छु * उम्केर जालास् कहाँ ।
पर्खी भीष्म ! तँलाइ मार्दछु छिटै * मैले लड़ाईमहाँ ॥५४॥
तैंले लड्नु डटी नलड्नु रथमा * शस्त्रास्त्र राखी दिनू ।
नारी ठान्नु मलाइ वीर हु ँ भनी * संग्राममा तम्सिनु ॥
मेरा निम्ति महत्त्वहीन छ कुरा * तैंले जती भन्दछस् ।
रक्षा हुन्न कुरा गरी समरमा * माछु छिटै मर्दछस् ॥५५॥
यस्तो बात शिखण्डिको सब सुने * श्री भीष्मजीले तर ।
थाले गर्न प्रहार, केहि नदिई * त्यो क्षुद्रको उत्तर ॥
सेना पाण्डवतर्फका वरिपरी * जो जो डटेका थिए ।
वर्साई शर श्री पितामहजिले * संहार गर्दा भए ॥५६॥
घाऊ लागि कती, मरी कति गिरे * मूर्च्छा परेथे कति ।
हाहा पारिदिए पितामहजिले * तत्काल हे भूपति !
भागेका निज सैन्यलाइ सहसा * देखेर श्री पार्थले ।
छाड़े वाण तिखा पछिल्तिर रही * साह्रै ठूलो वेगले ॥५७॥
घाऊ लागि शरीरमा रगतको * धारा बगे तापनि ।
माग चोट खपी रहे विजयको * हो वंश आफ्नो भनी ॥

श्री दुःशासनले पराक्रम गरे * रक्षार्थ श्री भीष्मको ।
रोके वेग डटेर बाण सयले * तत्काल श्री पार्थको ॥५८
पाँचोटा शरले ध्वजा-रथ-धनू * टुक्रा गराई कन ।
श्री दुःशासनलाइ मूर्छित गरी * गर्जी रहे अर्जुन ॥
त्यो देखेर सवेग बाण धनुमा * राखे छिटै भीष्मले ।
तीनोटा शर छाडि तीन टुकुरा * पारे धनू पार्थले ॥५९॥
अर्कों श्रेष्ठ धनू लिएर करमा * तिन्ले रिसाई जब ।
काटे त्यो धनुलाइ एक शरले * श्री पार्थजीले तब ॥
लिन्थे भीष्म जती-जती धनुहरू * संग्रामको खातिर ।
काट्थे पार्थ सवेग तत्पर रही * छाड्दै अनेकौं शर ॥६०
आँटे शक्ति लिएर छाड्न सहसा * श्री भीष्यले वेगले ।
काटे छाड्न नपाइ शक्ति करमै * तत्काल नौ बाणले ॥
छाड्थे शस्त्रहरू अघिल्तिर डटी * धेरै शिखण्डी पनि ।
हेर्थें मात्र घुमाइ नेत्र रिसले * श्री भीष्म आगो बनी॥६१
रक्षा खातिर भीष्मको वरिपरी * जो मुख्य योद्धा थिए ।
तिन्ले अर्जुनलाइ बाणहरूले * चौतर्फ ढाकी दिए ॥
पैह्ले शस्त्रहरू निवारण गरी * प्रत्येक योद्धा कन ।
पारी घायल वेसरी समरमा * गर्जी रहे अर्जुन ॥६२॥
आए लड्न भनी सवेग रथमा * ब्युँतेर दुःशासन ।
भन्छन् भीष्म रिसाइ पार्थ यसरी * शस्त्रास्त्र छाड्छन् किन ? ॥
ह्वै नन् बाण शिखण्डिका अतितिखा * हुन् बाण यी पार्थका ।
शक्ति क्षीण हुँदैछ संमुख परी * धेरै थरी अस्त्रका ॥६३॥
गर्थें बात यता अघिल्तिर उता * राखी शिखण्डी कन ।
छाड्थे बाण लुकी धनञ्जय जती * पुग्थ्यो सबै गाड्रिन ॥

खाली स्थान रहेन देखिन गयो * सर्वाङ्ग चाल्नो सरी ।
मूर्च्छा पर्न गई लड़े रथमहाँ * श्री भीष्म सोही घरी ॥६४
तिन्को देहभरी तिखा शरहरू * जो गाड़िएका थिए ।
गिर्दा त्यो रथबाट सोही शरको * शय्या गरी पल्टिए ॥
आयो चेत र दक्षिणायन हुँदा * श्री सूर्यनारायण ।
राखे जीवन उत्तरायणमहाँ * मर्छु भनी त्यो क्षण ॥६५

भीष्मलाई बाणको तकिया दिएर जल-पान गराउनु र श्रीकृष्ण-युधिष्ठिर संवाद :—

सोधे श्री धृतराष्ट्रले मनमनै * रोएर हे सञ्जय ! ।
जस्ले पालन ब्रह्मचर्य व्रतको * गर्थे नमानी भय ॥
त्यस्ता वीर गिरेपछी समरमा * हाम्रो उताको पनि ।
कस्तो बात गरे सबै भन छिटै * सुन्छु म हे सद्गुणी ! ॥६६
लागे सञ्जय भन्न—हे नरपते ! * देखेर युद्ध-स्थिति ।
थाले गर्जन शत्रुतर्फ खुशिले * योद्धा र सेना जति ॥
चिन्ताग्रस्त थिए सुयोधन निकै * देखेर ठूलो क्षति ।
रोकी युद्ध पुगे रुँदै सब त्यहीं * सेना तथा भूपती ॥६७
देखी भीष्मजिले सबैकन त्यहाँ * जम्मा भएका जब ।
गर्थे स्वागत प्रेमले सकलको * वैरत्व बिर्सी सब ॥
शय्यामा शरको हुँदा तल अली * झुण्डीरहेथ्यो शिर ।
मागेथे तकिया र उत्तम छिटै * गर्दा भए हाजिर ॥६८॥
चारै तर्फ जड़ाउ झालर तथा * बुट्टा हुने सुन्दर ।
देखी त्यो तकिया भने वरिपरी * हेरी सबैका तिर ॥
शोभा हीन भनी अयोग्य तकिया * लिन्नन् कुनै वीरले ।
दिन्छन् हेर, सबै मलाइ तकिया * शोभा दिने पार्थले ॥६९

आज्ञा भीष्मजिको सुनेर मनमा * श्री पार्थ खुशी भए ।
तीनोटा शरको बनाइ त्रिकुटी * राम्रो तकीया दिए ॥
सोझो भो शिर त्यो सुयोग्य तकिया * पाएर वीरोचित ।
दिन्थे आशिष पार्थलाइ 'रणमा * जित्ने' भई हर्षित ॥७०॥
हेरे दृष्टि घुमाउँदै वरिपरी * जो जो जुटेका थिए ।
'पानी खान्छु' भनी पितामहजिले * तत्काल मागी लिए ॥
आज्ञा पाइ गएर सैनिक छिटो * मीठो तथा शीतल ।
झारीमा सुनका सवेग दगुरी * ल्याई पुऱ्याए जल ॥७१
पानी खान्नँ म यो र वस्तु पनि क्यै * भोग्दीनँ यो लोकको ।
गर्छु दर्शन छन् उपस्थित भने * श्री कृष्णको, पार्थको ॥
आज्ञा पाइ गएर झट्ट नजिकै * भन्दा भए अर्जुन ।
इच्छा जे मनमा छ त्यो कहिदिए * गर्नें थिएँ पालन ॥७२॥
बिन्ती अर्जुनको सुनीकन भने * खुशी भई भीष्मले ।
घाऊ पारिदिंदा शरीरभरिमा * तिम्रा तिखा बाणले
बाबू ! दग्ध हुँदैछ यो बखतमा * सम्पूर्ण मर्म-स्थल ।
लाग्यो प्यास सुकेर ओठ,मुख लौ * ल्याएर देऊ जल ॥७३॥
तिन्का भाव बुझेर श्री विजयले * राखी धनूमा शर ।
पर्जन्यास्त्र गरी प्रयोग मनले * छाडेर पृथ्वीतिर ॥
पैह्ले स्वच्छ सुधा समान जलको * धारो निकाली लिए ।
त्यो धारो मुखमा पितामहजिको * पर्नें तुल्याई दिए ॥७४॥
पारे भीष्मजिलाई तृप्त यसरी * श्री पार्थले त्यो घरी ।
हेर्थे भूपहरु वरीपरि सबै * लाटोक्वसेरा सरी ॥
आशीर्वाद दिए पितामहजिले * आनन्द मानीकन ।
अर्को छैन कुनै धनुर्धर तिमी * झैं श्रेष्ठ हे अर्जुन ! ॥७५

हुन्छन् उत्तम जीव जङ्गम सबै * प्राणीहरूमा नर ।
जस्तै उत्तम पक्षिमा गरुड़ छन् * विख्यात पृथ्वीभर ॥
भन्छन् श्रेष्ठ समुद्रलाइ नदिमा * श्री सूर्य छन् तेजमा ।
जस्तै श्रेष्ठ सुमेरु छन् गिरिमहाँ * छन् जातमा ब्राह्मण॥७६
त्यस्तै श्रेष्ठ तथा धनुर्धर ठूछा * छन् वीरमा अर्जुन ।
सम्झाए ऋषिले तथा परशुराम् * जीले बुझाईकन ॥
मैंले द्रोणजिले तथा विदुरले * श्रीकृष्णजीले पनि ।
संझायौं बहुतै सुयोधनजिले * यो युद्ध रोकुन्न भनी ॥७७
मानेनन् हितका कुरा अनि गरे * सद्धर्म उल्लंघन ।
मारिन्छन् अब भीमबाट रणमा * यी वीर दुर्योधन ॥
यस्तो बात सुनी सुयोधन भए * दुःखी तथा चिन्तित ।
त्यो देखेर भने पितामहजिले * तिन्‌लाइ राम्रोसित ॥७८॥
बाबू ! क्रोध त्यजेर शान्त मनले * मैंले भनेको सुन ।
जस्तो अर्जुनले पराक्रम गरे * को सक्छ त्यस्तो भन ॥
आधा राज्य दिएर मेल तिमिले * गर्छौं भने यै घरी ।
मैंले मेल गराइदिन्छु अहिले * हे वीर ! राम्रो गरी ॥७९॥
रक्षा गर्न भनेर जुन् पुरुषको * श्रीकृष्ण छन् साथमा ।
सक्तैनौ तिमि जित्नलाइ कहिल्यै * तिन्‌लाइ संग्राममा ॥
शिक्षा यै रितका दिए अरु पनी * श्री भीष्मजीले तर ।
श्री दुर्योधन मौन भैकन गए * विश्रामका खातिर ८०॥
रक्षा खातिर भीष्मको वरिपरी * सारा व्यवस्था गरी ।
फर्के पाण्डवतर्फका पनि सबै * खूशी भई बेसरी ॥
बाटोमा हरिले युधिष्ठिरजिको * सन्तोषका खातिर ।
आज्ञा गर्नुभयो प्रसन्न मनले * गर्दै ठुलो आदर ॥८१॥

गिनूं भीष्म लड़ाइँमा नरपते ! * सौभाग्यको बात हो ।
हाम्रो जीत हुनू पनी त यसरी * संग्राममा भाग्य हो ॥
ठूला वीर थिए पितामह पनी * विख्यात संसारमा ।
हेर्दा नेत्र घुमाउँदै हजुरले * गिर्दा भए युद्धमा ॥८२॥
आफ्नू आदरको कुरा जब सुने * श्री धर्मका पुत्रले ।
लागे भन्न समाउँदै चरणमा * श्री कृष्णको प्रेमले ॥
जस्का रक्षक छन् तिनै भुवनका * मालीक दामोदर ।
त्यस्को जीत हुनू सबै तरहले * आश्चर्य नै केछ र !॥८३
जो पर्नैछ हजूरका शरणमा * कल्याणकर्त्ता भनी ।
त्यस्को जीत सदैव हुन्छ रणमा * हार्दैन कैल्हे पनी ॥
यस्ता बात सुनी सकी मुसुमुसू * हाँसे ति योगेश्वर ।
मान्दै हर्ष पुगे सबै शिबिरमा * विश्रामका खातिर ॥८४॥

भीष्म र कर्णको रहस्यमय संवाद :—

लागे सञ्जय भन्न–हे नरपते ! * जानेर युद्ध-स्थिति ।
आए कर्ण छिटै पितामहकहाँ * मन्मा डराई अति ॥
आँखा बन्द गरेर मौन शरको * शय्या गरेका त्यहाँ ।
देखी भीष्मजिलाइ दुःखित भए * श्रीकर्णजी मन्महाँ ॥८५॥
तिन्को धैर्य अदम्य साहस ठुलो * जानेर संग्राममा ।
केही बेर गरी विचार मनले * ढोगी दुवै पाउमा ॥
बोले हे कुरुश्रेष्ठ ! भीष्म, सुगुणी * हे वीर देवव्रत !
जस्को द्वेष सदैव राखिलिनुभो * त्यै हूँ म राधा-सुत ॥८६
खोली नेत्र हटाइ रक्षक सबै * एकान्त पारीकन ।
राखी काँधमहाँ दुवै कर गरे * सानन्द आलिङ्गन ॥

गर्दै स्नेह भने पितामहजिले * हे वीर कुन्ती-सुत !
आऊ, आउ म गर्दछु मनमनै * तिम्रो ठूलो स्वागत ॥८७
राधाका सुत वा अधीरथ पिता * तिम्रा दुवै होइनन् ।
श्री कुन्ती जननी तथा रवि पिता * तिम्रा दुवै श्रेष्ठ छन् ॥
ज्ञानी नारदले र व्यास मुनिको * आज्ञा हुनाले गरी ।
यस्मा संशय छैन सत्य तिमिले * जानी लिए राम्ररी ॥८८॥
ज्ञाता छौ तिमी शस्त्र-अस्त्रहरुका * दानी तथा सद्गुणी ।
सक्छौ गर्न तिमी पराक्रम ठूलो * आँटे त जेहे पनि ॥
तिम्रा पाण्डव भाइ हुन् यदि तिमी * सल्लाह मान्छौ भने ।
तिन्का साथ मिले दुवै तरफको * कल्याण देख्छु हुने ॥८९
मेरो मृत्यु भएर अग्नि बलियो * संग्रामको यो निभोस् ।
गर्दैछु शुभकामना हित सबै * राजा प्रजाको गरोस् ॥
बोले कर्ण—हजूरका सब कुरा * हुन् सत्य यी मान्दछु ।
कुन्तीको सुत हूँ, पिता रवि भनी * मैले पनी जान्दछु ॥९०
तिन्ले त्यागिदिंदा सुयोधनजिले * गर्दा भए पालन ।
मैले त्याग्न हुँदैन यो बखतमा * तिन्लाइ यै कारण ॥
जस्तै रक्षक पाण्डुपुत्रहरुका * छन् कृष्ण योगेश्वर !
त्यस्तै वैभव, देह वीर कुरुका * निम्ती छ यो हाजिर ॥९१
यो संहार अवश्य हुन्छ अब ता * टर्दैन टारे पनि ।
मान्नुपर्दछ दैवको गति सदा * हे वीर ! ठूलो भनी ॥
मैले जान्दछु धैर्य, साहस सबै * श्री कृष्णको, पार्थको ।
जित्ने ती दुइलाइ यो पृथिवीमा * शक्ती छ कुन वीरको ?९२
लड्ने ती दुइ वीरका सँग सदा * उत्साह राख्ने हुँदा ।
जित्नेछु म किरीटिलाइ रणमा * राख्छु म शक्ती सदा ॥

मेरो निश्चय भै सक्यो समरमा * जाने त्यसै कारण ।
आशीर्वाद हजूरको र रणको * आएँ म आज्ञा लिन ॥९३
बिझ्ने बात तथा अनादर कुनै * मैले गरेको भया ।
माफी बक्सनुहोस् प्रसन्न मनले * राखी ममाथी दया ॥
कुन्तीका सुतको कुरा सुनिसकी * आज्ञा दिए भीष्मले ।
जे इच्छा मनमा छ प्राप्त गर त्यो * हे कर्ण ! उत्साहले ॥९४
मैले जो कटु बात बेसरी भनें * मौका कुमौकामहाँ ।
त्यस्को ख्याल नराख्नु वीर ! तिमीले* कैल्हे पनी मन्महाँ ॥
धेरै यत्न गरें दुवै तरफको * कल्याण सोची तर ।
सिद्धि प्राप्त भएन, छन् बरु सबै * यी मर्नमा तत्पर ॥९५॥
भन्छौ युद्धबिना कुनै तरहले * जाँदैन यो शत्रुता ।
देखाऊ तिमिले गई समरमा * बाबू ! ठुलो योग्यता ॥
राखी धैर्य सदैव साहस गरी * सद्धर्मको पालन ।
आज्ञा दिन्छु लडाइँमा अब तिमी * जाऊ खुशी भैकन ९६
थामी क्षत्रियधर्म योग्य रितले * लड्दा अगाड़ी सरी ।
पाऊ वीर गती ठुलो, विजयको * गाण्डीव द्वारा मरी ॥
आशीर्वाद लिई प्रणाम गरि ती * श्री भीष्म योद्धाकन ।
फर्की कर्ण गए सुयोधनकहाँ * दुःखी गराई मन ॥९७॥

भीष्मपर्व समाप्त

*

: श्रीः :

महाभारत द्रोणपर्व

कुरु-वीर र द्रोणको अगाड़िके गर्ने भन्ने मन्त्रणाः —

जस्को छ आठ करमा सब अस्त्र-शस्त्र ।
जो पार्दछिन् समरमा अरिलाई त्रस्त ॥
तिन्का सफा चरणमा परि बार-बार ।
बिन्ती म गर्दछु, ठुलो भव-सिन्धु तार ॥१॥

वैशम्पायनले भने—सुन कथा * हे भूप ! जन्मेजय !
सोधे श्री धृतराष्ट्रले नगिचमा * डाकेर हे सञ्जय !
त्यागी शस्त्र सबै गिरे समरमा * श्रीभीष्म योद्धा जब ।
भन्छन् पाण्डव के कुरा र बहुतै * दुःखी हुनन् कौरव ॥२॥

हामीतर्फ ठुलो पराक्रम हुने * श्रीभीष्म जस्तो छ को ?
होला जीत अवश्य यो समरमा * श्री पाण्डुका पुत्रको ॥
के गर्दैछ विचार यो बखतमा * पापिष्ट दुर्योधन ।
बाबू सञ्जय ! युद्धको स्थितिसबै* चाँडो मलाई भन ॥३॥

बोले सञ्जयजी, भयो जब त्यहाँ * श्रीभीष्मको त्यो स्थिति ।
गर्थे कौरव वीर शोक रणमा * आफ्नू बुझी दुर्गति ॥
राधाका सुत कर्ण त्यै बखतमा * आएर गर्जी कन ।
थाले भन्न—समस्त वीरहरु हो ! * मैले भनेको सुन ॥४॥

वर्ता स्नेह भएर पाण्डु-सुतको * श्री भीष्मको चित्तमा ।
मारेनन् तिनिलाइ क्रोधित भई * शस्त्रास्त्रले युद्धमा ॥

ठूलो युद्ध गरेर पाण्डहवरू * -लाई म माछु अब।
हाम्रो जीत हुनेछ, त्याग मनमा * शङ्का छ जो त्यो सब॥५
योद्धा द्रोण प्रसिद्ध छन् अब हउन् * ती वीर सेनापति।
गर्नेछ कुरु-फौजको म रणमा * रक्षा सकेको जति॥ ॥
तिन्को बात सुनी निकै खुशि भए * हे नाथ ! दुर्योधन।
सेनाका पतिको दिए पद ठूलो * श्रीद्रोण योद्धाकन॥६॥
श्री दुर्योधनलाई द्रोण गुरुले * भन्नूभयो—लौ अब।
जे इच्छा मनमा छ त्यो सुन तिमी * पूरा म गर्छु सब॥
त्यो आज्ञा सुनि द्रोणको खुशि भए * अत्यन्त दुर्योधन।
केही बेर गरी विचार मनमा * भन्छन् बुझाईकन॥७॥
बाँधी धर्म-कुमारलाइ रणमा * राखेर नै जीवित।
सुम्पी बक्सनुहोस् मलाइ सबको * होला यसैले हित॥
श्री दुर्योधनको कुरा सुनिसकी * भन्नूभयो द्रोणले।
माग्यौ जीवित शत्रुलाइ अहिले * हे बाबू ! कुन् हेतुले॥८॥
जस्का शत्रु पनी सहर्ष नमरी * बाँची रहुन् भन्दछन्।
तिन्को नाम अजातशत्रु सबले * त्ये हेतुले मान्दछन्॥
तिम्रो वैभव, राज्य, जीवन लिने * पक्का इरादा लिई।
आएको छ लड़ाइँमा अघिसरी * जो मुख्य बैरी भई॥९
त्यस्ता धर्मकुमारलाई तिमिले * हे वीर ! दुर्योधन !
भन्दैनौ वध गर्न योग्य रणमा * के बात सोचीकन ?
आफ्नू भाग लिएर सादर बसुन् * भन्छौ भने पाण्डव।
ऐह्ले मेल गराउँछु हिंड तिमी * त्यागी कुशंका सब॥१०
श्री दुर्योधनले भने गुरुजिको * सल्लाह त्यस्तो सुनी।
योद्धा अर्जुनलाइ जित्न रणमा * सक्तैन कोही पनि॥

हाम्रो नाश हुनेछ युद्ध यसरी * चल्दै रहे क्यै दिन ।
पक्रौं जीवित भन्दछु म त गुरो ! * तिन्लाइ ये कारण ॥११

द्रोणाचार्य र दुर्योधनको वार्तालाप

चारै भाइ सहर्ष धर्मसुतको * आज्ञामहाँ चल्दछन् ।
तिन्को पाइ हुकुम् छिटै विजयले * संग्राम यो थाम्दछन् ॥
थामे युद्ध भने मरे जति गए * बाँकी सबै बाँच्तछन् ।
सोही कारणले युधिष्ठिर सधैं * सानन्द बाँचीरहुन् ॥१२
त्यो इच्छा गुरुले सुयोधनजिको * सुन्नूभएथ्यो जब ।
केही बेरपछी बताउनुभयो * आफ्नू इरादा सब ॥
योद्धा अर्जुनलाइ जित्न रणमा * सक्तैन कोही पनि ।
भन्दैछौ तिमि नै, भनौं म कसरी * पक्रेर बाँध्छु भनी ॥१३
रक्षा धर्म-कुमारको जतनले * गर्छन् स्वयं फाल्गुन ।
साम्ने अर्जुनकै सकिन्छ कसरी * तिन्लाइ पक्री लिन ॥

योद्धा अर्जुनलाइ क्यै तरहले * अन्तै हटायौ भने ।
मेरा सामुमहाँ युधिष्ठिर अनी * छन् युद्धमा आउने ॥१४
हे राजन्! रणमा घटी दुइ जसै * आएर ती टिक्तछन् ।
सक्नेछु तिनलाई पार्न वशमा * पक्का पनी पर्दछन् ॥
वार्ता गुप्त गरी सुयोधनजिले * त्यो राख्नुपर्थ्यो तर ।
जाने पाण्डव पक्षले पनि थिए * तिन्का अनेकौं चर ॥१५

द्रोणाचार्यको पहिलो दिनको युद्ध :—

हे राजन्! गुरुले सुयोधनजिको * सम्पूर्ण चिन्ता हरी ।
आफैं व्यूह रचे ठुलो 'शकट' भैं * लड्ने इरादा धरी ॥
थाले बज्न मृदङ्ग, ढोल, नगरा * आवाज त्यसको सुनी ।
भागे कायर, शूर वीर खुशिले * नाच्थे म लड्छु भनी॥१६
आफूलाइ समाउने गुरुजिको * त्यस्तो प्रतिज्ञा सुनी ।
भाईलाइ भने युधिष्ठिरजिले * अत्यन्त दुःखी बनी ॥
गर्छन् यत्न मलाइ आज रणमा * श्री द्रोणले पक्रन ।
हे भाई! तिमिले उपाय सजिलो * यस्को गऱ्यौ के भन॥१७
लागे अर्जुन भन्न जीवित म छु * हे नाथ! जैह्ले तक ।
चिन्ता व्यर्थ नगर्नुहोस् हजुरले * हे शत्रु—संहारक !
पाएथे जब श्री धनंजयजिको * त्यो श्रेष्ठ आश्वासन ।
'क्रौंच व्यूह' रचे युधिष्ठिरजिले * आनन्द मानीकन ॥१८
सामुन्ने दुइतर्फका जब डटे * आएर सेनाहरू ।
एघारौं दिनको भयो समर त्यो * श्री द्रोणद्वारा शुरू ॥
सेना पाण्डवतर्फका गुरुजिले * मारे नराम्रो गरी ।
खोलो बग्न गयो ठुलो रगतको * हे भूपती! त्यो घरी ॥१९

दौडे पाण्डव वीर देखि रणको * त्यस्तो नराम्रो स्थिति ।
थाले गर्न प्रहार कौरवहरू * पर्थें अगाड़ी जति ॥
तोडे श्री सहदेवले शकुनिको * मारेर घोड़ा, रथ ।
मारे सारथि, अश्व श्री शकुनिले * रोकेर तिन्को पथ ॥२०॥
आफ्फ्ना रथले विहीन त्यसरी * दोटै भएथे जब ।
थाले मण्डल बाँधि लड्न बलियो * हान्दै गदाले तब ॥
द्रोणाचार्यजिलाइ श्री द्रुपदले * रोके अगाडी सरी ।
घाऊ पारिदिए अनेक शरले * हानेर सोही घरी ॥२१॥
छाड़ी पङ्ख सुवर्ण मण्डित हुने * तीखा अनेकौं शर ।
घाऊ पारिदिए निकै द्रुपदले * सारा शरीरै भर ॥
त्यो देखेर रिसाइ तीक्ष्ण शरले * हानी गुरु द्रोणले ।
पारे घायल बेसरी, द्रुपदजी * भागे ठुलो वेगले २२
श्री दुर्योधनका 'विविंशति' यहाँ * जो एक भाई थिए ।
तिन्ले सारथि भीमको रथ ध्वजा * सम्पूर्ण नाशी दिए ॥
हाने एक गदा वृकोदरजिले * साह्रै रिसाई कन ।
आँटे मार्न भनी विविंशति छिटै * भागे लिई जीवन ॥२३॥
हे राजन ! कृतवर्म सात्यकि दुवै * योद्धा भई सम्मुख ।
थाले लड्न दुवै परस्पर डटी * रोकेर बढ्ने पथ ॥
रोकेथे पथ श्री जयद्रथजिको * ती छत्रधर्में गई ।
थाले गर्न प्रहार बेसरि दुवै * मार्ने इरादा लिई ॥२४॥
जान्थे लड्न भनी युयुत्सु बलले * श्री द्रोण योद्धातिर ।
रोके आइ सुबाहुले तनभरी * हानेर तीखा शर ॥
तिन्का बाणहरू अनेक टुकुरा * पारेर काटी कन ।
दोटै हात युयुत्सुले धनुसहित * काटी दिए त्यै क्षण ॥२५॥

जस्तो युद्ध भयो अघी नरपते ! * त्यो घोर देवासुर ।
त्यस्तै शल्य तथा युधिष्ठिर भए * संग्राममा तत्पर ॥
हान्थे शल्य तिखा-तिखा शर जति * ताकेर लाग्ने गरी ।
काट्थे धर्मकुमार पारि टुकुरा * ती बाण सोही घरी ॥२६
मारी सारथि अश्व औ रथ, ध्वजा * टुक्रा गराई दिए ।
त्यस्को शल्य रिसाइ झट्ट बदला * नौ बाणद्वारा लिए ॥
योद्धा वाह्लिक भूपती द्रुपदजी * वृद्ध थिए तापनी ।
थाले गर्न प्रहार क्रोधित भई * माछु कि मछु भनी ॥२७
योद्धा श्री अनु विन्द, विन्द दुइले * सम्पूर्ण सेना लिई ।
रोकेथे रथ गै विराट नृपको * चौतर्फ घेरा दिई ॥
अग्नी इन्द्र अघी बलीसित लड़े * जुन् चाल्ले स्वर्गमा ।
तिन्को युद्ध पनी भयंकर भयो * त्यस्तै कुरुक्षेत्रमा ॥२८॥
जान्थे श्री सुतसेन तीव्र गतिले * श्री द्रोण योद्धातिर ।
रोके झट्ट विविंशती अघिसरी * हानेर तीखा शर ॥
सातोटा शर तीव्र भीमरथले * मन्त्रेर छाड़े जब ।
पौंचाए यमलोक सारथिसहित् * श्री शाल्वलाई तब ॥२९॥
सामुन्ने प्रतिविन्ध्य द्रोणगुरुको * आए जसै तम्सिई ।
रोके बाण चलाइ आठ बिचमै * द्रौणी अगाड़ी गई ॥
जान्थे कैकयपुत्र पाँच बलिया * बढ्दै अगाड़ीतिर ।
रोके कर्ण पुगी त्यसै बखतमा * छाडी अनेकौं शर ॥३०॥
मारेथे मणिमानलाइ रणमा * भूरिश्रवा भूपले ।
थाले गर्जन ती दुवै तरफका * योद्धाहरू रोषले ॥
धूलो, अग्नि र लौहका घन, गदा * शस्त्रास्त्र औ पत्थर ।
फ्याँक्तै राक्षस त्यो घटोत्कच पुग्यो * संग्रामको खातिर ॥३१॥

त्यस्को रोष तथा पराक्रम दुवै * देखेर योद्धा पनि ।
गर्थे आपुसमा कुरा डर परी * लौ काल आयो भनी ॥
त्यस्को वेग ठुलो अलम्बुष पुगी * रोक्यो अगाडी सरी ।
थाले लड्न दुवै अनेक थरिका * शस्त्रास्त्र वर्षा गरी ॥३२॥
भिन्नाभिन्न लड़े दुवै तरफका * योद्धा र सेनापति ।
जो संहार भयो त्यहाँ नरपते ! * मैले बताऊँ कति !
श्री दुर्योधनको वृकोदरजिको * संग्राम चल्दै थियो ।
सेना मत्त अनेक श्रेष्ठ गजको * आएर घेरा दियो ॥३३॥
योद्धा भीम रिसाइ तीक्ष्ण शरले * हान्थे गदाले जब ।
फोरी मस्तक बग्दथ्यो रगतको * धारा र ढल्थे सब ॥
मारी त्यै गज-सैन्यलाइ रणमा * हा हा ! गराई दिए ।
श्री दुर्योधनलाई आठ शरले * हाना छिटै गर्जिए ॥३४॥
लाग्दा घाउ निकै सुयोधन ठुलो * पीड़ा भई आर्त्तिए ।
त्यो वेला भगदत्त श्रेष्ठ गजमा * रक्षार्थ पुग्दा भए ॥
तिनको त्यो गजमा हजार गजको * शक्ती हुनाले गरी ।
चिच्याई रथ भीमको सहजमा * फाली दियो बेसरी ॥३५
भागेथे जब भीम स्यन्दन त्यजी * कुर्लेर माछु भनी ।
लाग्यो दौड़न वेगले पछि-पछी * त्यो श्रेष्ठ हात्ती पनी ॥
हाने बाण रिसाइ बीस शिरमा * फर्केर श्री भीमले ।
लाग्यो मस्तकबाट बग्न मदको * धारा ठुलो वेगले ॥ ६
खुट्टाले अनि सूँढ़ले शरिरले * थिच्दै र मिच्दै गरी ।
थाल्यो दल्मल गर्न पाण्डु-सुतका * सम्पूर्ण सेना भरी ।
बर्साए सबले मिली शरहरू * त्यस्लाइ मारौं भनी ।
घुम्थ्यो त्यो गजराज घायल भई * संग्राममा फन्फनी ॥३७॥

धेरै भूप मरे र सैनिक कती * भागे डराई कन ।
देखी दुर्गति सैन्यको समरमा * आए स्वयं अर्जुन ॥
त्यो देखेर पुगे सवेग गुरुजी * श्री पार्थका सामुमा ।
चेला औ गुरुको पर्‍यो अति ठुलो * संग्राम त्यो स्थानमा ॥३८

गर्थे ती गुरु-शिष्य उच्च स्वरले * गर्जेर शङ्ख-ध्वनि ।
त्यो पैह्लो दिनको ठुलो समरमा * हारेन कोही पनि ॥
सन्ध्याकाल भयो दुवै तरफका * सेना र सेनापति ।
फर्कंथे अति हर्षले शिविरमा * तत्काल हे भूपति ॥३९

द्रोणाचार्यको दोस्रो दिनको युद्ध, अर्जुनद्वारा संसप्तक
सेनाका अधिकांश भागको संहार

राजन् ! सैन्य डटे दुवै तरफका * युद्धार्थ बाह्रौं दिन ।
भन्नूभो गुरु द्रोणले सुन तिमी * हे वीर दुर्योधन !
हीजोको रणमा सचेत नभए * रक्षार्थ श्री अर्जुन ।
मैले धर्म-कुमारलाइ सहजै * सक्ने थिएँ पक्रन ॥४०

लागे भन्न सुनेर बात गुरुको * राजा सुशर्मा त्यहाँ ।
लैजाऊँ भन हे सुयोधन ! छिटै * ती पार्थलाई कहाँ ?
रोक्नेछ्‌ जब सैन्यका सँगमहाँ * तिन्लाई मैले पर ।
पक्रुन् धर्मकुमारलाइ गुरुले * छेकेर चारैतिर ॥४१॥

त्यो सल्लाह सुनी त्रिगर्तपतिको * सोत्साह दुर्योधन ।
लागे भन्न बुझाइ द्रोण गुरुको * सामू खड़ा भैकन ॥
सेना साथ रहुन् त्रिगर्तपतिका * संशक्त, नारायणी ।
रोकुन् बुद्धि पुर्‍याइ खूब रणमा * श्रीपार्थलाई तिनी ॥४२॥

यस्तो बात सुनी सुयोधनजिको * राजा सुशर्मा गए ।
ठूलो व्यूह बनाइ सैन्यहरूको * क्यै दूर राख्ता भए ॥

योद्धा अर्जुनलाइ हाँक दिन ती * थाले अगाड़ी सरी ।
तिन्को हाँक सुनेर क्रोधित भए * श्री पार्थजी बेसरी ॥४३॥
धृष्टद्युम्न र सात्यकी, विरहरू * तत्काल डाकी कन ।
लागे भन्न बुझाइ बात रणको * तिनलाइ श्री अर्जुन ॥
बाबू हो ! म यहाँ फिरेर जब तक् * आउन्नँ तैह्ले तक ।
दाजू धर्म-कुमारको तिमीहरू * योद्धा भयौ रक्षक ॥४४
रक्षा गर्नु प्रयत्नपूर्वक सदा * संग्राममा युक्तिले ।
गर्नन् यत्न अवश्य पक्रन भनी * आचार्य श्री द्रोणले ॥
हेरी श्री हरितर्फ ती विजयले * बिन्ती गरे सादर ।
लैजानोस् रथ हे प्रभो ! अब छिटै * राजा सुशर्मातिर ॥४५॥
ऐह्ले हाँक मलाई लड्दछु भनी * तिन्ले दिंदैछन् जब ।
जे गर्दा हित हुन्छ त्यै हजुरले * गर्नू हवस् केशव ! ॥
आज्ञा पालन गर्नुभो प्रभुजिले * बिन्ती सखाको सुनी ।
साह्रै खूशि भए सुयोधन छिटै * पुग्नेछ इच्छा भनी ॥४६
आए पार्थ भनी त्रिगर्त - पतिले * देखे आडी जब ।
आधा चन्द्रसमान व्यूह रचना * आफ्नू गराए तब ॥
बर्साए पहिले रिसाइ तिनिले * हज्जार तीखा शर ।
ढाके अर्जुनलाइ औ रथ पनी * तत्काल चारैतिर ४७॥
काटे त्यो शर-जाल श्री विजयले * टुका हजारौं गरी ।
छाड़ी बाण अनेक घायल छिटै * पारी दिए बेसरी ॥
भाई लड्न पुगे त्रिगर्तपतिका * देखी नराम्रो स्थिति ।
लागी बाण तिखा-तिखा विजयका * तिन्को भयो गद्गति ॥४८
त्यो देखेर त्रिगर्तका नरपती * फेरी अगाडी सरे ।
ताकी अर्जुनतर्फ बाणहरुको * तत्काल वर्षा गरे ॥

ढाकेथ्यो शर-जालले रथ तथा * श्री पार्थलाई जब ।
काटेथे टुकुरा गराइ सहजै * ती बाण तिनूका सब ॥४९॥

शतानीक र सत्यजीत आदिको वध, भयभीत युधिष्ठिरको पलायन :—

देखथे जब द्रोणले विजयजी * अल्झी रहेका उता ।
सेनाको रचि व्यूह त्यो गरुड़ झैं * तैयार पारे यता ॥
घेरै सैन्य लिएर शत्रुतिर ती * बिस्तार बढदै गए ।
जो जो वीर परे अघिल्तिर सबै * संग्राममा मारिए ॥५०॥
त्यो देखेर बनाइ व्यूह बलियो * तैयार पारी लिए ।
धृष्टद्युम्न गएर द्रोण गुरुको * त्यो वेग रोकीदिए ॥
रोके भाइ गई सुयोधनजिको * तिनूलाइ संग्राममा ।
पारी घायल फेरि द्रोण गुरुका * पुग्दा भए सामुमा ॥५१॥
धृष्टद्युम्न बढ़ेर त्यो किसिमले * आए अगाडी जब ।
श्री दुर्योधनले अघीसरी भने * मार्छु तँलाई अब ॥
लागे लडन दुवै रिसाइ बहुतै * शस्त्रास्त्रद्वारा यता ।
बर्साए हतियार द्रोण गुरुले * पाएर मौका उता ॥५२॥
धेरै सैन्य मरे र पाण्डु-सुतको * ठूलो भएथ्यो क्षति ।
रोके वेग गएर द्रोण गुरुको * सेना र सेनापति ॥
सेनानायक औ सवार हयका * हात्ती, रथी, पैदल ।
थाले लड्न त्यहाँ दुवै तरफका * देखाइ आफ्नू बल ॥५३॥
गर्जन्थे कहिले कठोर स्वरले * गर्थे ति कोलाहल ।
वार्ता केहि सुनिन्नथ्यो नरपते ! * ठूलो हुँदा खल्बल ॥
छाड़े चिह्न त्यहाँ दुवै तरफले * आफ्नो-बिरानो जब ।
सेना पाण्डवतर्फका जति थिए * मर्दै गएथे सब ॥५४॥

रात्रीसरी हुन गयो दिनमै धुलोले ।
ढाकीदियो पृथिवि, व्योम दिशा क्रमैले ॥
खुट्टा र बाहु, शिर, गर्दन आदि अङ्ग ।
टुक्रा भई कति मरे, कति अङ्ग भङ्ग ॥५५॥
आधा मरेर कति छट्पट खूब गर्थे ।
त्यै माथि वीर कति मृत्यु भएर गिर्थे ॥
उत्साहले कति सहर्ष अगाडि सर्थे ।
गर्जेर शत्रु दलको कति शेखि हर्थे ॥५६॥
भागे सैनिक पाण्डु-पुत्रतिरका * धेरै डराई कन ।
चाँडै द्रोण गुरू युधिष्ठिए तरफ् * बढ्दै गए पक्रन ॥
लागे कौरव वीर भन्न गुरुको * देखेर त्यो पौरुष ।
लौ, लौ, हेर ! समस्त वीरहरु हो * श्रीद्रोणको साहस ॥५७॥
डुल्छन् मत्त भएर सिंह वनमा * निर्भीक जुन् चालले ।
मार्दछन् रणमा घुमी अरिहरू * आचार्य त्यै चालले ॥
भाग्देछन् रणबाट धर्म-सुत लौ * आफ्नू लिई जीवन ।
जाँदैछन् गुरुजी पनी पछि पछि * तिन्लाइ नै पक्रन ॥५८
देखेथे जब सत्यजीत नृपले * त्यस्तो नराम्रो स्थिति ।
साम्रू द्रोणजिको पुगे रथ लिई * चाँडै सकेको जति ॥
तीखा बाण मयूर-पङ्ख सरिका * पच्चीस छाडी दिए ।
लागी ती शर द्रोणका तनभरी * घाऊ अनेकौं भए ॥५९
पौंची श्री वृक वीरले समरमा * साहाय तिन्को गरे ।
दोटा वीर मिलेर शत्रुदलको * तत्काल सातो हरे ॥
छोड़े मन्त्रित पाँच बाण गुरुले * तिन्लाइ ताकी कन ।
भागे तत्क्षण सत्यजीत, वृकको * त्यस्ले लियो जीवन ॥६०॥

सेना लीकन सत्यजीत रणमा * फर्केर फेरी गए ।
पारी घायल द्रोणलाइ शरले * मूर्च्छा गराई दिए ॥
थाले गर्जन बेसरी विजय यो * मेरो भयो लौ भनी ।
आयो चेत गुरुजिलाइ सहसा *त्यो शब्द चर्को सुनी॥६१
छाड़े क्रोध गरेर अग्निसरिको * मन्त्रेर यौटा शर ।
हावा झैं गइ सत्यजीत नृपको * त्यस्ले गिरायो शिर ॥
योद्धा क्षेमक छत्रदेव वसुमान् * साम्नु पुगे द्रोणका ।
काटेथे शिर द्रोणले समरमा * नौ बाणले तीनका ॥६२
आए लड्न भनी शतानिक जसै * श्री द्रोणका साथमा ।
तिन्लाइ गुरुले पठाउनुभयो * मारी छिटै स्वर्गमा ॥
लागे भग्न डराई पाण्डु-सुतका * सेना र सेनापति ।
भागे धर्म-कुमार मर्दछु भनी * मन्मा डराई अति ॥६३

आचार्यको प्रशंसा, भीमसेनको पराक्रम—

राजन् ! धर्म-कुमारको स्थिति त्यहाँ* देखे नराम्रो जब ।
रोके सैन्य बढेर पाण्डु-सुतका * श्री द्रोणलाई तब ॥
मारेथे कतिलाइ घायल भई * भागे डराई कति ।
त्यो देखेर भने सुयोधनजिले * आनन्द मानी अति॥६४
योद्धा कर्ण ! सखे, पराक्रम ठुलो * लौ हेर आचार्यको ।
घुम्दैछन् रणमा दिवाकर सरी * शेखी हरी शत्रुको ॥
पार्छन् दल्मल जन्तुलाइ वनमा * जुन् चालले सिंहले ।
मार्दैछन् त्यहि चालले समरमा * सेनाहरू द्रोणले ॥६५॥
भाग्दैछन् रणबाट जीवन लिई * सेना र सेनापति ।
बाँच्तैनन् अब कोहि वीर गुरुका * साम्नु परेका जति ॥

श्री दुर्योधनले गरे गुरुजिको * निक्कै प्रशंसा जब ।
बोले कर्ण म भन्छु नीति रणको * हे मित्र ! सुन्नोस् अब ६६
ठूलो सर्प भए पनो नरपते ! * क्यै छिद्र पाए भने ।
सक्छन् मार्न अवश्य क्षुद्र कमिला * द्वारा छ त्यो मारिने ॥
खोज्दैछन् यहि चालले समरमा * क्यै छिद्र आचार्यको ।
मार्नेछन् कि त पक्रनन् सब मिली * हो नीति संग्रामको॥६७
सोही कारणले ससैनिक छिटै * हामीहरूले गई ।
गर्नूपर्छ सहाय झट्ट गुरुको * चौतर्फ घेरा दिई ॥
मौका उत्तम देखदछु म अहिले * हामीहरू गैकन ।
सक्छौं धर्म-कुमारलाइ सहजै * संग्राममा पक्रन ॥६८॥
राधाका सुत कर्णको सुनिसके * सल्लाह त्यस्तो जब ।
आफ्ना फौजभरी सुयोधनजिले * उर्दी फिंजाए तब ॥
योद्धा, वीर, पराक्रमी समरका * ज्ञाता हितैषी जन ।
गर्नू पर्छ सहाय शीघ्र गुरुको * मारी सबै दुश्मन ॥६९
यस्तो उर्दि फिंजी चढेर रथमा * हावा सरी वेगले ।
श्री दुर्योधनजी पुगे समरमा * अत्यन्त उत्साहले ॥
गर्जी शङ्ख फुकेर सैनिकहरू * तिन्का पछाड़ी गए ।
रक्षा गर्न भनेर द्रोण गुरुको * चौतर्फ जम्मा भए ॥७०
त्यो देखेर समस्त पाण्डु-सुतका * घेरा दिई सैनिक ।
थाले गर्जन बेसरी थरि-थरी * योद्धा तथा नायक ॥
घेरा दी रणमा बढे रिस गरी * कालै सरीका बनी ।
थाले शस्त्र उठाइ मार्न सबले * उम्केर जाला भनी ॥७१॥
श्री दुर्योधनका थिए गजपती * सेना अगाड़ी जति ।
सारालाइ दिए हुकुम् बढ अघी * हे वीर ! सेनापति ॥

त्यो आज्ञा अधिराजको गजपती * योद्धाहरूले सुनी ।
थाले गर्न विनाश शत्रुतिरका * सेनाहरूको तिनी ॥७२॥
देखेथे जब भीमले समरको * त्यस्तो नराम्रो स्थिति ।
थाले श्रेष्ठ गदा बजार्न शिरमा * गर्जेर हे भूपति !
लागेथ्यो जतिलाइ चोट बलियो * तिन्का गदाको त्यहाँ ।
गिर्थे फन्न घुमी मरेर रणको * ती वीर भूमीमहाँ ॥७३॥
पक्री सूँढ गजेन्द्रको रिस गरी * फ्याँक्थे घुमाई जब ।
धेरै सैन्यहरू थिची पर गई * लड्थे मरी ती सब ॥
देखेथे जब भीमको समरमा * त्यस्तो ठुलो पौरुष ।
थाले सैनिक भाग्न वीर कुरुका * त्यागी सबै साहस ॥७४॥
लागे लड्न स्वयं सुयोधन डटी * तिन्का अगाड़ी गई ।
लाग्यो एक गदा, हिंड़े समर त्यो * त्यागेर मूर्छित् भई ॥
आए अङ्गपती सुयोधनजिको * देखेर त्यो दुर्गति ।
लागी एक गदा कठोर शिरमा * भागे डराई अति ॥७५॥
देखेथे भगदत्तले जब ठुलो * श्री भीमको पौरुष ।
हात्तीमाथि चढी अघिल्तिर पुगे * देखाउँदै साहस ॥
पक्रेथ्यो रथ भीमको गज बढी * आफ्नू ठुलो सूँढले ।
भागे भीम त्यजेर श्रेष्ठ रथ त्यो * फ्याँकीदियो वेगले॥७६॥
पक्रे पुच्छर झट्ट फेरि गजको * उफ्रेर श्री भीमले ।
त्यो युद्धस्थलमा घिसार्न सहसा * लागे तिनी वेगले ॥
फुस्कायो गजले दुवै पयरले * हिर्काइ त्यो पुच्छर ।
आफ्नू सूँढ बढाइ पक्रन पुग्यो * श्रीभीमको कम्मर ॥७७॥
खुट्टाले थिचि मार्नको मन गर्‍यो * तिन्लाइ त्यो दुष्टले ।
त्यसको सूँढ हटाइ भीम सहसा * फुत्के ठुलो युक्तिले ॥

भागे भीम डराइ मत्त गजको * त्यो चाल देखीकन ।
थाले कौरव वीर उच्च स्वरले * संग्राममा गर्जन ॥७८॥

भगदत्त र उनको योजनणादको पराक्रमः --

हे राजन् ! जब भीमसेन रणमा * भागे डराईकन ।
थाले श्रीभगदत्त झन खुशि हुँदै * संग्राममा गर्जन ॥
हात्तीलाइ बढाइ पाण्डु सुतका * सम्पूर्ण सेनाभरी ।
लागे मार्न घुमी-घुमी समरमा * सातो सबैको हरी ।७९॥
कुल्ची, दाँत धसी, कतीकन थिची * फ्याँकी कती सूँढले ।
मार्‍यो सैनिक सुप्रतीक गजको * त्यो श्रेष्ठ सन्तानले ।
त्यो देखेर पुगे दशार्णवपती * हात्ती चढी वेगले ।
ढाकेथे भगदत्तलाइ रणमा * आफ्नू तिखा बाणले॥८०
तिनको त्यो शर-जाल काटि बलले * हात्ती बढाईकन ।
मारे श्री भगदत्तले समरमा * तिनको गयो जीवन ॥
तिनको दुर्गति देखि भीम रिसले * आगो सरीका भए ।
घोड़ामाथि चढेर लड्दछु भनी * तिनको अगाड़ी गए ॥८१
बर्साई जल सूँढले हयसहित् * तिनलाइ ढाकीदियो ।
देखी त्यो गजको पराक्रम ठुलो * त्यो अश्व भागी गयो ॥
दोस्रोपल्ट पनी हटाइ त्यसरी * श्री भीम योद्धाकन ।
हात्ती श्री भगदत्तको घरी-घरि * गर्दो भयो गजन ॥८२॥
धृष्टद्युम्न र धृष्टकेतु बलवान् * श्री द्रौपदी पुत्रले ।
एकै पल्ट गरे प्रहार गज त्यो * मारौं भनी वेगले ॥
तिनको चोट सबै खपी रगतको * धारा बगे तापनि ।
मार्‍यो सैनिक पाण्डु-पुत्रहरुका * विक्षिप्त जस्तो बनी॥८३

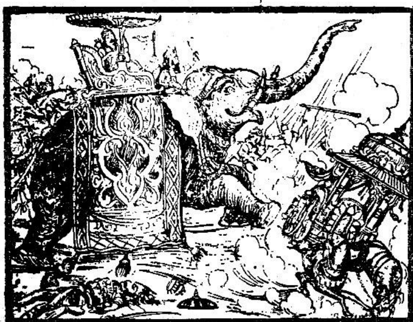
दौडन्थ्यो गज त्यो जतातिर उतै * सेनाहरू बेसरी ।
भाग्थे प्राण बचाइ हे नरपते ! * बाख्रा र भेड़ा सरी ॥
थाले गर्जन बेसरी हजुरका * सेनाहरू हर्षले ।
सोधे श्रीहरिलाइ शब्द सुनि त्यो * शंका परी पार्थले ॥८४॥
हे गोविन्द ! सुनिन्छ वीर कुरुको * संग्राममा गर्जन ।
आफ्नू सैनिकको सुनी स्वर दुखी * आत्तिन्छ मेरो मन ॥
भन्नूभो हरिले कुरा सुनी सबै * प्यारा सखा अर्जुन !
गर्दैछौ यसरी विलम्ब अहिले * यो युद्धमा नै किन ?८५
जो संसप्तक सैन्यको दल छ यो * सेना छ नारायणी ।
यिन्लाइ पहिले हटाउ पथका * हुन् विघ्नकर्ता भनी ॥
त्यो आज्ञा हरिको सुनी विजयले * पानी परे झैं गरी ।
बर्साए शर क्रोधले समरमा * हे भूपती ! बेसरी ॥८६
लाग्यो त्यो जतिलाइ बाण अथवा * जो जो अगाड़ी परे ।
सारा सैन्य मरेर सोत्तार भई * संसार पारी तरे ॥
देखी दुर्गति सैन्यको समरमा * राजा सुशर्मा गए ।
तिन्का भाइहरू सहायक बनी * साथै गएका थिए ॥८७॥
श्री योगेश्वरलाई शक्ति पहिले * हाने रिसाईकन ।
बर्साई शर पार्थका उपरमा * थाले तिनी गर्जन ॥
यौटा बाण चलाइ शक्ति बिचमै * टुक्रा गराई दिए ।
तिन्को त्यो शर-जाल श्रीविजयले * व्यर्थै गराई लिए ॥८८॥
मारे भाइहरू त्रिगर्त-पतिका * नौ बाण हानीकन ।
लागी बाण त्रिगर्त-राज डरले * भागे लिई जीवन ॥
कोही वीर रहेन श्री विजयको * सामू डटेको जब ।
भागे भाग्न सके जती, अरु मरे * साम्ने परेका सब ॥८९॥

सारा फौज हटाइ त्यो किसिमले * बिन्ती गरे केशव !
आफ्ना सैनिकतर्फ झट्ट रथ यो * लैजानुहोस् लौ अब ॥
मार्थे श्री भगदत्त मर्दन गरी * सेना अनेकौं जहाँ ।
हावाको गतिले पुग्यो रथ, छिटै * तिन्का अगाड़ीमहाँ॥९०
पौंचे शकन भनेर कौरव जती * श्री पार्थको त्यो रथ ।
मारी सैन्य सबै खुला गरिलिए * तत्काल आफ्नू पथ ॥
जस्को रक्षक सारथी प्रभुजि छन् * मालीक ब्रह्माण्डका ।
सक्छन् टिक्न लड़ाइँमा अघिसरी * कुन् वीर ती पार्थका ९१

वैष्णवास्त्र श्री कृष्णजीमा लीन हुनु र हात्तको वध :—

हे राजन् ! भगदत्त सैन्य-दलको * संहार गर्दै थिए ।
तिन्को वेग, पुगेर श्री विजयले * तत्काल रोकीदिए ॥
हात्तीले हयलाइ पक्रन भनी * आँट्यो जसै सूँढले ।
छल्नूभो रथ त्यो लगी बगलमा * साह्रै छिटो कृष्णले॥९२
फर्क्यो फेरि समाउँ त्यो रथ भनी * हात्ती रिसाई जब ।
छल्थे त्यै क्रमले अघी-पछि गरी * त्यस्लाइ श्री केशव ॥
धेरैपल्ट छलेर सोही क्रमले * हात्ती थकाईकन ।
केही दूर लगी अड्याउनुभयो * श्रीकृष्णले स्यन्दन॥९३॥
त्यो देखी भगदत्तले अति तिखा * छाडे अनेकौं शर ।
टुक्रा पारिदिए सबै विजयले * ती बाण तिन्का, तर ॥
हाने शक्ति, तुरुन्त क्रोधित भई * तिन्ले ठुलो वेगले ।
त्यस्लाई पनि पार्थले विफल नै * पारीदिए बाणले ॥९४॥
ढाके ती भगदत्तलाइ शरको * वर्षा गरी बेसरी ।
छातीको गजको ठुलो कवच नै * काटीदिए त्यो घरी ॥

आयो झम्टन पार्थलाइ गज त्यो * साह्रै रिसाईकन ।
घाऊ पारिदिए शरीरभरमा * नौ बाणले त्यसकन ॥९५

योजनपाद हात्तीसहित राजा भगदत्तको वध

लाग्यो ढल्न गजेन्द्र खप्न नसकी * त्यो चोटले भूमिमा ।
च्यापेथे भगदत्तले गज ठुलो * आफ्ना दुवै जाँघमा ॥
छाड़े त्यो स्थितिमा पनी दृढ रही * तत्काल योटा शर ।
बाङ्गो अर्जुनको किरीट हुनगो * लागेर बायाँतिर ॥९६॥
लागे पार्थ किरीट स्वस्तछ भनी * पक्रेर सोझ्याउन ।
पाए श्री भगदत्तले नरपते ! * मौका त्यसै कारण ॥
छाड़े वैष्णव अस्त्र पार्थतिर त्यो * हावा-गतीले गयो ।
छेकी अर्जुनलाइ झट्ट हरिले * त्यो चोट खप्नू भयो॥९७
पाएथ्यो जब अस्त्रले प्रभुजिको * त्यो श्रेष्ठ वक्षस्थल ।
माला रूप भयो सरोज-दलको * शोभा दिने निर्मल ॥
बल्दो अग्निशिखा र सूर्य, शशि झैं* शोभा फिंजाईकन ।
लाग्यो मन्द बतासले अलि-अली * त्यो वक्षमा हल्लन॥९८

श्री योगेश्वरको पराक्रम ठुलो * देखेर श्री अर्जुन ।
वाणी नम्र गरी भने विनयले * साह्रै दुखाई मन ॥
छाड़े अंकुशरूप अस्त्र नृपले * मैलाइ ताकीकन ।
त्यस्को चोट हजूरले सहनुभो * हे नाथ ! व्यर्थै किन ॥९९
गर्छु सारथि कार्य मात्र भनि जो * गर्नू भएथ्यो प्रण।
त्यो बिर्सेर रथीसमान अहिले * उल्टो गरेको किन ?
यो गाण्डीव धनू र शस्त्रहरुले * ऐह्ले म रित्तो भए ।
शक्ती क्षीण, विवेक हीन, निंद वा * विक्षिप्त झैं देखिए ॥१००
हुन्थ्यो उत्तम नाथले समरमा * जुन् कार्य गर्नू भयो ।
शोभा श्रेष्ठ रथी हुने यश जती * मेरो थियो त्यो गयो ॥
साह्रै चित्त दुखाइ श्री विजयले * विन्ती गरेको सुनी ।
भन्नू हरिले म व्यर्थ कहिले * गर्दीनँ केही पनी ॥१॥
तिम्रो जीवनको बिनाश सहजै * गर्ने थियो अस्त्रले ।
त्यस्को चोट खपें स्वयं हृदयमा * हे मित्र ! त्यै हेतुले ॥
भन्छु मित्र ! परंपरा सुन तिमी * यो वैष्णवी अस्त्रको ।
शंका हुन्छ स्वयं निवारण सबै * तिम्रो बढेको छ जो ॥२॥
मैले चार स्वरूप लोक हितमा * गर्छु सदा धारण ।
मेरो सोहि स्वरूप बन्छ जनको * कल्याणको साधन ॥
नृ-नारायण रूप जो छ पहिलो * कल्याणका निम्तिमा ।
बद्रीमा तप गर्दछु दृढ रही * हे मित्र ! भूलोकमा ॥३
दोस्रो आत्म स्वरूपले हृदयमा * बस्छु म प्रत्येकको ।
हेर्छु कर्महरू शुभाशुभ सदा * साक्षी बना जीवको ॥
छन् मेरा अवतार जो धरि-धरी * तेस्रो त्यही रूप हो ।
त्यस्को गर्छु सहायता बखतमा * मेरो छ सद्भक्त जो ।४॥

त्यो एकार्णवमा युगान्ततक जो * सुत्छू सखे ! सिन्धुमा ।
हो त्यो रूप चतुर्थ, अब्द बहुतै * जान्छन् बिती नींदमा ॥
वेलामा पछि भङ्ग हुन्छ क्रमले * त्यो योगनिद्रा जब ।
पाछ्रै दुष्ट सुपात्रलाइ वरले * राजी रहन्छन् सब ॥५
मौका सोहि थियो पुगेर पृथिवी * बिन्ती गरिन् सादर ।
पाऊँ वैष्णव अस्त्र पुत्रकन यो * मेरो, दिनोस् ईश्वर ! ॥
त्यस्तो बिन्ती सुनी दया हृदयमा * आएर भूमी प्रति ।
मैले अस्त्र दिएँ कुनै तरहको * शंका नमानी रति ॥६॥

त्यो अस्त्र वीर नरकासुरले लिएर ।
खूशी भयो सकल शत्रुहरू जितेर ॥
यी भूपलाइ पछि सोहि मिलेर अस्त्र ।
पार्दै थिए समरमा अरिलाइ त्रस्त ॥७॥

ऐह्ले शस्त्र गरे प्रहार तिनिले * मैले गरी प्रेरित ।
तिम्रो नाश हुने बुझी समरमा * त्यो अस्त्रले निश्चित ॥
मैले लीन गराइ आफ्नु तनमा * त्यस्लाइ राख्दो भएँ ।
तिम्रो जीवनलाइ मित्र ! यसरी * मैले बचाई लिएँ ॥८॥
ठूलो जो भगदत्तका सँग थियो * दिव्यास्त्र त्यो सिद्धियो ।
हात्तीको भरमा यहाँ दृढ़ भई * संग्राम गर्दैछ यो ॥
तिम्रो शत्रु ठुलो र दुर्जय तथा * योद्धा छ यो दुर्धर ।
यस्लाई अब मार झट्ट धनुमा * राखेर तीखा शर ॥९॥
साह्रै वृद्ध भई दुवै नयनका * भौं झुण्डिनाले गरी ।
बाँधेको छ खिंचेर मास्तिर सखे ! * ती भूपले राम्ररी ॥
डोरी काट तिमी तिखा शरहरू * छोड़ेर हे अर्जुन !
आँखा बन्द भई, हुनेछ सजिलो * तिन्लाइ मारी लिन॥१०॥

त्यो आज्ञा हरिको सुनी शर लिई * श्री पार्थले उज्ज्वल ।
छाड़े योजनपाद नाम गजको * ताकेर कुम्भस्थल ॥
धारा बग्न गयो ठुलो रगतको * त्यो बाणको चोटले ।
थाल्यो फन्फनि घुम्न मत्त गज त्यो* संग्राममा वेगले ॥११॥
गर्थ्यो यत्न जती बढाउन अघी * त्यो माहुते त्यस्कन ।
लाग्यो सर्न पछाड़ि खप्न नसकी * पीड़ा, डराई कन ।
दोटा दन्त घुँड़ा धसी पृथिविमा * त्यो ढल्न लाग्यो जब ॥
तीखा बाणहरू थपे अरु पनी *त्यस्लाइ ताकी तब॥१२॥
त्यस्को देह भई धुजा जब फुट्यो * त्यो श्रेष्ठ गण्डस्थल ।
चिच्याई नृपको गिर्‍यो गज मरी * ढाकेर युद्धस्थल ॥
आँखीभौं भगदत्तले जसरि त्यो * बाँधेर लड्दै थिए ।
योटा बाण चलाइ श्री विजयले * त्यस्लाइ काटीदिए॥१३॥
अन्धा झैं नृपती भए समरमा * केही नदेख्ने जब ।
लागे बाण तिखा-तिखा विजयका * तिन्लाइ आई सब ॥
आँटे लड्न नरेश खप्न नसकी * त्यो चोटले भूमिमा ।
काटेथे भगदत्तको शिर छिटै * जाउन् भनी स्वर्गमा ॥१४
देखे कौरव वीरले समरमा * ती भूपतीको गति ।
आए लड्न भनेर वीर शकुनी * तत्काल हे भूपति !
तिन्का 'वृश्चिक' औथिए 'अचल'जो* भाई दुवै साथमा ।
भेजेथे दुइलाइ बाण दुइले *श्रीपार्थले स्वर्गमा ॥१५॥
त्यो देखेर रिसाउँदै शकुनिले * माया फिंजाईकन ।
घेरै अस्त्र, अनेक जन्तु वनका * गर्दा भए सिर्जन ॥
थाले बर्सन शस्त्र, जन्तुहरुले * लागे जसै झम्टन ।
माया अर्जुनले निवारण गरे * अग्न्यास्त्र छाड़ीकन॥१६

संज्ञा-शून्य भए तुरुन्त शकुनी * लागेर तीखा शर ।
भाग्यो सारथिले लिई रथ छिटै * संग्रामको बाहिर ॥
लागे गर्न विनाश पार्थ रणमा * नारायणी सैन्यको ।
थाले कौरव वीर भाग्न डरले * आशा त्यजी प्राणको ॥१७

अश्वत्थामाद्वारा नीलको वध, कर्णका तीन भाइको मृत्यु—

योद्धा नील नरेश पाण्डु-सुतका * सेनामहाँ जो थिए ।
तिनले कौरव सैन्यको समरमा * संहार गर्दा भए ॥
लागे भन्न गएर द्रोण गुरुका * छोरा रिसाईकन ।
गर्दैछौ वध फौजको समरमा * व्यर्थै तिमीले किन ? ॥१८
मेरा साथ तिमी लड़ाइँ खुशिले * हे नील राजा ! गर ।
तिम्रो पूर्ण हुनन्न मनोरथ जसै * लाग्नेछ मेरो शर ॥
द्रौणीको सुनि वक्र उक्ति, शरको * वर्षा गरे नीलले ।
तिनका बाण सबै गराइ टुकुरा * काटी तीखा बाणले ॥१९
मारी सारथि, अश्व औ रथ, ध्वजा * तत्काल भाँचीदिए ।
यौटा शक्ति प्रहार बेसरि गरी * खुसी हुँदै गर्जिए ॥
राजा नील कुदेर त्यो रथ त्यजी * रक्षा गरे प्राणको ।
हाने शक्ति लिएर एक शिरमा * ती द्रोणका पुत्रको ॥२०
शक्तीको बिचमै गराइ टुकुरा * छाडेर यौटा शर ।
द्रौणीले सहजै ति नील नृपको * काटी गिराए शिर ॥
द्रौणी, द्रोण गुरू, सुयोधन तथा * तिनका सखा कर्णले ।
थाले गर्न विनाश पाण्डु-सुतका * सेनाहरू वेगले ॥२१॥
योद्धा भीम लिएर फौज बलियो * तिनका अगाडी गए ।
बर्साई हतियार वेग सबको * तत्काल रोकीदिए ॥

लागे लड्न त्यहाँ दुवै तरफका * ती फौज अन्धा बनी।
छाड़े चिह्न प्रहारमा सुत-पिता * भाई, हितैषी पनी ॥२२॥
शक्ती, पाश, गदा परस्पर सबै * छाड्थे कराई त्यहाँ।
भन्थे कोहि तँलाइ मार्दछु पखी * भागेर जान्छस् कहाँ ?
राजन् ! फौज मरे दुवै तरफका * संग्राममा बेसरी।
भन्थे आर्त भई कती सुत-पिता * भाई तथा हे हरि ! ।२३
त्यै वेला गुरु द्रोण, पाण्डु-सुतका * मार्दै थिए सैनिक।
आए पार्थ फिरी, गरीकन ठुलो * संहार संसप्तक॥
देखी अर्जुनलाइ वायुगतिले * आईपुगेको त्यहाँ।
श्री दुर्योधनजी पुगे अति छिटो * तिनका अगाडीमहाँ ॥२४
भाई तीन लिई पुगे रथ चढी * श्री कर्ण संग्राममा।
लागी अर्जुनका तिखा शर गए * तीनै जना स्वर्गमा॥
मारे भाइ भनेर सूर्य-सुतले * साह्रै रिसाईकन।
ढाकी अर्जुनलाइ बाणहरूले * थाले तिनी गर्जन।२५॥
योद्धा भीम र सात्यकी, द्रुपदजी * तत्काल साम्ने गई।
रोके वेग, प्रहार सूर्य्य-सुतको * तीनै जनाले भई॥
एकै पल्ट गरी प्रहार सलले * सातो लिए कर्णको।
पारे घायल बेसरी तन भरी * धारा बग्यो रक्तको ॥२६
त्यो देखेर पुगे जयद्रथ तथा * श्री द्रोण, दुर्योधन।
लागे गर्न प्रहार शत्रुदलको * रोकेर धावाकन॥
पृथ्वी कम्प हुने गरी थरि-थरी * शस्त्रास्त्र औ बाणले।
लड्थे वीरहरू परस्पर त्यहाँ * अत्यन्त उत्साहले ॥२७
जस्तो युद्ध भयो अघी नरपते ! * त्यो घोर देवासुर।
त्यस्तै युद्ध त्यहाँ पनी हुन गयो * देखेर लाग्ने डर॥

धेरै सैन्य भए मुहूर्तभरिमै * संग्राममा सोत्तर ।
देखिन्थे शव मात्र हे नरपते ! * त्यो युद्धभूमीभर ॥२८॥
देखी त्यो रणको परिस्थिति छिटै * भागे डरी कातर ।
त्यस्ले सैन्य र वीरमा हुन गयो * उत्साह झन् दोब्बर ॥
रोके युद्ध तुरुन्त श्री रवि हिंड़े * बिस्तार पश्चिम्तिर ।
सन्ध्याकाल भयो दुवै थरि गए * विश्रामको खातिर ॥२९

द्रोणाचार्यको तेस्रो दिनको युद्ध, युधिष्ठिरको चिन्ता र दुर्योधनको उपालम्भ, अभिमन्युको उत्साह :—

लागे सञ्जय भन्न हे नरपते ! * सम्झेर युद्ध स्थिति ।
प्रातःकाल उठी सुयोधनजिले * सन्ताप मानी अति ॥
श्रद्धा-प्रेम थियो अवश्य मनमा * श्री द्रोणजीका प्रति ।
लागे भन्न गएर तैपनि तिमी * सोत्साह हे भूपति ! ॥३०
गर्नु भो प्रण जो स्वयं हजुरले * विश्वास त्यस्को गरें ।
साह्रै नै अलपत्र यो समरमा * त्यस्ले म ऐह्ले परें ॥
छाड्दा धर्म-कुमारलाइ रणमा * मौका मिले तापनी ।
आशा त्यागिदिएँ गुरो ! विजयको * हाछु लड़ाइँ भनी ॥३१॥
माया पाण्डवको मदेखि छ बढी * आचार्यको चित्तमा ।
सोही कारणले म देख्दिनँ ठुलो * उत्साह संग्राममा ॥
हाम्रा वीरहरू अनेक दिनहूँ * संग्राममा मर्दछन् ।
उनका वीर सबै सुरक्षित रही * उत्साहले लड्दछन् ॥३२
हुन् ती शिष्य हजूरका प्रिय न ता * तिनको छ के योग्यता ?
धोका हो भनिठान्दछु समरमा * देखाउनू वीरता ॥
श्री दुर्योधनले गरे जब कुरा * छेड़ेर बिझ्ने गरी ।
भन्नूभो गुरु द्रोणले भइ दुखी * सम्झाउँदै राम्ररी ॥३३॥

पूरा गर्न सकीनँ जुन प्रण भनी * आरोप ऐह्ले गर्‍यौ ।
त्यस्ले हे अधिराज ! यो समरको * उत्साह मेरो हर्‍यौ ॥
द्यौता, दानव, यक्ष, राक्षस तथा * गन्धर्व, विद्याधर ।
आउन्न जो शिवदेखि बाहिक अरू * संग्रामको खातिर ॥३४॥
सक्छन् जित्न अवश्य संमुख गई * एक्लै लडी अर्जुन ।
पर्को धर्म-कुमारलाइ कसरी * तिन्को अगाडी भन ॥
हे दुर्योधन ! छन् युवा समरका * ज्ञाता गुणी अर्जुन ।
तिन्लाई कसरी जितौं म छु बुढो * संग्राममा लौ भन॥३५॥
श्री योगेश्वर हाँक्तछन् रथ बसी * जस्को बनी सारथी ।
जो छन् शत्रु विनाश गर्न रणमा * सामर्थ्य राख्ने रथी ॥
जान्दैछौ तिमीले पनी समर यो * जित्छन् उनैले भनी ।
गर्दैछु भरिसक्य यत्न अहिले * बूढो भए तापनी ॥३६॥
यौटा सत्य कुरा म भन्दछु अरू * हे वीर दुर्योधन !
यौटा वीर कुनै विपक्षतिरका * मार्नेछु आजै सुन ॥
अल्झाउन् रणमा निकै पर लगी * श्री पार्थलाई बरू ।
रोक्नेछु जति आउनन् अरु यता * योद्धा र सेनाहरू ॥३७
आज्ञाले गुरु द्रोणको पर हटे * संपूर्ण संसप्तक ।
एक्लै पार्थ लड़े पुगेर नलिई * सेना कुनै नायक ॥
लागे गर्न अनेक बीरहरुको * संहार तिन्ले उता ।
चक्रव्यूह रचे नतोड्न सकिने * आचार्यजीले यता ॥३८
जो जो वीर गएर पाण्डु-सुतका * लड्थे अगाड़ी सरी ।
मार्थे द्रोण, डटेर व्यूह-मुखमै * छेकेर सोही घरी ॥
लागे धर्म-कुमार भन्न रणको * देखेर त्यस्तो स्थिति ।
वेला संकटको उपस्थित भयो * हे वीर, सेनापति॥३९॥

चक्रव्यूह बनाइ आज गुरुले * लड्छन् सबै कौरव ।
मारिन्छन् अब वीर-सैनिकहरू * हाम्रा भएका सब ॥
तोड्ने व्यूह स्वयं धनञ्जयविना * क्वै छैन हाम्रातिर ।
अल्झेका अहिले ति शत्रु-दलमा * छन् हामिदेखि पर ॥४०
मर्छन् सैन्यहरू भनेर मनमा * योटा छ ठूलो दुख ।
अर्को ताप छ पार्थलाइ कसरी * देखाउने हो मुख ॥
के गर्दा हित हुन्छ यो बखतमा * सल्लाह पैह्ले गरौं ।
जस्तो निश्चय हुन्छ त्यैं किसिमले * हामी अगाड़ी सरौं ॥४१
चिन्ताग्रस्त भएर धर्म-सुतले * त्यस्तो भनेको सुनी ।
लागे श्री अभिमन्यु भन्न वयका * सानै भए तापनि ॥
माताले पहिले पितासित कुनै * आख्यान सुन्छु भनी ।
बर्ता आग्रह गर्नु भो नरपते ! * लागेन निद्रा भनी ॥४२॥
तोड्ने व्यूह कथा सुनाउनुभयो * मेरा पिताले जब ।
मैले हे अधिराज ! त्यो उदरमै * सुन्दै गएथें सब ॥
आमाले जब सुन्न सुन्दर कथा * छाड़िन् निदाईकन ।
आधा मात्र भनी निदाउनुभयो * मेरा पिता अर्जुन ॥४३॥
तोड्ने व्यूह सुनें कथा नरपते * आधा त मैले तर ।
पूरा पाइनँ सुन्न ताड़ि सहजै * त्यो निस्कने बाहिर ॥
एक्लै तोड्न म सक्छु तैपनि गई * आचार्यको व्यूह त्यो ।
मार्छु कौरव वीरलाइ रणमा * आज्ञा दिनोस् जानको ४४
जोड़ी छैन भनी तिनै भुवनमा * ख्याती छ जुन वीरको ।
छोरा हुँ म उनै धनञ्जयजिको * भानीज श्रीकृष्णको ॥
गर्नेछु रणमा म शत्रुदलको * संहार उत्साहले ।
हाम्रो जीत अवश्य हुन्छ प्रभुको * आशीषले पुण्यले ॥४५॥

हे राजन्, अभिमन्युको सुनि कुरा * देखी ठुलो साहस ।
बोल्ले धर्म-कुमार, 'यो पृथिविमा * बढ्ने छ तिम्रो यश ॥'
हे बाबू ! गर व्यूह भेदन तिमी * पैह्ले अगाडी गई ।
सेना साथ लिई सहाय गरुँला * हामी सबैले भई ॥४६॥
बोल्ले भीम रिसाइ धर्म-सुतले * आज्ञा भएको सुनी ।
बाबू ! मद्दत गर्दछौं संग गई * हामीहरूले पनी ॥
पैह्ले भेदन व्यूहको गरि तिमी * बाटो बनाऊ गई ।
पस्छौं हामिहरू पनी सँग-सँगै * तिम्रो पछाड़ी भई ॥४७॥
यो आज्ञा अभिमन्युले जब सुने * उत्साहले बेसरी ।
आए भेट्न जहाँ थिइन् शिविरमा * श्री उत्तरा सुन्दरी ॥
स्वप्ना देखि नजाति सोहि निशिमा * सम्भेर सोही कुरा ।
शंका पर्न गई कुनै अशुभको * दुःखी थिइन् उत्तरा ॥४८

उत्तरा अभिमन्यु संवाद :—

श्री पार्थका तनयले प्रिय पत्निलाई ।
देखी प्रसन्न मनले करमा समाई ॥
सोधे-मुहार शशि झैं किन हो मलीन ।
देख्छु शुभे ! भन बुझाइ समस्त कारण ॥४९॥

साध्वीले पतिको कुरा सुनिसकिन् * मीठो सुधा झैं जब ।
लागिन् भन्न-तिनी विनम्र स्वरमा * आफ्नू कुशंका सब ॥
देखें स्वप्न नजानि एक निशिमा * मैले त्यसै कारण ।
बस्नोस् आज भएर शान्त यहिं नै * संग्राम त्यागीकन ५०॥
आशंकाहरु उब्जिरहन्छन् थरि-थरी * हे नाथ ! दुःस्वप्नको ।
गर्छ आज म चाकरी रुजु रही * यी पद्म झैं पाउको ॥

गर्दै दुःख पुकार नम्र स्वरमा * रोकीन् सतीले जब ।
लागे भन्न बुझाउँदै समरको * आफ्नू इरादा सब ॥५१
सेना छन् अहिले उपस्थित यहाँ * हामीहरूका जति ।
मर्नेछन् सहजै परेर गुरुको * त्यो व्यूहमा हे सति !
जानूभो अहिले पिता समरको * खातीर निक्कै पर ।
छैनन् भेदन गर्न व्यूह अहिले * क्वै वीर हामीतिर ॥५२
रक्षा सैनिकको गरेर गुरुको * त्यो व्यूह तोड्ने प्रण ।
आएको छु गरेर, भङ्ग कसरी, * गर्नै प्रतिज्ञा भन ?
देखिन्छन् जति स्वप्न घोर निशिमा* हुन्छन् ति झूटा भनी ।
मान्नू दुःख वृथा छ त्यो सब कुरा * जानेर हे मानिनी ॥५३
जो छन् वीर प्रसिद्ध अर्ज्जुन, तिमी * तिन्की बुहारी भई ।
गर्दीनौ किन धैर्य धारण शुभे ! * के पुग्छ चिन्ता लिई ॥
पत्नी हौ तिमि वीरकी पृथिविमा * जस्को छ ठूलो यश ।
मेरो वृद्धि गराउ शत्रु-वधको * उत्साह औ साहस ॥५४
मार्नै शत्रुहरू त्यसै दिन गई * एक्लै लड़ाइँ गरी ।
स्वामीको सुनि त्यो कुरा हृदयमा * झन् उग्र चिन्ता परी ॥
केही बेर गरी विचार मनमा * ती उत्तरा सुन्दरी ।
लागिन् भन्न समाइ पाउ पतिका * दुःखी भई बेसरी ॥५५॥
हे स्वामी ! छ हजूरको समरमा * उत्साह पूरा बल ।
जान्नुहुन्न तथापि पूर्ण छल औ * संग्रामका कौशल ॥
छन् योद्धा गुरुजी सबै तरहले * नीतिज्ञ, जान्ने छल ।
तिन्को मद्दत गर्न छन् अरु पनी * योद्धाहरूका दल ॥५६॥
त्यस्ता उत्कट वीरका सँग गई * लड्छु म एक्लै भनी ।
जो आज्ञा अहिले भयो हजुरले * आत्तिन्छु सोही सुनी ॥

लड्नूभो सबले मिली बितिसक्यो * यो आज बाह्रौं दिन ।
हाम्रो जीत भएन, शत्रुदलको * संहार पूरा किन ? ॥५७
आफ्नो पूर्ण हुने मनोरथ कुरा * प्रत्येकले गर्दछन् ।
अर्कालाइ पऱ्यो कुनै दुख भने * आफू पछी सर्दछन् ।
सोही कारणले हिताहित दुवै * आफ्नू विचारीकन ।
आफ्नू शक्ति जती छ कार्य त्यतिनै* गर्छन् सदा सज्जन ॥५८
देख्छन् उत्तम कार्य गर्न तर त्यो * गाह्रो भए दुस्तर ।
अर्कालाइ उचाल्दछन् गर भनी * आफू रहन्छन् पर ॥
लै-लैमा पछिको विचार नगरी * त्यो कार्य जो गर्दछन् ।
भोग्छन् कष्ट तिनै, अरू बखतमा * आफू पछी सर्दछन् ॥५९
त्यस्तै दुःस्थिति देख्दछु म अहिले * आफू डराईकन ।
होस्याएर हजुरलाइ रणमा * आँटे पठाईदिन ॥
गर्दा युद्ध त्यहाँ कुनै तरहको * आपत्ति आयो भने ।
भोग्नूपर्छ स्वयं, हुँदैन अरु क्वै *त्यो दुःख बाँडी लिने ॥६०
दासी हूँ म हजूरका चरणकी * हे नाथ ! अर्धाङ्गिनी ।
मान्नै पर्छ हजूरले हित कुरा * मैले भनेको पनि ॥
त्यस्माथी छु रजोवती म अहिले * हो आज चौथो दिन ।
माग्दैछु ऋतुदान आतुर भई * हे उत्तराका धन ! ॥६१
पत्नीलाइ दिंदैन दान ऋतु जो * मौका विचारीकन ।
लागी पाप ठुलो तिनै नरकमा * पर्छन् मरी दुर्जन ॥
राम्रो उक्ति र नीतिपूर्वक कुरा * तिनले भनेको सुनी ।
इच्छा पूर्ण गरे ति पार्थ सुतले * कर्तव्य हो यो भनी ॥६२
हे प्यारी, जति छन् म भैं बल हुने * योद्धाहरू लोकमा ।
चाहिन्नन् तिनलाइ मद्दत दिने * मानीस संग्राममा ॥

सक्छु लड्न म इन्द्रका सँग पनी * मौका परेका घरी ।
यो जाबो रणमा सहायक लिनू * पर्दैन हे सुन्दरी ! ॥६३॥
भागे उत्तर युद्धबाट जसरी * देखी यिनै कौरव ।
त्यस्तो छैन म गार्न सक्तछु शुभे * वैरी जती छन् सब ॥
पत्नी भैकन वीरकी किन कुरा * गछर्यौ बनी कातर ।
हे प्यारी ! तिमि देउ आत्मबलको * उत्साह, त्यागी डर ॥६४
वेला छैन विशेष गर्न अहिले * यो प्रेमको गन्थन ।
जान्छु, देऊ बिदा प्रिये ! समरमा * आनन्द मानीकन ॥
जाने निश्चय युद्धमा जब सुनिन् * आफ्ना पतीको कुरा ।
साह्रै नम्र भई मिठो वचनले * बोल्दी भइन् उत्तरा ६५
सक्छु रोक्न हजूरलाइ कसरी * हे नाथ ! मैले तर ।
बिन्ती गर्दछु नाथको समरमा * रक्षा गरुन् ईश्वर ॥
पैह्राएर किरीट औ कवच त्यो * शस्त्रास्त्र सज्जित गरिन् ।
स्वामीलाइ चढाइ श्रेष्ठ रथमा * श्री उत्तरा फर्किइन् ॥६६॥

अभिमन्युको चक्रव्यूहमा प्रवेश र कौरवको चतुरंगिणी सेनाको संहार :—

हे राजन् ! रथ वेगले समरमा * जाँदै थियो तैपनी ।
भन्थे सारथिलाई भद्र रथ यो * मेरो पुर्‍याऊ तिनी ॥
लाग्यो भन्न सुमित्र सारथि कुरा * तिन्ले गरेको सुनी ।
गर्दा हड्बड कार्यमा सफलता * पाइन्न केह्रै पनी ॥६७॥
सुम्पेको छ हजूरलाइ अहिले * जुन् भार वा कार्य यो ।
त्यस्मा गर्नु विचार योग्य रितले * हे नाथ ! कर्तव्य हो ॥
जान्ने युद्ध-कला सबै तरहका * श्री द्रोण आचार्य छन् ।
जान्नू हुन्न कला हजूर रणको * जुन् गोप्य वा श्रेष्ठ हुन्॥६८

सोही कारणले विचार नगरी * संग्राम गर्नाकन ।
देख्दा शैशवको उमेर कलिलो * आत्तिन्छ मेरो मन ॥
त्यस्तो सारथिको सुनी हित कुरा * केही नटेरीकन ।
लागे श्री अभिमन्यु गर्न बलको * आफ्नू स्वयं वर्णन ॥६९
आए लड्न भई विपक्षतिरका * श्री इन्द्रलाई पनी ।
एक्लै निर्भय लड्दछु, सुन तिमी * ती काल जस्तै बनी ॥
मामा कृष्ण, पिता धनञ्जय पनि * आए अगाड़ी सरी ।
मान्नेछैन म सारथे ! भय कुनै * संग्राममा यो घरी ॥७०॥
ज्ञाता द्रोणजि छन् भनी भय ठुलो * देखाउँदै छौ, तर ।
मैले मान्दिनँ युद्धका बखतमा * योद्धा कसैको डर ॥
त्यस्तो बात सुनेर वायुगतिले * तिन्ले बढाए रथ ।
धूलो त्यो रथ-वेगले उडि ठुलो * ढाक्यो दिशा औ पथ ॥७१
पौंचायो रथ व्यूहको मुखमहाँ * त्यो सारथीले जब ।
दौड़े मद्दत गर्न पाण्डु-सुतका * योद्धा प्रतापी सब ॥
बर्साई अभिमन्युले शरहरू * सेना तथा नायक ।
मारे वीर अनेक व्यूहमुखमा * जो-जो थिए रक्षक ॥७२
भागे कौरव-सैन्य टिक्न नसकी * आफ्नो लिई जीवन ।
बढ्दै गो रथ भित्रतर्फ सहजै * त्यो व्यूह तोडीकन ॥
तोड़ेको जति व्यूहलाइ अघि झैं * चौंडै बनाई लिए ।
योद्धा पाण्डवतर्फका जति थिए * ती बाहिरै रोकिए ॥७३॥
हे राजन् ! अघि द्रौपदी हरणमा * ती सिन्धुका भूपले ।
हारेथे अपमान बेसरि गरे * पक्रेर श्री भीमले ॥
तिन्ले श्री शिवको गरी तप ठुलो * मागी लिए जुन् वर ।
रोके पाण्डव-वीरलाइ अहिले * त्यै हेतुले बाहिर ॥७४॥

एक्लै भित्र पसेर पार्थ-सुतले * गर्दा भए दल्मल ।
बर्साईं शर घेर शत्रु-दलमा * पारी दिए खल्बल ॥
तिन्ले मत्त गजेन्द्र झैं डुलि-डुली * शस्त्रास्त्र छाड़ीकन ।
मार्दै सैन्य अनेक, उच्च-स्वरले * थाल्दा भए गर्जन ॥७५॥
जो-जो वीर बढेर पार्थ-सुतका * सामू लड़ाई गरे ।
त्यागी जीवन ती सुती समरमा * संसार पारी तरे ॥
जान्थे ज्युन्‌तिर पार्थका तनय ती * त्यो तर्फका सैनिक ।
भाग्थे खूब डरी नदेखि नजिकै * आफ्नू कुनै रक्षक ॥७६
सामुन्ने अभिन्युका जब परे * सत्यश्रवा भूपती ।
लागी बाण तुरुन्त नै समरमा * तिन्‌को भयो सद्‌गति ॥
आए लड्‌न भनेर रुक्मरथजी * तिन्‌का अगाड़ी सरी ।
त्यागे जीवन युद्धमा शर तिखा * लागेर सोही घरी ॥७७॥
धेरै राजकुमारले समरको * देखी नराम्रो स्थिति ।
वर्षाए सबले मिली शरहरू * आफ्ना भएका जति ॥
गन्धर्वास्त्र लिएर पार्थ-सुतले * मन्त्रेर छाड़ी दिए ।
एकै साथ मरेर राज-सुत ती * सारा त्यहीं पस्त्रिए॥७८॥
त्यो देखेर रिसाई सूर्य-सुतका * भाई सुन्धवा गए ।
योटा बाण चलाइ पार्थ-सुतले * तिन्लाई मारी दिए ॥
आए लड्‌न भनी त्यसै बखतमा * दौड़ेर दुर्योधन ।
लागी बाण तिखा त्यजी समर त्यो * भागे लिई जीवन ॥७९
भाई मारिदिए भनेर रिसले * श्री कर्ण आगो भए ।
बसाई शर पार्थका तनयको * त्यो देह ढाकी दिए ॥
काटी त्यो शर-जाललाइ सहजै * श्री पार्थका पुत्रले ।
छाड़े बाण पचास, कर्ण डरले * भागे ठुलो वेगले ॥८०

छोरा लक्ष्मण जो सुयोधनजिका * निक्कै प्रतापी थिए ।
सामुन्ने अभिमन्युका पुगि निकै * उत्साहले गर्जिए ॥
तिन्लाइ शर पाँच पार्थ-सुतले * हाने रिसाई जब ।
घोड़ा, सारथि, छत्र औ शिर पनी * टुक्रा भएथ्यो सब ॥८१
हे राजन् ! अभिमन्युको समरमा * उत्साह देखीकन ।
आए लड्न भनेर क्रोधित हुँदै * गर्जेर दुःशासन ॥
देखेथे तिनिलाइ पार्थ-सुतले * सामू डटेका जब ।
खोज्थें दुष्ट ! लड़ाइमा घुमि-घुमी * पाएँ तँलाई अब ॥८२
तेरो शोणित पान गर्न शर छन् * मेरा सबै आतुर ।
भागीनस रणबाट क्यै गरि भने * काटछु म तेरो शिर ॥
यस्तो बात भनेर तीन शरले * हाने रिसाईकन ।
लागी त्यो शर तीक्ष्ण व्याकुल भई* भागे लिई जीवन ॥८३
आए कोशलका बृहद्बल ठुला * राजा लड़ाई महाँ ।
श्री वृन्दारक भूपती पनि डटे * उत्साह राखी त्यहाँ ॥
द्रौणी औ कृतवर्म, कर्ण, कृपजी * श्री द्रोण दुर्योधन ।
घेरे षड् रथिले सबैतिर डटी * घेरा बनाईकन ॥८४॥
एकै पल्ट गरी प्रहार सबले * तीखा अनेकौं शर ।
घाऊ श्री अभिमन्युको तनभरी * पारी दिएथे तर ॥
तिन्को चोट खपी सबै शरहरू * टुक्रा गराईकन ।
श्री वृन्दारक औ बृहद्बलजिको * तिन्ले लिए जीवन ॥८५
पारे षड् रथिलाइ व्याकुल छिटै * आफ्ना तिखा बाणले ।
मारे एक सहस्र पुत्र नृपका * श्री पार्थका पुत्रले ॥
राजा भोग र अश्वकेतु बलिया * मन्त्रीहरू कर्णका ।
आठोटा शरले गिंड़े शिरहरू * तत्काल ती वीरका ॥८६

मन्त्री मारिदिए भनेर रिसले * गर्जेर श्री कर्णले ।
हानेथे अभिमन्युको शरिरमा * ताकेर नौ बाणले ॥
तिन्का बाण जती समस्त बिचमै * टुक्रा गराईकन ।
पारी व्याकुल कर्णलाइ रणमा * लागे तिनी गर्जन ॥८७
देखेथे अभिमन्युको बल ठुलो * उत्साह संग्राममा ।
लागे भन्न गएर सूर्य-सुतले * आचार्यको साथमा ॥
जागे झैं छ सुषुप्त सिंह रणमा * ऐले सुभद्रा-सुत ।
एक्लै लड्दछ हेर्नुहोस् कति छिटो * संम्पूर्ण योद्धासित ॥८८॥
भाग्नू क्षत्रिय-धर्मले कसरि लौ * त्यागेर युद्ध स्थल ।
मनू ठानि निको उपस्थित म छू * साह्रै भई घायल ॥
हेर्नोस् सैनिक, वीर हामितिरका * भागीरहेछन सब ।
चाँड़ै हामिहरू मिलीकन गुरो ! * यस्लाइ मारौं अब ॥८९॥
यस्तो बात सुनेर सूर्य-सुतको * भन्नूभयो द्रोणले ।
एक्लो बालक वीर हेर रणमा * लड्दैछ कुन् चालले ॥
साह्रै कष्ट दियो मलाइ शिशुले * पारे पनी मूर्च्छित ।
त्यस्को देखि ठुलो पराक्रम म छू * अत्यन्त नै हर्षित ॥९०॥
मामा कृष्ण तथा धनञ्जय दुवै * भन्दा बढी शौर्यले ।
जान्ने नीति लड़ाइँमा कुशल झैं * लड्दैछ यो धैर्यले ॥
हे बाबू ! अभिमन्यु वीर तिमि झैं * पैदा हुनेछन् जति ।
गर्नेछन् गुणगान, धैर्य रणको * तिम्रो खुशीले अति ॥९१

अभिमन्यु वध :—

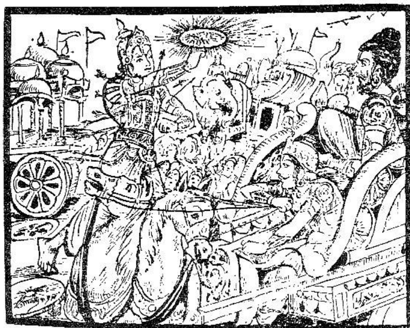
राम्रो व्यक्ति पनी कुसङ्गत भई * बिग्रन्छ जुन् चालले ।
सोही चाल शुरू गरे विवश भै * संग्राममा द्रोणले ॥

पैह्ले जुन् अभिमन्युको खुशि हुँदै * धेरै प्रसंशा गरे ।
राजन् ! लड्न भनी त्यसैसंग तिनी * फेरी अगाडी सरे ॥९२॥
द्रौणी, श्री कृप वीर कर्ण, शकुनी * आचार्य, दुःशासन ।
छेके षड् रथिले मिली वरिपरी * घेरा बनाईकन ॥
बर्साए सबले मिली शरहरू * पानो परे झैं गरी ।
ढाकेथे अभिमन्युको रथ-ध्वजा * औ सारथी बेसरी ॥९३॥
त्यो देखेर रिसाइ पार्थ-सुतले * काटी सबैको शर ।
एक्लै षड् रथिलाइ बाणहरूले * ढाकेर चारै तिर ॥
तीखा बाण पचासले गुरुजिको * सातो पहीले लिए ।
अस्सीले कृतवर्मको तनभरी * घाऊ गराई दिए ॥९४॥
साठी बाण चलाइ वीर कृपजी * लाई गरे घायल ।
काटे झट्ट किरीट सूर्य-सुतको * नौ बाणले उज्ज्वल ॥
द्रौणीलाइ तिखा-तिखा शरहरू * मन्त्रेर हाने दस ।
स्याबासी सब शत्रुले पनि दिए * देखेर त्यो साहस ॥९५॥
राजन् ! सारथि पार्थका तनयको * संकेत पाई कन ।
लाग्यो त्यो रणभूमिमा रथ छिटो * चौतर्फ दौड़ाउन ॥
मारे सैन्य अनेक वीर कुरुका * तिन्ले नराम्रोसित ।
थाले गर्जन बेसरी समरमा * एक्लै सुभद्रा-सुत ॥९६॥
द्रौणीले दस बाण द्रोण गुरुले * ताकेर नौ बाणले ।
त्यै साथी शर बीस कर्ण, कृपले * थप्ता भए वेगले ॥
लागी षड् रथिका तिखा शरहरू * ती पार्थका पुत्रको ।
धारा बग्न गयो शरीरभरिमा * घाऊ भई रक्तको ॥९७॥
शोभा युक्त तिनी गुराँस फुल झैं * संग्राममा देखिए ।
देखी त्यो पुरुषार्थ, वीरहरूले * स्याबास भन्दा भए ॥

तिन्का चोट सबै खपेर रिसले * देखाइ आफ्नू बल ॥
पारे षड् रथिलाइ घायल तिखा * नौ बाणले व्याकुल ॥९८
घोड़ा, सारथि, छत्र, औ रथ, ध्वजा * धूलो गरे द्रोणको ।
मारी अश्व र सारथी रथ छिटै * फ्याँके कृपाचार्यको ॥
द्रौणीलाइ र कर्णलाइ शरले * मन्त्रेर हानीकन ।
पारी घायल वेसरी घुमि-घुमी * थाले तिनी गर्जन ॥९९॥
सोधे फेरि डराइ सूर्य-सुतले * आचार्यलाई त्यहाँ ।
यस्को मृत्यु हुनेछ के गरि गुरो ! * संग्राम भूमीमहाँ ॥
देखी विह्वल कर्णलाइ रणमा * हाँसेर भन्नूभयो ।
पैह्लेको अभिमन्युले कवच जो *भेदिन्न हे कर्ण ! त्यो२००
सोही कारण अश्व, सारथि, धनू * शस्त्रास्त्र नाशीकन ।
लेओ शक्ति भए मिलेर सबले * यो वीरको जीवन ॥
जैह्ले सम्म रहन्छ यो समरमा * शस्त्रास्त्रले सज्जित ।
मर्नेछैन भनेर जान सबले * योद्धा सुभद्रा-सुत ॥ १॥
त्यस्तो बात सुनेर द्रोण गुरुको * क्रोधित् भई कर्णले ।
घोड़ा चार र सारथीकन छिटै * मारी दिए बाणले ॥
हे राजन् । अभिमन्युलाइ विरथी * पारेर त्यो चालले ।
एकै पल्ट गरे प्रहार सबले * छेकेर, शस्त्रास्त्रले ॥ २॥
राखी धैर्य अपार पार्थ-सुतले * सारा खपी चोट त्यो ।
पारे घायल षड्रथीकन त्यहाँ * वर्षा गरी बाणको ॥
देखी साहस त्यो अदम्य शिशुको * आश्चर्य माने जब ।
बोले श्री अभिमन्यु, भाव मनको * जानेर तिन्को सब ॥३॥
एक्लोलाई मिली महारथि लिई * सेनाहरू साथमा ।
गर्दैछौ यसरी प्रहार किन हो * हे दुष्ट हो ! युद्धमा ॥

योद्धाले रणमा अधर्म यसरी * गर्नू ठुलो पाप हो ।
पापी हो ! तिमिहेरु वीर सबमा * छौ श्रेष्ठ भन्ने छ को ?॥४
यस्तो श्री अभिमन्युको मुनि कुरा * त्यागेर लज्ला जति ।
श्री दुर्योधनले भन्ने रिस गरी * गर्जेर हे भूपति !
व्यर्थैको बकवाद यो समरमा * गर्छस् तँ के हे खल !
आफ्नू शत्रु निभाउने बखतमा * गर्छन् सबैले छल ॥५॥
यस्तो बात सुनी सुयोधनजिको * कालाग्नि जस्तै बनी ।
हानेथे शर एक पार्थ सुतले * हे दुष्ट पर्खी ! भनी *
मूर्छा पर्न गए सुयोधन त्यहीं * त्यो बाण लागीकन ।
भाँचेथे अभिमन्युको धनुष त्यो * आएर दुःशासन ॥६॥
हे राजन् ! तरवार ढाल करमा * आफ्नू लिई वेगले ।
थाले मार्न अनेक शत्रु रणमा * श्री पार्थका पुत्रले ॥
काटे त्यो तरवार-ढाल करको * तत्काल आचार्यले ।
त्यो देखेर अनीति पार्थ-सुतले * भन्दा भए क्रोधले ॥७
एक्लो शस्त्र-विहीन पैदल म छु * थाकीसकेको यहाँ ।
छाड्दैछौ किन शस्त्र दुष्ट भनिलो * संग्राम - भूमी महाँ ॥
त्यागी धर्म मलाइ मारि यसरी * दुर्नाम देखी अरू ।
कीर्ति वृद्धि हुनेछ के ? तिमीहरू * मर्नू निको हो बरू ॥८
योद्धा, वीर हुने घमण्ड मनमा * राख्छौ सबैले भने ।
मौका देउ मलाई दुष्ट जन हो ! * शस्त्रास्त्र आफ्ना लिने ॥
मैले शस्त्र लिएपछी तिमिहरू * ऐह्ले जती छौ यहाँ ।
इच्छा पूर्ण हुने गरी लड़ सबै * यो युद्ध भूमीमहाँ ॥९॥
लड्ने रीति र नीति औ हित कुरा * मैले भनें यो जति ।
मेरो दुर्बलता विचार नगरे * भन्छु म हे दुर्मति !

योद्धा क्षत्रिय हूँ, दया समरमा * माग्दीनँ कैह्ले पनि ।
मैले ठान्छु बरु लड्रेर खुशिले * मनूँ निको हो भनी ॥१०
योग्यायोग्य विचार विज्ञ जनले * जैह्ले पनी गर्दछन् ।
पापीचाहिँ अधर्ममा अघि- अघी * लज्जा त्यजी सर्दछन् ॥
गर्दैनौ सबले विचार मनमा * मेरो कुराको, तर ।
मान्नेछन् तिमिहेरुलाइ पछिका * मानीसले कायर ॥११॥
चाँडै मार बरु म हेर्दिनँ तिमी * पापीहरूको मुख ।
भोग्नेछु म गएर स्वर्गपुरिका * इच्छित् अनेकौं सुख ॥
श्री कृष्णार्जुनले कुरा मरणको * मेरो सुनेका घरी ।
मार्नन् निश्चय अग्निले खर ठुलो * थुप्रो डढ़ाए सरि ॥१२॥
मामा कृष्ण तथा धनञ्जय पिता- * जीको भई सम्झना ।
लागे श्री अभिमन्यु गर्न रणमा * दुःखी भई प्रार्थना ॥

अभिमन्यु वध

मामाको र पिताजिको चरणमा * बिन्ती छ यो आखिरी ।
राख्नू याद मरें म यो समरमा * जस्तो अवस्था परी ॥१३

पापी कौरवको विनाश प्रभुले * गर्नू नबिर्सीकन ।
मैले पाइनँ आखिरी बखतमा * दुर्भाग्यले दर्शन ॥
गर्थे दुःख पुकार पार्थ-सुतले * सन्ताप मानी उता ।
एकै पल्ट प्रहार कौरवहरू * गर्थें रिसाई यता ॥१४॥
बर्ता चोट परेर मूर्छित भई * लोटे सुभद्रा-सुत ।
हान्थे तैपनि शस्त्रले खलहरू * साह्रै नराम्रोसित ॥
श्री दुःशासनको कुमार दगुऱ्यो * योटा गदा लीकन ।
हानो मस्तकमा ति पार्थ-सुतको * त्यस्ले लियो जीवन ॥१५

श्री पार्थका तनयले जब प्राण त्यागे ।
हर्ष ध्वनी सकल कौरव गर्न लागे ॥
हा हा पऱ्यो अति ठुलो रण-भूमिमाहाँ ।
गर्थे विषाद सब पाण्डव वीर त्याहाँ ॥१६॥

उत्तराको शोक :—

हे राजन् ! अभिमन्युको मरणको * संवाद त्यो फैलियो ।
सारा पाण्डव, सैन्य शोक-दहमा * त्यो तापले गाड़ियो ॥
ल्याएथे अभिमन्युको शिविरमा * त्यो देह बोकीकन ।
गर्थे शोक बसी युधिष्ठिरहरू * साह्रै दुखाई मन ॥१७॥
देखी त्यो मृत-देहलाइ पतिको * श्री उत्तरा सुन्दरी !
वाणी रुद्ध भई ढलिन् पृथिविमा * तत्काल मूर्छा परी ॥
शान्ती प्राप्त भयो अलीकति बरू * मूर्छा परेका घरी ।
दासीका उपचारले जब भइन् * ती होशमा सुन्दरी ॥१८
ढाकेको रविलाइ बादल सरी * लागेर धेरै धुलो ।
साध्वीले मृत देहलाइ पतिको * देख्दी भइन् तेजिलो ॥

चिच्याईकन बाहुले पिटि-पिटी * छाती तथा माथमा।
लागिन् गर्न विलाप पार्थ-सुतको * पक्री दुवै पाउमा ॥१९॥
एक्लै पाल्नुभयो मलाइ नलिई * हे नाथ! ऐह्ले किन?
यस्को उत्तर क्यै दिनोस् उठि छिटै * हे उत्तराका धन!
स्वामी! हूँ म पनी दुखी हजुरकी * दासी र अर्धाङ्गिनी।
आधा अङ्गविना म बाँचु कसरी * आज्ञा हवस् त्यो पनि ॥२०
कस्तो के गरूँला कती सुखहरू * भोग्ने इरादा थियो।
उल्टो दैवगती भएर अहिले * सम्पूर्ण त्यो नाशियो ॥
सक्छु बाँच्न कहाँ विना हजूरको * एक्लै म संसारमा।
दुःखी देह त्यजी म बस्छु प्रभुको * सेवा गरी साथमा ॥२१॥
आमा-बाबु र बन्धु-बान्धव अरू * जो छन् हितैषी जन।
स्वामी झैं सुख भोग, आदर दिने * क्वै हुन्न नारीकन ॥
मेरो विन्ति नमानि आज यसरी * त्याग्नू हुँदा नाथले।
राखौं जीवन को भनेर अथवा * कुन् सौख्यको आशले२२
हा हा प्राणपती! भनीकन रुँदै * धेरै बिलौना गरिन्।
हे राजन्! अभिमन्युकी नव-बधू * तत्काल मूर्छा परिन् ॥
श्री योगेश्वर पाँच पाण्डव तथा * रानी सुभद्रा अरू।
आए श्री अभिमन्युको शिविरमा * सम्पूर्ण बन्धुहरू ॥२३॥
हे राजन्! अभिमन्युलाइ त्यसरी * मारेर दुर्नीतिले।
छोरा, नाति हजूरका, शिविरमा * फर्केर आनन्दले।
हाम्रो जीत भयो भनेर खुशिले * गर्थें ठुलो उत्सव।
गर्थें खूब विलाप धर्म-सुतका * रानी तथा बान्धव॥२४॥
चल्ने धर्म र नीतिपूर्वक सदा * षट् शास्त्र जो जान्दथे।
जस्तै कष्ट परे पनी दृढ रही * जो धैर्य छाड्दैनथे ॥

त्यस्ता धर्म-कुमारले पनि ठुलो * सन्ताप मानीकन ।
गर्दै घोर विलाप धैर्य मनको * त्यागेर लागे रुन ॥२५॥
हे बाबू ! वनवासको बखतमा * जो जो परेथे दुख ।
हामीले सब त्यो सह्यौं सहजमा * हेरेर तिम्रो मुख ॥
जो आपत्ति पऱ्यो असह्य तिमिले * त्यागी दिंदा जीवन ।
मेरो शक्ति रहेन खप्न दुख यो * बाँच्ने कसोरी भन ? ॥२६
हाम्रा सन्ततिमा प्रधान तिमि नै * यौटा थियौ लायक ।
कस्ले गर्छ सहाय हामिहरूको * हे शत्रु संहारक !
मामा कृष्ण छँदै पिताहरु सबै * तिम्रो गयो जीवन ।
गर्नें छन अपकीर्ति बेसरि भनी * आत्तिन्छ मेरो मन ॥२७
हाम्रो युद्ध हुँदैछ यो बखतमा * जुन राज्यको खातिर ।
कस्ले भोग्दछ राज्य त्यो अब ठुलो* मानौं म कस्को भर ॥
आज्ञा लड्न भनेर जो अघि दिएँ * मैले नसोचीकन ।
त्यस्को दण्ड दिए मलाइ विधिले * यो दुःख भोग्नाकन ॥२८
तिम्रो त्यो रणको पराक्रम सबै * हे बाबु ! सम्झी लिंदा ।
गर्नेछन् गुणगान लोकहरुले * तिम्रो सदा सर्वदा ॥
मैले झैं परिणाम ख्याल नगरी * गर्नन् जती कर्म जो ।
फेला निश्चय पर्दछन् तिनि म झैं * कोही ठुलो कष्टको ॥२९
राजन् ! धर्म-कुमार दुःखित भई * गर्थे बिलौना यता ।
रुन्थे धैर्य त्यजेर बान्धव तथा * रानीहरू झन् उता ॥
देखी प्राणविहीन देह सुतको * दुःखी सुभद्रा भइन् ।
हा हा पुत्र ! कता गयौ तिमि भनी * क्यै बेर मूर्च्छा परिन् ३०
दासीका उपचारले जब फिऱ्यो * क्यै कालमा चेतना ।
हेरी श्री हरितर्फ सादर भनिन् * खप्तै ठूलो यातना ॥

मेरो जीवनको सदा सुख दिने * आधार यौटा थियो ।
मामा पितृहरू छँदै समरमा * कुन् हेतुले मारियो ॥ ३१
त्यागयो जो अहिले अपूर्ण वयको * मानीजले जीवन ।
दाज्यू ! आज बताउनोस् हजुरले * यो मृत्युको कारण ?
मर्दा लायक पुत्र पाण्डु-कुलको * बत्ती निभे झैं भयो ।
आशा औ सुख-शांतिभोग मनको * त्यस्को सँगैमा गयो ॥३२॥
त्यस्तो बालकलाइ घोर-रणमा * एक्लै पठाई दिनु ।
एक्लैले सबलाइ जित्तछ भनी * मिथ्या दुराशा हुनु ॥
उल्टो दैवगती भनौं कि कसरी * सन्तोष मानी लिनु ।
हामी माथि दया सधैं हजुरको * यै हो कि दाज्यू ! हुनु ॥३३

श्री कृष्णले द्रौपदी र अर्जुनको चित्त बुझानु :—

राजन् ! धर्म-कुमार दुःखित भई* हा पुत्र ! भन्थे उता ।
रुन्थे पार्थ र द्रौपदी दुख ठुलो * मानेर बेग्लै यता ॥
जस्ले चोट खपे अनेक थरिका * शस्त्रास्त्रको युद्धमा ।
सोही पार्थ भए अचेत, सुतको * त्यो मृत्युको शोकमा ॥३४
त्यस्ताको गति त्यो भयो यदि भने * संसारका व्यक्तिले ।
मान्नू दुःख पर्‍यो भनेर मनमा * सन्तोष कुन युक्तिले ॥
देख्नूभो जब कृष्णले निज सखा * श्री पार्थको त्यो गति ।
आज्ञा गर्नुभयो बुझाइ करमा * पक्रे र हे सद्मति ! ॥३५॥
गर्छन् प्राप्त सदैव उत्तम गती * संग्राममा वीरले ।
भाग्छन् भीरुहरू डराई रणमा * मार्ला भनी शत्रुले ॥
जस्तो युद्धमहाँ पराक्रम गर्‍यो * तिम्रो गुणी पुत्रले ।
त्यस्को वर्णन गर्न आज म पनी * सक्तीनँ विस्तारले ॥३६॥

जन्मेका जति मर्दछन् भनि सबै * संसारले जान्दछन् ।
ज्ञानी व्यक्तिहरू विपत्ति जति जे * आए पनी खप्तछन् ॥
गर्दछौ तिमि शोक दुःखित भई * हे पार्थ ! ऐहे यता ॥
तिम्रा शत्रुहरू प्रसन्न मनले * हाँसीरहेछन् उता ॥३७॥
वैरीले अपमान जो अघि गरे * त्यसलाइ बिर्सीकन ।
फाल्छौ के अब मूर्ख झैं तिमिहरू * रोएर यो जीवन ॥
ज्ञानीको पनि ज्ञान के विपदमा * नाशिन्छ ? हे अर्जुन !
तिम्रो देखि अधैर्यपूर्ण स्थिति यो * आत्तिन्छ मेरो मन ॥३८॥
को हूँ के स्थितिमा म छु र अहिले * कर्तव्य मेरो छ कुन् ।
के हो उत्तम धर्म ज्ञान र ठुलो * कुन् नीति हो भन्दछन् ॥
योद्धा अर्जुन ! यी कुराहरू सबै * आपत्तिका कारण ।
प्यारो पुत्र मऱ्यो भनेर सबले * बिर्सी सक्यौ की भन!॥३९
हाम्रो नाश भयो नखप्न सकिने * सर्वस्व जस्तै तर ।
जाँचिन्छन् दुख क्यै पऱ्यो यदि भने * प्रत्येक नारी-नर ॥
मारे जो अभिमन्युलाइ रणमा * अन्याय ठूलो गरी ।
साटो फेर्नु अवश्य पर्छ तिमिले * संग्राममा राम्ररी ॥४०॥
शिक्षा अर्जुनले सुनेर हरिको * क्यै शान्ति पाए जब ।
लागिन् द्रौपदि भन्न दुःखित हुँदै * रोएर हे केशव !
को आजन्म नबिर्सिने दुख खपी * बाँची रहूँ भन्दछन् ।
यस्तो कष्ट खपेर बाँच्नु त बरू * मर्नूनिको ठान्दछन् ॥४१
गर्नूपर्दछ धैर्य धारण भनी * आज्ञा भयो नाथले ।
इच्छा गर्छु तथापि हुन्न मनमा * शान्ती कुनै युक्तिले ॥
केही शेष रहेछ पूर्व जुनिको * दुष्कर्म मेरो अहो !
बाँचेकै छु म पुत्रको मरण यो * देखेर धिक्कार हो ! ॥४२